

Dragutin Papović
VJERSKE ZAJEDNICE I NACIONALIZMI
U CRNOJ GORI (1965–1991)

Biblioteka

Studije, kritike, eseji

Dragutin Papović

VJERSKE ZAJEDNICE I NACIONALIZMI

U CRNOJ GORI (1965–1991)

Izdavač

Matica crnogorska

Za izdavača

Ivan Ivanović

Urednik

Marko Špadijer

Dragutin Papović
VJERSKE ZAJEDNICE
I NACIONALIZMI
U CRNOJ GORI
(1965–1991)

MATICA
crnogorska

Podgorica
2022

Predgovor

Stvaranje ove knjige počelo je pod uticajem dva događaja iz 2015. godine. Prvi događaj je bilo moje imenovanje za rukovodioca Generalnog direktorata za odnose sa vjerskim zajednicama u Ministarstvu za ljudska i manjska prava Crne Gore. U fokusu rada Generalnog direktorata bila je izrada Nacrta zakona o slobodi vjeroispovijesti. Cilj je bio da se, prvi put u nezavisnoj Crnoj Gori, zakonom uredi položaj vjerskih zajednica i da se tako zamijeni Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine. Bavljenje ovim poslom je zahtijevalo i uvid u istoriju vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Tako sam počeo da intenzivno proučavam literaturu o ovoj temi. Po saznajnoj vrijednosti i po metodološkom pristupu izdvaja se knjiga hrvatskog historičara Vjekoslava Perice *Balkanski idoli I-II. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Ovu knjigu smatram za najvažniju historiografsku studiju o povezanosti vjerskih zajednica i nacionalizma u socijalističkoj Jugoslaviji. Drugi događaj presudan za nastanak ove knjige bio je naučni skup na Filozofskom fakultetu u Nikšiću koji je posvećen istaknutom crnogorskom historičaru dr Zvezdanu Foliću. Folić je bio najbolji poznavalac djelovanja vjerskih zajednica u Crnoj

Gori nakon 1918. godine, o čemu svjedoči njegov doktorat i knjiga *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945–1965*. S obzirom na to da je dr Folić istraživanja ograničio na 1965. godinu, ja sam u Državnom arhivu Crne Gore u fondu Republičke vjerske komisije počeo da proučavam arhivsku građu o ovoj temi nakon 1965. godine. Ono što sam u početku planirao kao jednokratno istraživanje za potrebe jednog naučnog skupa, preraslo je u detaljno istraživanje položaja i djelovanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori od 1965. do 1991. godine. Time sam se bavio nekoliko godina i na osnovu toga sam objavio radove u časopisima: *Matica*, *Acta histriae* i *Montenegrin journal for social science*. Ti radovi čine ovu knjigu. Po dva rada se odnose na djelovanje Srpske pravoslavne crkve (SPC) i Katoličke crkve. Jedan rad je posvećen Islamskoj vjerskoj zajednici (IVZ), a posljednji rad se odnosi na javni angažman vjerskih poglavara u ovome periodu i njihove odnose sa istaknutim predstavnicima crnogorske socijalističke vlasti. U fokusu tih radova je uticaj vjerskih zajednica na politički život u socijalističkoj Crnoj Gori. Iako je tadašnji pravni poredak strogo zabranjivao političko djelovanje vjerskih zajednica i vjerske zajednice formalno ograničio na isključivo bavljenje vjerskim poslovima, praksa je bila drugačija. Vjerske zajednice su se uključile u politički život i, prije svega, u nacionalna pitanja. Time su pokazale da nijesu samo vjerske, već i institucije koje baštine i oblikuju nacionalne ideologije. Ta činjenica je odredila naslov ove knjige.

SPC je u Crnoj Gori djelovala preko svoje eparhije Mitropolije crnogorsko-primorske (MCP), izuzev u opštini

Pljevlja gdje je nadležnost imala Mitropolija dabro-bosanska. Iako vjernike nije razdvajala po nacionalnom kriterijumu, MCP je bila prvenstveno srpska vjerska i nacionalna institucija. No, zbog zakonskih ograničenja i zbog izražene nezainteresovanosti nominalno pravoslavnog stanovništva za vjeru, ona u ovome periodu nije vodila aktivnu nacionalnu politiku. Mitropolit Danilo Dajković se prije imenovanja za mitropolita 1961. godine crnogorskim vlastima obavezao da se neće miješati u politička pitanja. SPC u Crnoj Gori, odnosno MCP je zbog zakonskih ograničenja i malog broja vjernika bila društveno marginalizovana i tek pasivni čuvar srpskog nacionalizma. Taj nacionalizam se aktivirao kao reakcija na poteze crnogorske vlasti. To se dogodilo kada se ušlo u završnicu projekta uklanjanja kapele kralja Aleksandra I Karađorđevića sa Lovćena, u kojoj je Petar II Petrović-Njegoš počivao od 1925. godine, i izgradnje Njegoševog mauzoleja (po projektu Ivana Meštrovića) u periodu 1968–1974. godine. Odluku crnogorske vlasti da ukloni ovu kapelu (kao simbol srpske okupacije Crne Gore iz 1918. godine) i izgradi mauzolej (kao simbol obnovljene crnogorske državnosti i nacionalnosti), SPC je shvatila ne kao udar na njenu vjersku poziciju, već kao udar na srpstvo u Crnoj Gori. Zbog toga je nekoliko godina trajao sukob između SPC i Crne Gore, odnosno između vrha SPC i MCP s jedne i crnogorske vlasti s druge strane. To je bio direktan politički sukob koji je izazvao oštru javnu debatu. Ovo pitanje je izazvalo i političke rasprave unutar federacije i između Srbije i Crne Gore. Na kraju, o tome su odlučivali Ustavni sud SFRJ i

Ustavni sud Crne Gore. Ti događaji su jasno pokazali da su SPC i MCP prije svega srpske nacionalne institucije. To se potvrdilo i u drugom važnom pitanju iz ovoga perioda – izboru nasljednika mitropolita Danila Dajkovića. Vrh SPC je već sredinom 80-ih tu poziciju rezervisao za Amfilohija Radovića, ali je crnogorska vlast spriječila njegov izbor za crnogorsko-primorskog mitropolita jer je imala jasne dokaze da Radović pripada istaknutim velikosrpskim nacionalistima. Zato u prvom pokušaju nije dopustila da se katedra Mitropolije crnogorsko-primorske prepusti takvoj ličnosti. To je uspjelo da se ostvari iz drugog pokušaja, nakon političkih promjena u Crnoj Gori 1989/90. godine. Imenovanje Amfilohija Radovića za mitropolita crnogorsko-primorskog podstaklo je zahtjev za obnovu autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Motiv je takođe bio nacionalni, jer je pretvaranje MCP iz pasivne u hiperaktivnu instituciju srpskog nacionalizma u Crnoj Gori iniciralo zahtjev pravoslavnih Crnogoraca da imaju pravo na svoju autokefalnu crkvu koja je dio njihovog nacionalnog identiteta. To je bio akt odbrane crnogorskog identiteta od velikosrpske asimilacije.

U okviru Katoličke crkve u Crnoj Gori pojavila su se dva nacionalizma. Sveštenstvo albanske nacionalnosti u Barskoj nadbiskupiji je bilo nezadovoljno činjenicom da nadbiskup i njegovi najbliži saradnici nijesu vodili brigu o nacionalnim interesima katoličkih Albanaca, ili su te interese podređivali ekumenističkoj politici. Zato je u drugoj polovini 60-ih u Barskoj nadbiskupiji izbio unutrašnji sukob između nadbiskupa Aleksandra Tokića i ovih svešte-

nika. Ovdje je nacionalizam došao „odozdo“, odnosno kroz nastojanje sveštenika-Albanaca da Barsku nadbiskupiju pretvore u prvenstveno nacionalnu, a tek zatim u vjersku instituciju. U tom sporu morala je da arbitrira Sveta Stolica koja je pronašla kompromisno rješenje. U Kotorskoj biskupiji nacionalizam je nametnut „odozgo“. Kotorska biskupija je od 1969. godine organizaciono pripadala Splitsko-makarskoj nadbiskupiji. Crkveni vrh iz Splita je bio nezadovoljan vjerskim i nacionalnim radom vrha Kotorske biskupije. Smatrali su da je politika Kotorske biskupije previše pasivna prema socijalizmu i premalo nacionalna. Visoki kler iz Splita je procijenio da je biskupski Ordinarij u Kotoru previše projugoslovenski, a premalo hrvatski. Zato su, po instrukcijama iz Splita, u drugoj polovini 70-ih i početkom 80-ih organizovane javne manifestacije vezane za beatifikaciju i kanonizaciju Leopolda Bogdana Mandića. Cilj je bio da se u Boki Kotorskoj, po uzoru na tada jak katolički pokret u Hrvatskoj, oživi vjerski život i promoviše pripadnost katolika u Boki Kotorskoj hrvatskoj naciji i hrvatskom etničkom prostoru. U toj politici je učestvovao vrh Katoličke crkve iz Hrvatske. To je bilo naročito izraženo od 1981. godine kada su umjesto politički i nacionalno pasivnog Don Gracije Ivanovića na položaj kotorskog biskupa počeli da se postavljaju kandidati iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske. To je dovelo do otvorenog političkog nadmetanja Katoličke crkve i crnogorske vlasti, ali i do reakcije SPC u Boki Kotorskoj. Za razliku od SPC i Katoličke crkve, IVZ u Crnoj Gori u ovome periodu nije imala svoj nacionalizam, već je prihva-

tila i promovisala nacionalnu politiku socijalističkog režima. U najkraćem, IVZ je bila dosljedni zagovornik nacionalne politike bratstva i jedinstva. U tom pogledu, bila je primjer vjerske zajednice po mjeri i propisima socijalističkog sistema i najviše jugoslovenski orijentisana među dominantnim vjerskim zajednicama. Početkom 80-ih na IVZ u Crnoj Gori se osjetio uticaj „muslimanskog fundamentalizma“ iz Bosne i Hercegovine, čija je suština bila u tome da je islam osnova nacionalne pripadnosti i političkog djelovanja. No, Starješinstvo IVZ u Crnoj Gori je odbacilo ovu doktrinu i ona je tada imala marginalni uticaj. IVZ se u ovome periodu prije svega oslanjala na konzervativizam i tradicionalizam, odnosno nastojala je da se privatni život muslimana (vjernika ili onih koji su samo nominalno pripadali ovoj vjeri) odvija isključivo u skladu sa vjerskim propisima i sa običajnim normama.

Iako su tri najuticajnije vjerske zajednice u Crnoj Gori vodile nacionalne politike njihovo djelovanje u ovome periodu nije bilo usmjereno ka izazivanju međunacionalne i međuvjerske netrpeljivosti. To je bilo najstrože zabranjeno u državi koja je zavisila od međuvjerskog i međunacionalnog sklada, a potom i ove vjerske zajednice su smatrale da su međuvjersko i međunacionalno poštovanje uslov za miran život i napredak. To su poručivali vjerski poglavari iz ovoga perioda, a naročito prilikom vjerskih svečanosti na kojima su zajedno učestvovali. Tada su ukazivali na potrebu da se u Crnoj Gori čuva i unapređuje međuvjerski i međunacionalni sklad. U tome su se, zbog vođenja projugoslovenske politike, naročito isticali poglavari IVZ. Poglavari

najuticajnijih vjerskih zajednica su zastupali svoje nacionalizme, ali su na bazi sopstvenog vjerskog učenja, propisa socijalističkog sistema i ličnog opredjeljenja isticali da je zajednički život ljudi različitih nacija i vjera uzvišena vrijednost. To je bitna dimenzija nacionalizama vjerskih zajednica u Crnoj Gori u ovome periodu. Zahvaljujući tome, primjeri šovinizma u socijalističkom periodu su bili rijetki.

Nacionalno djelovanje je nesumnjivo najznačajniji aspekt javnog uticaja vjerskih zajednica, ali postoji još nekoliko neobrađenih tema bitnih za potpunu sliku o vjerskim zajednicama u ovome periodu. To su: njihov unutrašnji život, pitanje izgradnje i obnove vjerskih objekata i imovinsko-pravna pitanja. Malobrojnije vjerske zajednice najčešće izmiču pažnji historičara u Crnoj Gori. Hrišćanska adventistička crkva u Crnoj Gori djeluje od 20-ih godina XX vijeka, a tokom 80-ih pojavile su se Hrišćanska zajednica Jehovinih svjedoka i Zajednica islamskih derviških redova „Alija“. U odnosu na dominantne vjerske zajednice, ove su se isticale po malobrojnosti, isključivoj posvećenosti obredima i po odsustvu nacionalizma. Posebnu analizu zaslužuje rad Republičke i opštinskih vjerskih komisija i sveštenečkih udruženja koja su funkcionisala u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN). Zbog toga je ova knjiga samo dio historije vjerskih zajednica u Crnoj Gori 1965–1991. godine.

Autor

ODNOSI CRNE GORE I SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE TOKOM IZGRADNJE NJEGOŠEVOG MAUZOLEJA

Njegoševa odluka da 1845. godine izgradi kapelu na Lovćenu na Jezerskom vrhu (1657 m. n. v.) i da se u njoj sahrani bila je isključivo lični čin i odraz njegovog života. Usamljeni i egoistični genije je želio da i nakon smrti bude izdvojen, sam i iznad svih. Taj postupak je bio u suprotnosti sa narodnim i crkvenim običajima.¹ Kapela se nalazila na Lovćenu koji je za Crnogorce bio mitska planina, crnogorski Olimp. Potom, Njegoš je kapelu posvetio svom prethodniku, mitropolitu i svetitelju Petru I Petroviću Njegošu tako da je bila i simbol veličine dinastije Petrović-Njegoš. Nacionalna simbolika kapele je bila prisutna od početka, jer je Lovćen bio simbol crnogorske nezavisnosti i slobode. Kapela jedino nije imala vjersku funkciju, nije osveštana i nije bila u svojini Crnogorske pravoslavne crkve.² Njegoš je tako sebi namijenio ulogu idola. Njegova odluka je prevazišla lični čin, i izazvala je jednu od najvećih kontroverzi u novijoj crnogorskoj istoriji.

.....
¹ Folić, Zvezdan. „Vlada Kraljevine SHS i podizanje kapele na Lovćenu 1925. godine“, Zbornik radova *Njegoševi dani*, 3, (2011), Nikšić, 434.

² Isto, 435.

Kapelu je oštetila austrougarska vojska 1916. godine, a Njegoševi zemni ostaci su bili smješteni u Cetinjskom manastiru. Nakon oslobođenja 1918. godine na Njegušima je samoinicijativno formiran Odbor za obnovu ove kapele, ali su vlasti Kraljevine SHS to spriječile. Inicijativu je preuzeo mitropolit Gavriilo Dožić. On se nalazio na čelu Mitropolije crnogorske (od 1929. godine Mitropolija crnogorsko-primorska, MCP) koja je bila u sklopu tek formirane Srpske pravoslavne crkve (SPC). SPC je smatrala da je Njegoš najveći srpski vladika, ideolog i književnik. Zato je željela da i Njegošev grob bude njen i u novoj kapeli, jer nad autentičnom kapelom nije imala pravo vlasništva. Zbog toga mitropolit Dožić nije prihvatio mišljenje Građevinske sekcije sa Cetinja 1921. godine koja je tvrdila da je izvodljiva restauracija Njegoševe kapele.³ Kralj Aleksandar I Karađorđević je mitropolitu Dožiću nakon razgovora krajem 1923. godine obećao da će financirati izgradnju nove kapele. Nacionalni i dinastički interesi vladara Kraljevine SHS podudarali su se s interesima SPC. Kralj Aleksandar je želio da tako istakne dominaciju dinastije Karađorđević i Srbije nad dinastijom Petrović-Njegoš i nad Crnom Gorom. Ako bi Njegoš počivao u kapeli Karađorđevića ovaj cilj bi se ostvario. Kralj Aleksandar se obratio hrvatskom vajararu Ivanu Meštroviću koji je izradio projekat mauzoleja. Mauzolej je bio preskup i zbog toga je kralj Aleksandar odustao od toga. Pored toga, i vrh SPC je bio protiv ove ideje jer su smatrali da rimokatolik ne može podići spomenik pravoslavnom

.....
³ Isto, 439.

mitropolitu, i da mauzolej ne odgovara Njegoševom duhu i zavještanju.

Odbor za prenos Njegoševih kostiju je odlučio da gradi novu kapelu 1924. godine. Kralj Aleksandar je prihvatio da bude ktitor, a za glavnog izvođača radova odabran je arhitekta Nikolaj Krasnov, ruski emigrant. I on je utvrdio da je moguće sačuvati osnovne konture Njegoševe kapele, ali nalogodavci to nijesu prihvatili zbog političkih motiva. Zato je urađen projekat za novu kapelu, koja je građena od jula do septembra 1925. godine. Kapela je urađena na novoj mikrolokaciji, a po spoljnim i unutrašnjim karakteristikama bila je drugačija od Njegoševe kapele. Najveće razlika je bio ktitorski zapis na ulazu kapele, i po tome što ona nije bila posvećena Sv. Petru Cetinjskom nego Sv. Đorđu.⁴ Takođe, kralj Aleksandar je kapelu podigao u čast rođenja svog sina i prestolonasljednika Petra. Kapelu je osveštao mitropolit Dožić. Prilikom svečanog prenosa Njegoševih posmrtnih ostataka u novu kapelu 21. septembra 1925. godine, kralj Aleksandar je naveo nacionalnu simboliku tog čina. Izjavio je: „Nad grobom Njegoševim, danas je kamen sa Venčaca, na domaku Karađorđeve Topole i pod njime će lako ležati vladika Rade“.⁵ Da to nije bila autentična Njegoševa kapela potvrdio je kralj Aleksandar koji je na kraju svečanosti mitropolitu Dožiću rekao: „Visokopreosvešteni, predajem Vam u amanet moju zadužbinu i kosti slavnog Njegoša da ih dalje čuvate.“

.....
⁴ Isto, 443.

⁵ Isto, 445.

Nova kapela je bila zadužbina kralja Aleksandra u kojoj je sahranjen Njegoš, a čuvar nove kapele je bila SPC. Time su bitno izmijenjeni Njegošev zavjet i smisao Njegoševe kapele. To je urađeno vješto jer je nova kapela po lokaciji i po izgledu podsjećala na Njegoševu. Zato je SPC vješto propagirala da je to u stvari obnovljena Njegoševa kapela. Osim što je građevina bila drugačija i njena suština je bila bitno drugačija. Nije ispoštovana Njegoševa volja, jer Njegoš kapelu nije podigao za SPC, niti je smatrao da SPC treba da bude čuvar njegove kapele. Ni ktitorski zapis kralja Aleksandra nije bio u skladu sa posljednjom Njegoševom voljom. Potom, za razliku od lične i crnogorske simbolike, kao i posvećenosti Sv. Petru Cetinjskom koju je imala Njegoševa kapela, nova kapela je postala simbol i posveta vjerskim, političkim i nacionalnim idejama dinastije Karađorđević i SPC.

Nakon što su Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija 1945. godine zbrisali sve političke i ideološke koncepcije dinastije Karađorđević, jedini preživjeli simbol tih koncepcija bila je kapela sagrađena 1925. godine. Njen čuvar je bila SPC, odnosno MCP. Nova crnogorska i socijalistička vlast je bila svjesna da je kapela na Lovćenu simbol ideološkog i nacionalnog programa dinastije Karađorđević i SPC, i da je to protivno ne samo Njegoševom zavještanju, nego i crnogorskoj nacionalnoj i državnoj emancipaciji. Očuvati ovu kapelu značilo je i ostaviti najveći simbol prethodnog sistema i očuvati nadu srpskom nacionalizmu i SPC da će opet zavladati Crnom Gorom. Zato je crnogorska vlast odlučila da ukloni kapelu

i da umjesto nje podigne adekvatan spomenik Njegošu. Olakšavajuća okolnost je bila činjenica da je SPC bila zadužena za čuvanje kapele, dok je u pravno-imovinskom smislu ona od 1925. do 1946. bila u vlasništvu opštine grada Cetinja, a od 1946. do 1956. u svojini Skupštine opštine Cetinje, kada je prešla pod nadležnost Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore.

S obzirom na to da nije bilo moguće povratiti Njegoševu autentičnu kapelu, crnogorska vlada se povodom obilježavanja 100-godišnjice Njegoševe smrti 1951. godine obratila Ivanu Meštoviću da izradi mauzolej na Lovćenu.⁶ On je prihvatio i uradio je projekt. Radovi su počeli 1952. godine, a 1957. i 1958. godine na Cetinje su dopremljene komponente mauzoleja (Njegoševa bista i karijatide). Paralelno su se izvodili i radovi na podnožju i vrhu Lovćena kako bi mauzolej bio otvoren za jubilej 1963. godine (150 godina od Njegoševog rođenja).⁷ Iako je nesumnjivo bila protiv tog projekta, SPC odnosno MCP tada nije imala političke snage da se ovome odupre. Mitropolit crnogorsko-primorski Arsenije Bradvarević je tada bio u zatvoru jer je 1954. godine osuđen na 11 godina i 6 mjeseci zbog političke djelatnosti protiv socijalističkog sistema.⁸

.....
⁶ Selhanović, Jadranka. „Mauzolej – partija – crkva“, *Arhivski zapisi*, 1, (2013), Cetinje, 191. (u daljem dijelu: Selhanović, J, *Mauzolej...*)

⁷ Isto.

⁸ Folić, Zvezdan. *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945–1965*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, 2007), 268. (u daljem dijelu: Folić, Z, *Država i vjerske...*)

Projekat izgradnje mauzoleja se sporo realizovao zbog nedostatka oko 300 miliona dinara. Zato su 1962. godine obustavljeni radovi. Kada je crnogorska vlada napravila finansijsku projekciju 1965. godine potrebna sredstva za mauzolej su narasla na 700 miliona dinara, što je opet dovelo do odlaganja.⁹ No, i politički razlozi su bili uticajni. Nije se radilo samo o tome da li Njegošu kao mjestu počivanja više pristoji kapela ili mauzolej, da li mauzolej odgovara estetskim i umjetničkim kriterijumima, i da li se time krši Njegošev zavjet ili ispunjava dug crnogorskih generacija prema ovom velikanu, već se radilo prije svega o simbolici i značaju Njegoša u nacionalnim koncepcijama. Kapela koju je sagradio kralj Aleksandar bila je simbol srpske nacije, a mauzolej je trebalo da bude simbol obnovljene crnogorske državnosti, nacionalne ravnopravnosti i prava Crne Gore da odlučuje o svojoj najvećoj istorijskoj ličnosti. Zato je ovo pitanje imalo najveći nacionalni značaj, i zbog toga je u Crnoj Gori bilo velike podijeljenosti.¹⁰

Ovo je dovelo do preispitivanja projekta pa je crnogorska vlast 1963. godine formirala Komisiju za reorganizaciju muzeja na Cetinju. Ova Komisija je u martu 1966. godine jednoglasno zaključila da treba predložiti da se na Lovćenu ne podiže mauzolej.¹¹ Komisija je predložila da se mauzolej

⁹ Selhanović, J, *Mauzolej...*, 208.

¹⁰ Isto, 198.

¹¹ *Sumrak Lovćena*, dokumenti i prilozi o sudbini Njegoševe kapele na Lovćenu, Beograd, 1989, str. 58–59. (u daljem tekstu, „Sumrak Lovćena...“). Predsjednik ove Komisije je bio srpski istoričar umjetnosti dr Lazar Trifunović, a među članovima su bili i: naučni saradnik

postavi na Cetinju, kao i da bi trebalo ispitati mogućnost restauracije prvobitnog oblika kapele koji je imala prije 1925. godine.¹² Crnogorska vlast nije prihvatila mišljenja ove Komisije, pa je projekat izgradnje mauzoleja bio aktivan što je dovelo i do pojačane aktivnosti SPC u Crnoj Gori. Za razliku od 50-ih kada je bila na političkoj margini, SPC je sredinom 60-ih, koristeći nacionalnu i ekonomsku krizu u Jugoslaviji, otvoreno zakoračila u sferu politike. U tome je do izražaja došla njena nacionalna politika.

Početak aprila 1966. godine Sveti arhijerejski sinod SPC je Republičkoj komisiji za vjerska pitanja Izvršnog vijeća SR Crne Gore (u daljem tekstu: Vjerska komisija) uputio dopis u kome je podsjetio da je u julu 1962. godine Sveti arhijerejski sabor SPC jednoglasno izjavio da je protiv namjere da se na Lovćenu poruši postojeći hram i grob u kome počiva tijelo mitropolita Crne Gore Petra II Petrovića Njegoša i protiv toga da se podignu mauzolej i spomenik.¹³ U ovom dopisu se navodi da SPC ponavlja stav iz 1962. godine jer je početkom 1966. godine dobila obavještenje od mitropolita crnogorsko-primorskog Danila Dajkovića da je to pitanje postalo aktuelno i da se ponovo proučava

.....
Arheološkog instituta dr Pavle Mijović, naučni savjetnik i direktor Centralne biblioteke Crne Gore dr Niko Martinović, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore Ljubo Kapisoda, direktor cetinjskih muzeja Milutin Mijanović i viši bibliotekar Centralne biblioteke Crne Gore Miroslav Luketić.

¹² Isto, 60.

¹³ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 19–20, Sveti arhijerejski sinod SPC Beograd – Komisiji za verske poslove SR Crne Gore, 2. IV 1966.

od nadležnih u SR Crnoj Gori. Sinod je na kraju dopisa naveo da moli Vjersku komisiju da se poštuju Njegošev amanet i vjerska osjećanja pravoslavnog naroda i da se ne ruši osvećena crkva na njegovom grobu.

Povodom informacije da je izvjestan nastavak izgradnje mauzoleja, mitropolit Danilo je razgovarao sa sekretarom Vjerske komisije Božidarom-Božom Martinovićem, 26. aprila 1966. godine u Cetinjskom manastiru.¹⁴ Mitropolit Danilo je izjavio da se oko ovog pitanja podgrijava 1918. godina i da zelenaši hoće da se Meštrovićev mauzolej postavi na vrh Lovćena, a bjelaši hoće da se postojeća kapela na Lovćenu ne dira, a da se mauzolej postavi na Cetinju. Mitropolit je izjavio da je za to da se sačuva kapela, jer je ona osvještani hram. Bio je i protiv Njegoševе biste koju je uradio Meštrović. Tvrdio je da Meštrović nije na odgovarajući način predstavio Njegoša, kao i da karijatide na mauzoleju ne predstavljaju Crnogorke već da više liče na žene iz Vojvodine. Mitropolit se interesovao da li postoji neka publikacija u kojoj se govori o proustaškom stavu Ivana Meštrovića za vrijeme rata i u poslijeratnom periodu. SPC je na taj način željela da kompromituje ne samo mauzolej i spomenik, već i Meštrovića kao autora. Inače, Dajković je za crnogorsko-primorskog mitropolita izabran 1961. godine, uz presudnu podršku crnogorskog rukovodstva, jer je obećao da će s vlastima blisko saradivati.¹⁵ On je do tada bio 66-godišnji Tomo Dajković

.....
¹⁴ DACG – 411, k. 19-20, Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo o Njegoševom spomeniku, Titograd, 27. IV 1966.

¹⁵ Folić, Z, *Država i vjerske...*, 283.

(iz Drušića kod Cetinja) protojerej-stavrofor, član Crkvenog suda u penziji i Upravnik Patrijaršijskog dvora u Beogradu. Zbog potrebe obavljanja mitropolitske funkcije zamonašio se tek 2. juna 1961. godine i uzeo je monaško ime Danilo. Hirotonisan je 12. jula 1961. godine u Cetinjskom manastiru. Iako je uvjerovao crnogorsku vlast da je lojalan podanik i da se neće baviti politikom, već 1962. godine se pokazalo da je odan interesima SPC, da ne priznaje crnogorsku naciju i da je protiv izgradnje mauzoleja.¹⁶

Od 1968. godine i dolaska novog partijskog i republičkog rukovodstva koje je predvodio Veselin Đuranović predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista (CKSK) Crne Gore, počeo je rad na snažnijem nacionalnom afirmisanju Crne Gore. U sklopu ove nacionalne politike istaknuto je i pitanje nastavka izgradnje mauzoleja na Lovćenu. Za crnogorsku vlast je ovo bilo isključivo političko pitanje, a Đuranović je smatrao da bi bila najveća politička glupost ako bi se odustalo od gradnje mauzoleja. On je naveo da je crnogorska vlast napravila grešku kada je 1963. godine formirala Komisiju za reorganizaciju muzeja na Cetinju i što je za predsjednika imenovala Lazara Trifunovića, koji je imao poseban ideološko-politički stav prema crnogorskom nacionalnom pitanju.¹⁷ Smatrao je da bi sprovođenje odluke ove komisije izazvalo veću političku podjelu od one koju je izazvala gradnja mauzoleja. Podsjetio je da to nije

.....
¹⁶ Isto, 285.

¹⁷ Selhanović, J, *Mauzolej...*, 198.

Njegoševa kapela, kako je tvrdila SPC, već kapela kralja Aleksandra i da ona nema nikakvu umjetničku vrijednost.¹⁸ Smatrao je da se ova kapela ni po obliku, ni po mikrolokaciji, ni po materijalu ne može smatrati Njegoševom kapelom. Kapela iz 1925. godine nije bila hram, već nadgrobni spomenik nad kojim je od vjerskih obreda obavljan samo parastos na dan Njegoševe smrti. U osnovi problema bilo je i to što je Meštrović Hrvat, što je mauzolej prema mišljenju SPC bio paganski spomenik i što je SPC u mauzoleju vidjela prodor katoličanstva.

Đuranović je ocijenio da se u ovom pitanju prije svega radi o napadu velikosrpskih šovinista, ali i da je sukob oko mauzoleja odraz političkih podjela u Crnoj Gori.¹⁹ Odluku o podizanju mauzoleja 1952. godine donijelo je rukovodstvo s kojim je aktuelno crnogorsko rukovodstvo „imalo dosta političkih gužvi“. Iako su oni iz starog rukovodstva 1952. godine bili inicijatori izgradnje mauzoleja, neki od njih su krajem 60-ih postali protivnici kako bi, prema mišljenju Đuranovića, izazvali političke komplikacije. Ovo pitanje je postalo problematično pred održavanje Petog kongresa SK Crne Gore 1968. godine kada je jedan broj Crnogoraca, političkih funkcionera koji su živjeli u Beogradu, računao sa sukobom na ovom pitanju u Crnoj Gori i s mogućim komplikacijama koje bi se, vjerovatno, mogle koristiti za akciju protiv rukovodstva u Crnoj Gori. U izazivanju tih komplikacija isticao se Svetozar Vukmanović-Tempo.²⁰

.....
¹⁸ Isto, 200.

¹⁹ Isto, 207.

Crnogorska vlast je o ovom pitanju definitivnu odluku donijela 1968. godine kada je određeno da se izgradi mauzolej a za realizaciju projekta je zadužena Skupština opštine (SO) Cetinje.²¹ SO Cetinje je u decembru 1968. godine formirala Inicijativni odbor za podizanje mauzoleja.²² Izvršno vijeće Skupštine SR Crne Gore (Vlada) je u februaru 1969. godine odlučilo da svu dokumentaciju i materijal oko izgradnje mauzoleja ustupi SO Cetinje, a nakon toga se SO Cetinje obratila Zavodu za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore sa zahtjevom da dozvoli premještanje kapele radi postavljanja mauzoleja. Zavod je krajem februara 1969. godine odobrio premještanje kapele s Jezerskog vrha. Pokrenuta je opštedruštvena jugoslovenska akcija tokom koje su prikupljena potrebna finansijska sredstva za završetak gradnje. U tome su učestovale sve republike i pokrajine. S druge strane i SPC je bila odlučna da brani srpske nacionalne interese u Crnoj Gori. Ta aktivnost je bila intenzivna 1968. godine kada su, prema saznanjima crnogorske vlasti, u Crnoj Gori političke parole vrha SPC, uključujući i mitropolita Danila, bile identične s parolama velikosrpskih šovinista.²³

.....
²⁰ Isto, 209.

²¹ *Sumrak Lovćena...*, 84.

²² Isto. U sastavu ovog Odbora bili su: Petar Tomanović, Mihailo Vicković, Risto Dragičević, Miloš Vušković, Milo Vrbica, Radovan Radonjić, Stanislav Vujošević, Drago Jovović, Petar Čelebić, Čedo Iličković, Zagorka Berkuljan, Marko Špadijer, Dimitrije Krivokapić, Momčilo Martinović, Milutin Popović, dr Jovan Vukmanović, Petar Spasić, dr Rajko Đurišić, dr Drago Živković, Pavle Đonović, Marija Čejović i Branko Brnović.

²³ DACG – 411, k. 23, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori.

Mauzolej je postao kritično pitanje i to je brzo dovelo do otvorenog sukoba između vrha crnogorske vlasti i SPC. Prvo je Sveti arhijerejski Sinod SPC u martu 1969. godine objavio javno pismo u kome je, između ostalog, naveo da je podizanje mauzoleja isto što i oštećenje kapele od strane austro-ugarske vojske 1916. godine. Uslijedio je oštar odgovor crnogorske vlasti. Vjerska komisija je odgovorila da je ovo pitanje suvereno pravo crnogorskog naroda i njegovih predstavničkih organa, da je odluka SO Cetinje o podizanju mauzoleja u skladu sa njenim Ustavom zagarantovanim samoupravnim pravima i da se tako odaje priznanje jednom od najvećih pjesnika jugoslovenskih naroda i poglavaru Crnogorske pravoslavne crkve.²⁴ Ova Komisija je izjavila da smatra nedopustivim da se podizanje Njegoševog mauzoleja upoređuje sa vandalizmom austrougarskih okupatora, i najoštrije je osudila to upoređivanje.

Pismo Sinoda SPC je izazvalo oštre proteste predstavnika SO Cetinje, i zatražena je ostavka mitropolita.²⁵ Ispred Cetinjskog manastira su 18. marta 1969. organizovane demonstracije protiv mitropolita Danila. Neki demonstranti su uzvikivali „obrijaćemo te“ i „očupati bradu“. Mitropolit je potom otišao u Risan što je protumačeno kao njegov bijeg sa Cetinja.²⁶ Zbog ovih događaja mitropolit je zatražio

.....
²⁴ „Odgovor Komisije za vjerska pitanja Svetom arhijerejskom Sinodu Srpske pravoslavne crkve“, *Pobjeda*, 27. III 1969, 3.

²⁵ *Sumrak Lovćena...*, 85.

²⁶ DACG – 411, k. 25, Zabilješka o prijemu kod Predsjednika Skupštine SRCG Veljka Milatovića, mitropolita crnogorsko-primorskog Danila, dana 26. III 1969.

prijem kod predsjednika Skupštine SRCG Veljka Milatovića i sastanak je održan 26. marta 1969. godine.

Mitropolit Danilo je izjavio da je na Cetinju tih dana doživio puno neprijatnosti i izrazio je zabrinutost za svoj položaj jer je dobijao anonimna pisma i prijetnje. Negirao je da je nakon demonstracija ispred manastira otišao u Risan zbog straha, već da je to uradio zbog nekih imovinskih pitanja. Izjavio je da su ga vrijeđali na sjednici SO Cetinje i pitao je da li je sve što se zbilo na Cetinju diktirano s vrha vlasti. Danilo je tvrdio da bi da su demonstranti-đaci bili učtivi izašao pred njih da im objasni svoj stav. Izjavio je da nije šovinista, da se nikada nije bavio politikom i istakao je neke detalje iz svoje karijere. Podsjetio je da je s politikom završio nakon 1920. godine i da se posvetio upravnoj službi – struci. U Crnu Goru je došao 1961. godine po volji Vlade Crne Gore sa najboljim željama i voljom, i obećao je da će i dalje tako obavljati svoju funkciju. Tvrdio je da je patriota i „očiti prijatelj ove zemlje“, jer se za nju borio od 1912. do 1920. godine.

Zamjerio je SO Cetinje što nije s njim razgovarala po pitanju spomenika. Želio je da se odnosi između države i crkve usklade na obostranu korist i da se pronađe rješenje po pitanju mauzoleja. Naveo je da mu i položaj mitropolita i predstavnika crkve u Crnoj Gori nalažu da brani kapelu, jer ne bi bilo primjereno da njeno uklanjanje isprati bez otpora. Izjavio je: „Da ja mirne duše pustim kapelu na Lovćenu jednog dana istorija bi me zapisala i crnim slovima zabilježila kao što je nekog Dalmatinca zbog

unijatstva. Ja sam iz takvih pobuda protiv – odnosno za sačuvanje kapele.“ Danilo je naveo da su reakciju SPC izazvale i riječi vlasti na Cetinju da je kapela na Lovćenu gomila kamenja Aleksandra I Karađorđevića. Smatrao je i da je pismo Sinoda bilo preoštro, odnosno da je u pismu bilo i „slabe formulacije“. Istakao je i da je Sinod čitav teret ovog sukoba prebacio na njega i da je zbog toga prigovorio patrijarhu Germanu. Danilo je na taj način želio da se opravda pred crnogorskim vlastima i da dio krivice prebaci na vrh SPC. Pravdao se da je on ograničen u odlučivanju jer u Sinodu i Saboru ima samo jedan glas. Ipak, potvrdio je da se slaže sa politikom Sinoda. Iznio je i predlog SPC za rješenje ovog problema. Predložio je da se kapela uklopi u mauzolej, i da bi to bio dupli spomenik Njegošu. Ukoliko bi se to prihvatilo, garantovao je da bi Sinod usvojio takvu odluku. Kao alternativu je predložio da se mauzolej podigne na platou iznad Cetinjskog manastira. Tvrđio je da se tako poštuje Njegošev amanet i da je za Njegošev amanet većina, dok odluku SO Cetinja podržava manjina. Na kraju je naveo i mogućnost da napusti položaj mitropolita i zatražio je zaštitu ličnosti. Zaprijetio je: „Ko potrgne ruku na mene, to će mu biti posljednji put“.

Veljko Milatović je izjavio da će mitropolitu garantovati ličnu slobodu i slobodu kretanja „makar svi smatrali da ste Vi sipali ulje na vatru i prenijeli pitanje mauzoleja na politički teren.“ Milatović je potvrdio Danilu: „Sloboda ličnosti kao vladici i kao čovjeku zagantovana Vam je, nesmotrena reagovanja ćemo eliminisati.“ Milatović je naveo da crnogorskoj vlasti nije stalo do svađe sa SPC i da

ne spori pravo mitropolitu i Sinodu da iznose svoje mišljenje, ali da Sinod ne može biti arbitar. Nije se složio s načinom reagovanja Sinoda. Izjavio je da crnogorski narod ima suvereno pravo da odlučuje i pozvao je Danila da crkva pronade način da se sukob oko mauzoleja prevaziđe. Odgovornost za izbijanje političkog sukoba i demonstracija na Cetinju pripisao je mitropolitu i Sinodu. Prigovorio je Danilu da je u pismu i javnosti iznio uvredljive izjave, i da je Sinod u svojim istupima takođe bio uvredljiv, te da su mitropolitove i izjave Sinoda izazvale emotivne reakcije i proteste na Cetinju. Crnogorska vlast je pismo Sinoda Vjerskoj komisiji doživjela kao ultimatum i prijetnju da će Crna Gora ostati bez vladike, i da je takav stav prenošenje ovog problema na politički teren. Milatović nije prihvatio Danilova opravdanja o njegovom slabom uticaju u SPC. Direktno je rekao da je Danilo podstrekivao stav Sinoda i pismo Komisiji i da je u tome bio vrlo uporan.

Veljko Milatović je naveo da koliko on poznaje istoriju nijedan crnogorski vladika nije došao u položaj da se svađa s narodom i vlastima. Zamolio je Danila da o tome razmisli jer ima veliku odgovornost. Milatović je rekao mitropolitu: „Ne stvarajte zlu krv. Odmjerite svaku riječ, ne vrijeđajte vlast. Zašto se nijeste na vrijeme obratili na određeno mjesto i tražili eventualno konsultaciju. Ako Vam je bilo stalo mogli ste i Vi i Sinod obratiti se predsjedniku Skupštine, Vijeća i Komisije. Trebamo biti tolerantni, tražiti način za smirenje i ne ići na politički teren. Akcija oko spomenika je započeta 1954. i ta akcija uopšte nije imala anticrkvene i antireligiozne inspiracije, već humane i kao

dug prema velikom Njegošu.“ Milatović je pozvao da se o pitanju kapele i mauzoleja raspravlja smireno. On je mitropolitu rekao: „Treba biti miran, tolerantan. Vi ste vladika, to Vama i poziv nalaže. Vi to bolje znate od mene i stariji ste čovjek, a i na meni je isto tako da moram biti miran i tolerantan zbog poziva.“ Mitropolit je odgovorio da će o prijemu kod Milatovića izvijestiti Sinod i da će nastojati da se spor bezbolnije i mirnije rješava.

Kako ovaj sastanak nije dao rezultat, crnogorska vlast je odlučila da iskoristi Udruženje pravoslavnih sveštenika Crne Gore da bi privoljela na popuštanje i SPC i mitropolita Danila. Udruženje je od osnivanja 1945. godine bilo pod kontrolom vlasti i služilo je da se sveštenstvo drži van uticaja politike Sabora, Sinoda i visokog klera SPC. Udruženje je trebalo da pokaže da protiv izgradnje mauzoleja nije čitava crkva, već samo vrh SPC i mitropolit Danilo, i da su sveštenici i vjernici u Crnoj Gori za mauzolej. Tako je trebalo narušiti jedinstvo unutar crkve, izolovati mitropolita Danila i olakšati postizanje dogovora o ovom pitanju. Zato je na inicijativu vlasti u Titogradu održan Plenum Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore 27. marta 1969. godine.²⁷ Na Plenumu je učestvovalo 10 sveštenika, a prisustvovali su predsjednik Vjerske komisije Velizar Perunović i sekretar Božo Martinović. Perunović i Martinović su upoznali članove Plenuma sa pismom Sinoda SPC i odgovorom crnogorske vlasti na to pismo, kao i sa saopštenjem za štampu povodom tog

²⁷ DACG – 411, k. 27, Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 7. IV 1969.

odgovora. Prisutni sveštenici su kritikovali način na koji je Sinod intervenisao po pitanju očuvanja kapele na Lovćenu i osudili su upotrebu uvredljivih izraza u tom pismu. Sveštenici su se složili sa odgovorom Vjerske komisije na pismo Sinodu. Svi su se izjasnili za neremećenje dobrih odnosa između crkve i države. No, po pitanju kapele izjavili su da bi trebalo naći način da se nekako sačuva, eventualno uklopi u mauzolej i da su svi za podizanje mauzoleja. Usvojen je zaključak koji je objavljen u štampi da je Plenum dao jednoglasnu podršku za izgradnju mauzoleja i da se iz sredstava Udruženja simbolično izdvoji 100.000 starih dinara za izgradnju spomenika. Na Plenumu je određena tročlana delegacija: Veselin Čukvas, Danilo Marić i Komnen Radusinović da obavijesti mitropolita Danila o zaključcima Plenuma, i da, ako to mitropolit ne uradi, delegacija Udruženja ode u Beograd i obavijesti Sinod.

Tročlana delegacija je narednog dana, 28. marta, posjetila mitropolita u Cetinjskom manastiru, ali ga nijesu u potpunosti obavijestili o odlukama Plenuma, odnosno nijesu ga obavijestili da su dali novčanu pomoć za podizanje mauzoleja. Mitropolit je za to saznao iz novina i zbog toga je bio uvrijeđen. Kada se Komnen Radusinović javio mitropolitu da ide na sjednicu Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika Jugoslavije u Beograd, mitropolit je bio toliko ljut da samo što ga nije izbacio iz kabineta sa riječima da je komunista, da rade što hoće, da ne pitaju nikoga ništa. Na sjednici Saveza udruženja u Beogradu iz Crne Gore učestvovali su Veselin Čukvas i Komnen

Radusinović, a van sjednice Saveza bilo je prigovora da crnogorski sveštenici hoće da ruše crkvu na Lovćenu.

Mitropolit Danilo je 3. aprila 1969. godine napisao cirkularno pismo u kome je kritikovao sveštenike učesnike na Plenumu i obavijestio ih da je protiv njih preduzeo disciplinske mjere. Naredio je njihovo saslušanje, jer su se odvojili od svog arhijereja. U cirkularnom pismu mitropolit je naveo da ovi sveštenici svojim postupkom nastoje i potpomažu da se jedan osvećeni pravoslavni hram sruši, iako znaju da on preduzima sve u granicama zakonske mogućnosti da do toga ne dođe. Mitropolit je zaprijetio protjereju Milanu Savoviću, jednom od učesnika Plenuma, da će ga lišiti čina i isključiti iz pravoslavne crkve, i pozvao ga je da se izjasni da li je za tu odluku glasao pod pritiskom i da li misli da ostane pri njoj. Savovića je pitao zašto ga o toj odluci nije izvijestio. Optužio ga je da je dao lažnu izjavu na osnovu koje je i mitropolit krivo izvijestio Sinod, da je pogazio zakletvu koju je dao prilikom rukopoloženja i da je počinio rijetko i teško krivično djelo.

I pored mitropolitovih prijetnji, Udruženje pravoslavnih sveštenika Crne Gore je prihvatilo odluke svog Plenuma, i javno je podržalo odluku o podizanju mauzoleja krajem aprila 1969. godine.²⁸ Za ovo je bila većina sveštenstva i članova Udruženja, ali je bilo i onih koji to nijesu odobravali. Potpredsjednik Udruženja pravoslavnih

.....
²⁸ „Objašnjenje Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore“, *Pobjeda*, 24. IV 1969, 3.

sveštenika Crne Gore Simo Basagić iz Bijelog Polja prilikom osvećenja crkve sv. Petra u Bijelom Polju nije pozvao predstavnika Udruženja na svečanost, što je shvaćeno kao njegov odbojan stav prema Udruženju i prema zvaničnoj politici.²⁹ Arhijerejski namjesnik u Nikšiću i predsjednik Pododbora Udruženja u Nikšiću sveštenik Jagoš Radunović se na „zgodan način“ oslobodio od dužnosti predsjednika Pododbora. Član Upravnog odbora Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore i delegat za jubilarnu skupštinu u Beogradu 24. i 25. IX 1969. (povodom osamdesetogodišnjice Udruženja pravoslavnih sveštenika Jugoslavije), arhijerejski namjesnik u Herceg Novom, Danilo Marić pismeno je podnio ostavku na funkciju u Udruženju, pravdajući se zauzetošću drugim funkcijama u crkvi. Ovo su bila upozorenja crnogorskoj vlasti, jer su i prema ocjenama vlasti, sveštenici Basagić, Radunović i Marić bili vrlo ugledni sveštenici u svojim sredinama, cijenjeni kod crkve, vjernika i kod predstavnika društvene zajednice, a njihovi stavovi na planu odnosa država-crkva bili su primjerni.

U odnosima između Crne Gore i MCP se tokom ljeta 1969. godine pojavilo i pitanje autokefalnosti crkve u Crnoj Gori, naročito na relaciji između Mitropolije i Udruženja pravoslavnih sveštenika. Kako bi izvršila pritisak na mitropolita Danila, vjerovatno je da je crnogorska vlast, preko Udruženja pravoslavnih sveštenika, pokrenula i pitanje obnove autokefalnosti Crnogorske crkve. Mitropolit Danilo je sredinom

²⁹ DACG – 411, k. 26, Neka zapažanja o Udruženju pravoslavnih sveštenika SR Crne Gore, Titograd, 18. IX 1969.

1969. godine primio anonimno pismo (pretpostavljalo se da je od nekog sveštenika s Cetinja) u kome se navodilo da predsjednik SO Cetinje Petar Tomanović nastoji da sveštenike: Komnena Radusinovića, Veselina Čukvasa i Filareta Koprivicu, kao i njihove istomišljenike, privoli da organizuju skupštinu pravoslavnih sveštenika Crne Gore na kojoj će se postaviti pitanje povjerenja mitropolitu Danilu i zatražiti autokefalnost Crnogorske crkve.³⁰ Za trojicu sveštenika se navodilo da su prokomunistički orijentisani, da je Filaret Koprivica komunista i član Odbora za podizanje Njegoševog mauzoleja, i da Radusinović i Čukvas nijesu ništa bolji. Autori pisma su pozvali mitropolita da kao poglavar SPC u Crnoj Gori kazni ove sveštenike i da o tome obavijesti javnost i vjernike.

Mitropolit se potom obratio trojici sveštenika i naveo da ovome pismu ne bi pridavao toliko pažnje da takve izvještaje nije i ranije primio, i da svakog dana prima izvještaje o njihovom radu koji potvrđuju informacije u pismu. Mitropolit im je poslao dio pisma u kome se govori o stvaranju autokefalne Crnogorske crkve i poručio im je da prema takvom radu neće i ne može ostati ravnodušna ni crkva ni on kao nadležni arhijerej. Tražio je da se izjasne o ovim optužbama i želio je da se ispostavi da je to izmišljeno. U slučaju da bude potvrđeno, upozorio ih je mitropolit, pored svih obećanja da ih niko ne smije dirati, može se desiti obratno. Od „optuženih“ mitropolitu je odgovorio Radusinović i odbacio tvrdnje iz pisma.

.....
³⁰ DACG – 411, k. 26, Izvadaka iz pisma, Prepis.

Protiv Filareta Koprivice je stiglo i anonimno pismo iz Petrovca na moru sa potpisom „vaši poštovaci pravoslavci“ koje je upućeno Glavnom Savezu udruženja pravoslavnih sveštenika u Beogradu. U pismu je zatraženo da se iguman manastira u Župi nikšićkoj Filaret Koprivica, koji je ušao u Odbor za podizanje Njegoševog mauzoleja, isključi iz crkve. Filaretovo uključivanje u ovaj Odbor je ocijenjeno kao sramotno za svakog poštenog Crnogorca i Jugoslavena na koje će pasti ljaga pred novijom historijom. Glavni Savez je pozvan da se na vrijeme ogradi od Filareta Koprivice, Veselina Čukvasa i sličnih popova. Zbog prihvatanja članstva u Odboru za podizanje Njegoševog mauzoleja Filaret Koprivica je odbio da ide na sjednicu Glavnog saveza udruženja pravoslavnih sveštenika u Beogradu, povodom 80-te godišnjice ovog udruženja. Koprivica je izjavio da neće ići kako ga na sjednici ne bi izazvao neko od „onih srbijanskih popova“.

Mitropolit Danilo je vjerovao da su informacije o pokretanju pitanja autokefalnosti Crnogorske crkve tačne, i zbog toga je zaoštrio odnose sa Udruženjem pravoslavnih sveštenika. Prilikom održavanja Pododborske skupštine udruženja pravoslavnih sveštenika na Cetinju 9. IX 1969. nakon priziva Sv. Duha u manastirskoj crkvi, sveštenici iz ovog pododbora su se vidjeli s mitropolitom, ali on ih nije primio u svojoj rezidenciji, što je ranije bilo uobičajeno. Mnogi sveštenici su zato bili uvrijeđeni, a mitropolit je nešto kasnije rekao svešteniku Milu Plamencu da Udruženje radi na tome da ga smijeni s mjesta mitropolita. Plamenac mu je na to odgovorio: „Niti nas je ko pitao kad ste postavljeni

na tu dužnost niti sada u tom pravcu radimo, niti smo za to nadležni“. Kada je sekretar Pododbora Cetinja, sveštenik P. Vujović, prije Skupštine pododborskog Udruženja, pitao mitropolita Danila da li mogu održati skupštinu u Cetinjskom manastiru kako su to i prije radili, Danilo je odgovorio: „Ne, dok sam ja mitropolit.“ Danilo je potom uputio cirkularno pismo kojim je zabranio održavanje sjednica Udruženja u manastirskim prostorijama. Mitropolit je pred nekim sveštenicima izjavio da Udruženje pokreće akciju oko samostalnosti Crnogorske pravoslavne crkve, a crnogorske vlasti su ocijenile da ova tema Danila najviše uznemirava. Mitropolit je bio uvjeren da Udruženje za novog vladiku priprema Filareta Koprivicu. Ovakve vijesti su uticale i na to da na sjednici Pododbora Cetinje namjerno nijesu prisustvovali i izbjegli su sastanak sveštenici: Kopitović, Kalanj i Milić, što je značilo da i o ovom pitanju postoji podjela u Mitropoliji i u Udruženju. Iako nije dozvolio da se sastanak Pododbora održi u manastiru, mitropolit je kao svog predstavnika na sjednicu delegirao sveštenika Ražnatovića iz Ulcinja. Veselin Čukvas je obavijestio crnogorsku vlast da je i na sjednici Pododbora u Bijelom Polju bilo riječi o autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve i o Njegoševom mauzoleju. Tako je odluka o nastavku izrgadnje mauzoleja 1969. godine dovela do neprijateljstva između: Crne Gore i SPC, crnogorske vlasti i MCP, i mitropolita Danila i Udruženja pravoslavnih sveštenika. Dovala je do podjele među sveštenstvom i do pokretanja pitanja o autokefalnosti Crnogorske crkve.

Izgradnja mauzoleja je otvorila niz značajnih političkih pitanja u Crnoj Gori, zbog čega su se u ovoj problem umiješale i nadležne savezne institucije. One su nastojale da pomognu crnogorskoj vlasti u prevazilaženju sukoba sa SPC. Zato su o ovom pitanju razgovarali predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Milo Jovićević i patrijarh German 5. maja 1969. godine u Beogradu.³¹ Jovićević je naveo da javnost u Crnoj Gori osuđuje postupak vladike Danila i Sinoda SPC po pitanju Njegoševog mauzoleja na Lovćenu, i da odgovor koji je crnogorska Vjerska komisija uputila Sinodu predstavlja odgovor i Izvršnog vijeća i Skupštine SR Crne Gore. Crnogorska vlast je smatrala i da je pisanje lista SPC *Pravoslavlje* uvredljivo i očekivala je da će se SPC tim povodom izviniti. Podsjetio je da je odluka o podizanju mauzoleja donijeta 1951. godine, da SPC tada nije imala prigovora i da se krajem 60-ih ustvari samo nastavljaju radovi koji su 50-ih bili obustavljeni zbog nedostatka sredstava. Jovićević je izjavio da je Njegoševa kapela na Lovćenu svojina Opštine Cetinje i da je kampanja koju je pokrenula SPC na pitanju Njegoševog mauzoleja pogoršala raspoloženje javnosti u Crnoj Gori prema SPC. Upozorio je patrijarha da bi nastavak takve politike SPC u Crnoj Gori mogao da dovede i do obnove autokefalne Crnogorske crkve. Jovićević je izjavio: „Crna Gora je imala svoju autokefalnu crkvu i ta autokefalnost je žrtvovana radi

.....
³¹ DACG – 411, k. 25, Izvod iz zabilješke o razgovoru predsjednika Savezne komisije za vjerska pitanja Mila Jovićevića sa patrijarhom Germanom, 5. V 1969.

jednistva, ali samo radi jednistva koje bi se zasnivalo na osnovi ravnopravnosti. Ukoliko se nastavi ovakva politika SPC, nije isključeno da pitanje autokefalne crkve postane aktuelno i u Crnoj Gori.“

Jovićević je naveo da mitropolit Danilo svojim izjavama i držanjem u javnosti izaziva odgovorne faktore u SR Crnoj Gori, čime je doveo sebe u takav položaj da moli vlasti da ga zaštite od njegovih sopstvenih vjernika. Pored toga, mitropolit Danilo je održavao veze sa političkim emigrantom, o čemu je vlast u Crnoj Gori imala nesumnjive dokaze i, ukoliko se ukaže potreba, s ovim dokazima će upoznati javnost, što svakako ne bi bilo povoljno ni za mitropolita Danila, niti za SPC u cjelini. Jovićević je ukazao na to da mitropolit Danilo saslušava sveštenike i da vrši pritisak na njih zbog njihovih slobodno izraženih stavova i mišljenja po pitanju spomenika. Ukoliko bi Danilo nastavio ovakvu politiku, nadležni su poručili da će zaštititi sveštenike kao slobodne građane.

Partijarh German je krivicu za sukob države i crkve nastojao da prebaci na mitropolita Danila, navodeći da je on dobar čovjek i patriota i da radi na dobro crkve, ali da je u nekim prilikama netaktičan i da neće nikog da poslušati. German je potvrdio da će, kada Danilo dođe u Beograd na zasjedanje Sabora, s nekoliko drugih episkopa pokušati da utiče na njega da ne zaoštrava odnose sa vlastima. Ipak, German je naveo da se u pitanju izgradnje Njegoševog mauzoleja bez potrebe ruši crkva i da je, za SPC, Njegoševa kapela - crkva. German je izjavio da je Njegoš

bio vladika, hrišćanin i da će kada se postavi mauzolej taj objekat za SPC biti neznabožački. Jovićević je odgovorio patrijarhu da o izgradnji Njegoševog mauzoleja treba da odlučuju građani i politički faktori u Crnoj Gori, a patrijarh je saopštio da SPC nema vlast ni silu već ona samo ubjeđuje i moli.

S obzirom na to da ni ovaj razgovor nije približio stavove, crnogorska vlast je odlučila da prema SPC definiše političku strategiju. O djelatnosti SPC u Crnoj Gori i njenom odnosu prema državi raspravljala je Vjerska komisija 8. juna 1969. godine.³² Komisija, čiji je predsjednik bio potpredsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore dr Mijat Šuković, zaključila je da vrh (hijerarhija) SPC u posljednje dvije godine imala aktivnu političku aktivnost koja je usmjerena ka tome da se SPC nametne kao politički predstavnik srpske nacije i da je u toj aktivnosti bio evidentan nacionalizam i šovinizam. SPC je negirala crnogorsku i makedonsku naciju, a pitanja autokefalnosti Makedonske pravoslavne crkve i podizanja Njegoševog mauzoleja vremenski su se poklopila sa orijentacijom SPC da zaoštri odnose sa državom. Vrh SPC je na osnovu procjena stanja u Jugoslaviji nakon Brionskog plenuma i političkih dešavanja u Jugoslaviji krajem 60-ih, uticaja iz inostranstva i relativne defanzive države prema crkvi, procijenio da je došao momenat da iskaže svoje nemirenje sa političkim i društvenim poretkom u Jugoslaviji. Na osnovu ovih analiza Komisija je ocijenila i djelatnost SPC

.....
³² DACG – 411, k. 25, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za vjerska pitanja, Titograd, 8. VI 1969.

u Crnoj Gori. Navela je da mitropolit Danilo, osim što sprovodi politiku vrha SPC, i sam učestvuje u kreiranju te politike. Mitropolit Danilo je u taktici samostalno djelovao, ali nije odstupao od ciljeva i ostvarenja politike SPC. Mitropolitovo istupanje kao predstavnika SPC, djelovanje van zakonom utvrđenih okvira djelovanja vjerskih zajednica, negiranje crnogorske nacionalnosti, suvereniteta Crne Gore, ignorisanje grba Crne Gore, predlaganje za unošenje u grb elementa koji je simbol stare kraljevine, okarakterisano je kao nacionalističko, šovinističko i velikosrpsko djelovanje.

Mjere i razgovori sa predstavnicima SPC nijesu dali očekivane rezultate, a vrh SPC je nastavio intenzivnu političku aktivnost. To je bila dugoročna strategija koju je SPC usvojila i očekivalo se da će SPC u narednom periodu biti ofanzivnija i da će zaoštavati odnose sa državom naročito kroz organizovanje raznih crkvenih svetkovina i manifestacija. SPC je računala na to da će stav države i vlasti prema njoj biti kao i do tada, defanzivan. Vjerska komisija je procijenila da bi defanziva bila vrlo štetna jer bi osim jačanja SPC to uslovalo i jačanje ostalih crkava i stvaranje rivaliteta između njih. Zato je zaključeno da vlast u narednom periodu, umjesto razmatranja problema od slučaja do slučaja, mora nastupati sa više analiza i studioznosti kako bi se preduzele akcije u cilju onemogućavanja političke djelatnosti SPC. Neophodna je bila sinhronizacija akcija, stavova i ocjena sa društveno-političkim faktorima.

Komisija je utvrdila plan djelovanja koji je imao 6 zadataka. Prvi je bio da se odnosi sa SPC poboljšaju, ne zbog mitropolita Danila, već zbog sveštenika i vjernika, i da se pri tome strogo poštuju principi o pravnom položaju vjerskih zajednica, kako bi se djelatnost crkvene hijerarhije svela u okvire zakona. Drugi zadatak je bio da se aktivnost prema SPC u Crnoj Gori uskladi sa radom Savezne komisije i Republičkih komisija za vjerska pitanja SR Srbije i SR Makedonije. Savezna komisija je trebalo da partijarhu i Sinodu odlučno i jasno prenosi usaglašene stavove crnogorske vlasti. Treći cilj je bio da se od vrha SPC jasno i odlučno zatraži da koriguje svoju politiku, a naročito da isključi one elemente koji na nacionalističkoj i šovinističkoj bazi negiraju jugoslovensku stvarnost, makedonsku i crnogorsku naciju i socijalističko društvo. Ovo je bilo uslov za dalje razvijanje i unapređivanje odnosa između SPC i države. U okviru ovog zadatka trebalo je pružiti podršku sveštenstvu koje je bilo „progresivno“ i koje se zalagalo za normalizaciju odnosa sa državom. Time bi se to sveštenstvo dovelo u povoljniji društveni položaj i tako bi crkveni vrh ostao bez podrške među nižim sveštenicima. Četvrti zadatak je bio zakonsko kažnjavanje predstavnika SPC koji prelaze okvire djelovanja vjerskih zajednica. Peti zadatak je bilo jačanje Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore, jer se ono suprotstavljalo crkvenom vrhu, bilo je kooperativno u odnosima sa državnim vlašću i omogućavalo je vlastima kontakte, djelovanje i uticaj na rješavanje konkretnih pitanja. Šesti zadatak je bio da se stavovi i ocjene

Republičke komisije dostavljaju Saveznoj komisiji za vjerska pitanja.

Kao neposredan zadatak Komisija je odredila da se mitropolitu Danilu saopšte ovi stavovi i da mu se skrene pažnja na moguće posljedice politike hijerarhije SPC. Odlučeno je da mitropolita inače treba ignorisati i da mu ne treba ukazivati posebnu pažnju. Sekretar Komisije je zadužen da obavi razgovor sa predsjednikom i sekretarom Udruženja sveštenika o aktivnosti Udruženja, o njihovom programu i radu. Trebalo je prisustvovati njihovim pododborskim skupštinama i podržati inicijativu da njihovi predstavnici posjete udruženje Makedonske pravoslavne crkve. Sekretar Komisije je zadužen i da provjeri materijalno stanje sveštenika i uvrđi da li ima onih kojima bi trebalo povećati pomoć koju primaju od Skupština opština i da o tome razgovara sa predsjednicima Skupština opština. Posebno je trebalo pratiti rad Saveznog udruženja sveštenika i pisanje vjerske štampe, jer su postojale indicije da je Savez udruženja sveštenika SFRJ podržavao patrijarha Germana, kao i da je štampa koju je izdavalo ovo udruženje podržavalo politiku SPC. To je dovelo do toga da se u Udruženju sveštenika Crne Gore razmišljalo o istupanju iz Saveza udruženja SFRJ i iz redakcije njihovog glasila „Vjesnik“. Komisija je sugerisala i da se nastoji da se opravdani imovinsko-pravni sporovi crkve kod nadležnih organa rješavaju tako da ta pitanja ne bi bila povod za neke aktivnosti crkve. Trebalo je prikupljati podatke o okupljanju vjernika i podmlađivanju kadrova SPC u Crnoj Gori i tendencijama u toj oblasti. Na ovim poslovima je trebalo

aktivirati Vjerske komisije u Skupštinama opština i konstantno ažurirati podatke.

Odnosi između Crne Gore i SPC, odnosno Mitropolije crnogorsko-primorske su bili veoma zaoštreni, a vlast je prema mitropolitu primjenjivala preporuku Vjerske komisije da ga treba zaobilaziti i ne ukazivati mu posebnu pažnju. Zbog toga je mitropolit uputio zahtjev Titu za prijem, zbog čega je upućen na sastanak sa predsjednikom crnogorske Vjerske komisije dr Mijatom Šukovićem. Do sastanka je došlo 27. oktobra 1969. godine na zahtjev mitropolita Danila.³³ Mitropolit je tom prilikom naveo da su zbog odluke o podizanju Mauzoleja na Lovćenu predsjednik SO Cetinje i Opštinska skupština zavadili državu i SPC, koja ima između 9 i 10 miliona vjernika, i da nikome ne daje za pravo da je veći patriota i rodoljub od njega. Mijat Šuković je naveo da nastavljanje radova na podizanju Njegoševog mauzoleja nije izazvalo poremećaje i zaoštavanje odnosa između vrha SPC i države, već da je proces poremećaja ovih odnosa počeo prije te odluke, a da su korijeni tih poremećaja dublji i da nijesu vezani za Njegošev mauzolej i kapelu. Odnosi su pogoršani jer je vrh SPC vjeru koristio kao osnov za nacionalnu hegemoniju srpstva prema onim djelovima Jugoslavije u kojima je pravoslavlje dominantna vjera. Takvu ocjenu je dala Komisija CKSK Srbije za međunacionalne odnose, a crnogorska Vjerska komisija se složila s tom ocjenom.

.....
³³ DACG – 411, k. 26, Zabilješka o posjeti mitropolita crnogorsko-primorskog Danila, dr Mijatu Šukoviću predsjedniku Republičke komisije za vjerska pitanja, 27. X 1969.

Šuković je izjavio da se pitanje izgradnje mauzoleja i premještanja kapele može riješiti dogovorom, ali da je za razvijanje pozitivnih odnosa između SPC i države najbitnije da vrh SPC bitno izvrši korekciju svoje politike i aktivnosti u pitanjima nacionalizma i državno-pravnog i političkog uređenja Jugoslavije. Vjerska komisija je obećala da neće učiniti ništa što bi pogoršalo odnose između države i vjerskih zajednica, osim u slučaju ako vjerske zajednice pređu okvire zakonskog djelovanja, i da će Komisija u tom slučaju biti spremna i odlučna da jasno ocijeni aktivnost crkve i pojedinaca koji u njeno ime nastupaju.

Mitropolit je bio iznenađen ocjenom Komisije o nacionalnoj politici SPC i izjavio je da će takvom ocjenom biti iznenađen i patrijarh, jer je naveo da u zvaničnoj politici SPC koja se utvrđuje u Saboru i Sinodu od toga nema ništa i da su Sabor i Sinod uvijek prezirali te ekstremne poglede. Tvrdio je da takve stavove ispoljavaju samo pojedinci i da SPC ne treba pripisivati ono što urade jedan pop ili vladika. Danilo je istakao da se SPC ne može zamjeriti odnos prema državi i da država može imati oslonac u SPC. Izjavio je da voli Jugoslaviju, da je 7 puta bio van zemlje i da je mogao postati emigrant, ali to nije učinio, i da niko nema pravo da sumnja da je neprijatelj zemlje. Ponovio je da se politikom prestao baviti nakon 1918. godine i da poštuje tu svoju odluku kao i dogovor s vlastima Crne Gore iz 1961. godine, kada je imenovan za mitropolita, da se ne bavi politikom.

Mitropolit je od Šukovića direktno tražio da mu navede primjere na osnovu kojih se može zaključiti da nešto nije dobro u politici i ponašanju SPC. Šuković je odgovorio da je ocjena o djelovanju SPC izvedena na osnovu svestrane analize. Prvi primjer je bila izjava partijarha Germana prilikom osveštavanja manastira Kosijerevo da su Crnogorci Srbi. Značaj ove izjave je bio utoliko veći što je javno kazana, zatim odštampana i širena i da javno nije demantovana, iako je to očekivano od SPC. Ta izjava je bila van okvira propisa o vjerskim zajednicama. Drugi primjer za politiku SPC je bilo pismo Sinoda Vjerskoj komisiji povodom podizanja Njegoševog mauzoleja. Treći primjer za velikosrpsku politiku SPC bio je odnos vrha SPC prema Makedonskoj pravoslavnoj crkvi, navodeći da se tu u stvari radi ne samo o odnosu prema crkvi već prema SR Makedoniji i makedonskoj naciji. Četvrti primjer je bilo mitropolitov intervju, objavljen u *Pobjedi*, u kome je mitropolit izrazio iznenađenje što grb Crne Gore ne sadrži simbole grba bivše Kraljevine, što je shvaćeno kao napad mitropolita na socijalističko uređenje države. Mitropolit je odgovorio da do tog intervjuja nije znao kako izgleda grb Crne Gore, a Šuković je naveo da bi bilo normalno da mitropolit u Crnoj Gori zna sadržinu crnogorskog grba i da neznanje ne može opravdati citiranu izjavu. Mitropolit se potom pravdao da *Pobjeda* nije precizno prenijela njegovu izjavu, na šta mu je odgovoreno da on to nije demantovao iako je od objavljivanja intervjuja prošlo nekoliko mjeseci.

Šuković je naveo da cijeni ranije poteze SPC da se uspostave dobri odnosi između države i crkve, ali da su

njena politička i nacionalna aktivnost ugrozile poredak u zemlji i da je to imalo negativan uticaj i na ostale vjerske zajednice. Pozvao je SPC da napusti takvu politiku i da se vrati na ranije pravce djelovanja. On je naveo da je Vjerska komisija spremna da doprinese da se odnosi sa SPC razvijaju u pozitivnom smjeru i da je spreman da obezbijedi potpune kontakte sa nadležnim organima. Izrazio je spremnost da sa mitropolitom uvijek razmijeni mišljenja o ovim pitanjima kad on to zaželi. Mitropolit je bitno učestvovao u utvrđivanju, razradi i sprovođenju politike vrha SPC, posebno kada je u pitanju Crna Gora i zato je imao veliku odgovornost za posljedice koje su nastale zbog sprovođenja te politike. Od mitropolita je traženo da sam izvrši ozbiljnu i potpunu analizu politike vrha SPC u Jugoslaviji u posljednje dvije godine i da na osnovu te analize izvuče odgovarajuće zaključke i opredijeli svoje buduće djelovanje.

Šuković je potom od mitropolita zatražio obavještenje o njegovom zahtjevu da posjeti Predsjednika Republike (Tita) u kome je naveo da želi da sa njim razgovara o nekim pitanjima odnosa između države i crkve. To je bilo kršenje protokola i nadležnosti, i ponižavanje crnogorske vlasti, jer su o tim odnosima mogli razgovarati patrijarh i Tito, a ukoliko se radilo o odnosima u Crnoj Gori trebalo je da mitropolit o tome pokrene razgovore sa vlastima u Crnoj Gori.

Mitropolit je objasnio da je prijem kod Tita tražio zbog izolacije. Izjavio je: „Od marta mjeseca ove godine

doveden sam u čudnu situaciju. Osjećam se kao tuđin u sredini koja ga ne prihvata. Ljudi sa kojima sam bio prijatelj zaziru od mene i prolaze bez 'dobar dan'. Ne pozivaju me na Cetinje na svečanosti i prijeme, iako je to ranije redovno činjeno. Nijesam pozvan na prijem organizovan u čast Predsjednika Republike, mada su pozvani moji popovi. To me navodi na razmišljanje da je republičko rukovodstvo saglasno sa odnosom rukovodstva iz Cetinja prema meni. Cetinjani odvaračaju ugledne goste koji posjećuju Cetinje da me posjete. Jedino su me juče posjetili predsjednik Saveznog Izvršnog vijeća (SIV-savezna Vlada) Mitja Ribičić i predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore Žarko Bulajić, mada vjerujem da su Cetinjani i njima sugerirali da me ne posjete. Sve su to znaci da sam nepoželjan u sredini. Ovo bih Titu rekao. Htio bih da se u mene ne gleda bauka. To što ne odobravam neke stvari, ja na to imam pravo kao građanin. Imam pravo da govorim, pa ako nekoga uvrijedim svakako ću za to odgovarati. Sa mojim prijemom možda bih podstakao i prijem patrijarha Germana, pa i za to tražim prijem.“

Šuković je mitropolitu naveo da se njegov tretman na Cetinju može riješiti i bez prijema kod Tita, i da promjena tog tretmana ne zavisi od prijema i razgovora već od sadržine djelovanja i postupaka. Promjena politike SPC i mitropolita promijenila bi i odnos vlasti prema njemu, i Vjerska komisija bi uticala na to da tretman prema mitropolitu bude odgovarajući i bez prijema kod Tita. Mitropolit je naveo da je on uvijek bio i ostao za jugoslovenstvo, a na to mu je Šuković odgovorio da se različiti sadržaji daju jugoslovenstvu, da su

različiti putevi kojima se ideja razvija i da se može prihvatiti samo jugoslovenstvo koje je zasnovano na ravnopravnosti svih naroda i narodnosti, bez bilo čije hegemonije. Ni ovaj sastanak nije približio stavove.

Dok je prema mitropolitu vođena politika izolacije, u skladu sa planom rada Vjerske komisije, posebna pažnja je ukazana Udruženju pravoslavnih sveštenika Crne Gore koje je 1970. godine slavilo 25 godina postojanja. To je bio povod za proslavu, ali i prilika da se preko Udruženja promoviše zvanična politika i da se sveštenici drže dalje od mitropolita i vrha SPC. Zbog toga je u Vjerskoj komisiji održan sastanak 29. marta 1970. godine. U ime Udruženja pravoslavnih sveštenika prisustvovali su predsjednik i sekretar Veselin Čukvas i Komnen Radusinović, a u ime Vjerske komisije dr Mijat Šuković, Vaslije Vukadinović i Božo Martinović.³⁴ Dogovoreno je da crnogorska vlada nastavi da finansijski pomaže Udruženje i 5 pododborskih udruženja. Odlučeno je da vlast Udruženju pruži svu pomoć u organizovanju svečane sjednice i proslave jubileja. Obećano je prisustvo predstavnika vlasti kako bi se vidjela briga za Udruženje.

U skladu sa ovim dogovorom, jubilara sjednica Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore održana je 18. juna 1970. godine u Tiogradu.³⁵ Bilo je prisutno oko 50-60

.....
³⁴ DACG – 411, k. 26, Sastanak u Komisiji sa predsjednikom i sekretarom Udruženja pravoslavnih sveštenika, 29. III 1970.

³⁵ DACG – 411, k. 26, Održana jubilara sjednica Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore, 19.VI 1970. Sjednici su prisustvovali

crnogorskih sveštenika. Skupštinu su pratile štampa i televizija. Referat je podnio predsjednik Udruženja, sveštenik Veselin Čukvas. Govorio je o istoriji Udruženja, ali i o patriotskom doprinosu Udruženja razvoju zemlje, socijalističkog društva i koegzistencije hrišćanstva i religije sa socijalističkim sistemom. U znak priznanja i zahvalnosti za ovu politiku dodijeljene su diplome sveštenicima: Borozanu, Čukvasu, Radusinoviću, Moriću, Basagiću, Koprivici, Bojoviću, Vujoviću, Peroviću, M. Kažiću, J. Kažiću, Buriću, Savoviću i Plamencu. Nakon završetka rada priređen je ručak u hotelu „Crna Gora“, a od nekih sveštenika su se čule izjave da su pohvale-plakete dobili oni koji su učestvovali na Plenumu Udruženja 27. marta 1969. i koji su za rušenje kapele na Lovćenu.

Paralelno s ovim nastavljena je planirana aktivnost i na saveznom nivou. O izgradnji mauzoleja su 9. aprila 1970. godine razgovarali predsjednik SIV-a Mitja Ribičić, predsjednik Savezne vjerske komisije Milo Jovičević i delegacija SPC koju su činili patrijarh German i mitropolit Danilo.³⁶ Patrijarh je naveo da je jedinstven stav Sabora i

.....
predstavnicima Udruženja iz: Srbije, Makedonije i BiH, kao i predstavnik Glavnog Saveza udruženja SFRJ. Prisustvovali su predsjednik Udruženja katoličkih sveštenika Ivo Bušić i „Ilmije“ Šukrija Bakalović. Prisustvovali su i predsjednik Savezne komisije Milo Jovičević, sekretar SSRN Crne Gore Petar Rakočević, predstavnici Republičke komisije Božo Martinović i Đorđe Kalezić i predstavnik SO Titograd. Na sjednici je bio delegiran predstavnik mitropolita Danila proto Jagoš Radunović iz Nikšića, koji je pozdravio skupštinu. U ime SSRN i republičkih ustanova skupštinu je pozdravio Petar Rakočević.

³⁶ DACG – 411, k. 27, Stenografske zabilješke sa razgovora predsjednika SIV-a i delegacije SPC, Beograd, 9. IV 1970.

Sinoda da brani crkvu na Lovćenu i da je ta crkva sa Njegoševim kostima svetinja. Mitropolit Danilo je tvrdio da je kapela koja je sagrađena 1925. godine podignuta na istom mjestu gdje je bila prvobitna Njegoševa kapela i da je sagrađena od istog kamena od stare kapele. Tvrdio je da za to ima pisane dokaze i svjedoke, kao i da je on jedan od svjedoka. Pošto su pripremni radovi za uklanjanje kapele i početak postavljanja mauzoleja bili blizu mitropolit je zamolio Ribičića da interveniše kako bi se to spriječilo. Danilo je naveo: „Ja bih Vas zamolio gospodine predsjedniče, znam da Vi s obzirom na strukturu društva i na sve te odredbe ne možete da naredite, ali Vas molim da urazumite te naše ljude, jer će oni s tim gestom baciti mrlju na istoriju Crne Gore, na lik velikog Njegoša. Ako se to učini napraviće se kardinalna greška koja se neće moći opravdati ni pred domaćim ni pred stranim svijetom“.

Ribičić je odgovorio da aspekti gledanja istorije mogu biti različiti, ali da je istorija jedna, a to je istorija crnogorskog naroda sa pravoslavnom crkvom u svojoj borbi za nezavisnost, za opstanak na maloj zemlji. Danilo je naveo da je Njegoš bio vladika pa onda pjesnik i da nije bio vladika ne bi mogao biti ni vladar. Milo Jovičević je predložio da se nađe kompromisno rješenje, ali je patrijarh German bio izričit da je Njegoš crkveni čovjek, arhijerej i vladika i da kao mitropolit pripada crkvi i da može biti sahranjen samo u crkvi. German je tvrdio da je to Njegošev amanet. Optužio je Opštinu Cetinje, Vladu i Skupštinu Crne Gore da nijesu vodili dovoljno računa da tu postoji crkva i da treba da se s njom dogovore. Ribičić je pitao ko

je vlasnik kapele. Milo Jovićević je, na osnovu informacija koje je dobio od vlasti sa Cetinja, naveo da je vlasnik opština Cetinje, dok je patrijarh German izjavio da SPC misli da je ona vlasnik kapele. Mitropolit Danilo je naveo da ako je i jedna crkva u Jugoslaviji opštinska da će i SPC priznati da je kapela na Lovćenu vlasništvo opštine Cetinje. Danilo je izjavio da je to mala crkva koja se zove kapela. Delegacija SPC je tvrdila da je kapela vlasništvo SPC, a Ribičić im je obećao da će prenijeti njihove stavove kako bi se problem razmotrio sa više strana, ali je naveo da nijedna strana neće biti do kraja zadovoljna. Ribičić je naveo da između države i crkve ima problema, ali da su odnosi na dobrom putu. Patrijarh German je odgovorio da se za sitne probleme nalazi zajedničko rješenje, ali da će to u slučaju kapele i mauzoleja na Lovćenu ići teže.

U cilju postizanja kompromisa Veljko Milatović je 30. aprila 1970. u intervjuu datom „Borbi“ naveo da Odbor za izgradnju mauzoleja nema ništa protiv toga da se postavi odgovarajući religijski simbol u kripti mauzoleja i da SPC ukoliko to želi može obaviti sve potrebne vjerske obrede prilikom smještanja Njegoševog sarkofaga u kriptu mauzoleja.³⁷ No, to je bilo nedovoljno za SPC koja je odlučila da svoj interes zaštiti na sudu. To je dovelo do radikalizacije sukoba sa vlašću, naročito zbog toga što je MCP u maju 1970. godine zaobišla Ustavni sud Crne Gore, i tužbu protiv SR Crne Gore podnijela Ustavnom sudu

.....
³⁷ DACG – 411, k. 28, Pregled vjerske štampe /januar-jun 1970/ koja se odnosi na Crnu Goru, Titograd, 9. VII 1970.

Jugoslavije. Tražila je da se odluka o rušenju crkve Sv. Petra cetinjskog na Lovćenu proglasi nezakonitom i neustavnom, i tvrdila je da je kapela vlasništvo SPC.³⁸

Ova situacija je dovela do novog sastanka mitropolita Danila i predsjednika Vjerske komisije dr Mijata Šukovića 29. maja 1970. godine.³⁹ Šuković je pozvao mitropolita da bi mu saopštio stavove Vjerske komisije o aktivnosti i djelovanju Mitropolije i SPC, i da bi mu saopštio zahtjeve koji su proizašli iz tih ocjena. Komisija nije imala primjedbi na aktivnosti crkve u domenu zaštite i zakonskog povraćaja imovine, poboljšanja materijalnog položaja crkve, obnove i rekonstrukcije crkvenih objekata, održavanja i širenja vjerskih obreda i školovanja svešteničkog kadra. Trebalo je ubrzati rad na utvrđivanju činjenica neophodnih za konačno donošenje odluka o neriješenim imovinsko-pravnim pitanjima koje je pokrenula Mitropolija. Takođe, nije bilo problema u Crnoj Gori u odnosima između države i crkve koji se tiču religije. Crkva je nesmetano obavljala obrede i ostale vjerske aktivnosti na bazi ustavno-pravnog položaja vjerskih zajednica u Jugoslaviji.

Sporno je bilo isključivo uplitanje SPC u politička pitanja, odnosno njeno uključivanje u aktivnosti koje po sadržaju, metodu i ciljevima nemaju religijski karakter. Crkva je u tome izašla van ustavnih i zakonskih propisa. To se

.....
³⁸ *Sumrak Lovćena...*, 134.

³⁹ DACG – 411, k. 27, Zabilješka o razgovoru dr Mijata Šukovića, predsjednika Republičke komisije za vjerska pitanja i Mitropolita crnogorsko-primorskog Danila, 29. V 1970.

odnosilo na mitropolitove izjave u kojima je, u svoje i u ime SPC i MCP, tvrdio da u državi ne vladaju Ustav i zakoni već subjektivizam i sila vlasti, da je samoupravljanje omogućilo rasipništvo, nerad i da dovodi do prikrivanja odgovornosti te da vlast ima rušilački odnos prema kulturno-istorijskim vrijednostima i spomenicima. Crkva je postupke vlasti upoređivala sa onim što su činili Gebels, Hitler i Italijani, i tvrdila je da vlast u Crnoj Gori prihvatila postojanje određenih nacističkih elementa u Njegoševom spomeniku i mauzoleju. Vjerska komisija je ove ocjene i upoređivanja smatrala klevetom i nedopustivim ponašanjem crkve. Političko djelovanje SPC je bilo i njeno istupanje kao predstavnika naroda, kao zaštitnika naroda od organa vlasti i kao da je crkva zaštitnik etično-moralno-estetskih načela u društvu u cjelini, uz tvrdnju da vlast ugrožava zakonitost i ta načela. Šuković je naveo i da je SPC imala nacionalističko-šovinističku aktivnost u odnosu na crnogorsku naciju.

Mitropolit je izjavio da je on najzaslužniji što brojni kulturno-istorijski spomenici u Crnoj Gori nijesu u ruševinama i da nije bilo crkve ne bi bilo ni tih spomenika. Šuković je bio iznenađen ovom tvrdnjom i smatrao je da mitropolitove ocjene o odnosu vlasti prema kulturno-istorijskim spomenicima nijesu tačne. Mitropolit je naveo da je patriota, da nije manji prijatelj Jugoslavije od malkoga, uključujući i Tita, i da je učestvovao u ratovima koji su stvorili granice Jugoslavije od Đevđelije do Triglava. Tvrdio je da se ne bavi politikom, da se ne razumije u samoupravljanje i privrednu reformu i da doušnici vlasti

pogrešno prenose njegove stavove. Naveo je da je sveštenečki čin primio iz ljubavi prema crkvi. Detaljno je iznio svoju biografiju i naveo da je 1928. godine pretrpio veliku porodičnu tragediju jer je za kratko vrijeme izgubio četiri člana porodice. Tvrđio je da je u Crnu Goru došao da pomogne, da ga je tako Vlada Crne Gore primila a Sinod odredio, i da vlast u njemu niti može niti smije gledati neprijatelja. Šuković je znao mitropolitovu biografiju, način na koji je došao u Crnu Goru i kako je Vlada Crne Gore ocijenila njegov rad. Negirao je da ima doušnike, već da je analiza djelovanja SPC zasnovana na tekstovima objavljenim u vjerskoj štampi i pismu koje je Mitropolija uputila raznim institucijama i ličnostima u zemlji, a koje je zasnovano na tužbi Ustavnom sudu Jugoslavije. U vezi te tužbe Šuković je naveo: „Treba da znate: Skupština opštine Cetinje i organi Crne Gore, za svoj odnos prema zakonima ove zemlje, prema etičko-moralnim i estetskim vrijednostima i načelima, i sada i istorijski, polažu račun narodu, a ne crkvi!“ Ovo je dovelo do oštre prepirke.

Mitropolit je odgovorio da je poslije rušenja i upropašćivanja nekorisno polagati račun i da je zato SPC podnijela tužbu. Za pisanje tužbe se odlučio kada je raspisan konkurs za izvođenje radova na Lovćenu. Nakon toga se javilo 10 advokata da pišu tužbu. S njima je održan zajednički sastanak, gdje je odlučeno da se tužba uputi Ustavnom sudu Jugoslavije i da tužbu zastupaju 4 advokata. Tu je dogovoren sadržaj tužbe i potom je dostavljena sudu. Advokati su od mitropolita tražili dozvolu da se tužba dostavi Pravnom fakultetu u Beogradu i na još oko 20 adresa, što je mitropolit

učinio. Šuković je ocijenio da je takvo distribuiranje tužbe političko djelovanje, i da je preskakanje Ustavnog suda Crne Gore u krajnjoj liniji negiranje Republike Crne Gore. Mitropolit je naveo da je tužbu prihvatio Sabor SPC i da je ovlastio Mitropoliju da nastavi rad po njoj u ime SPC. Šuković je pitao mitropolita zašto umjesto takvog pristupa nijesu izabrali da sa Odborom za izgradnju mauzoleja poveđu razgovor o mogućnostima ugradnje vjerskih simbola u mauzolej onako kako je to predložio Veljko Milatović. Tako bi mitropolit pokazao da je cilj da crkva djeluje u okviru zakonskih djelatnosti, a ne da se bavi politikom. Mitropolit je izjavio da zna odakle je potekla ta inicijativa i pitao zašto ona nije prije data i zašto je to urađeno preko novina.

Nakon ove prepirke Šuković je iznio ponudu mitropolitu za dogovor. Vlast je bila spremna za dogovor oko pronalaska mjesta za premještanje kapele i o mogućnosti ugradnje religioznih simbola u mauzolej. Mitropolit je rekao da je to prvi put da mu se zvanično upućuje takav predlog, ali da je kasno, da se obratio sudu i da čeka njegovu odluku. Nakon toga Šuković je iznio direktan zahtjev mitropolitu koji se odnosio i na njihov razgovor iz juna 1969. godine. Šuković je naveo: „Odlučno zahtijevamo da se djelatnost u ime crkve u Crnoj Gori svede i ograniči na ono što je njen djelokrug utvrđen ustavnim i zakonskim propisima.“ Mitropolit je na to odgovorio: „Možete me uhapsiti, protjerati iz zemlje, ubiti, to je vaša stvar“.

Šuković je naveo da je ovakav odgovor suprotan onome što je on rekao i da nema smisla da se tako tumači. Zahtijevao

je od mitropolita da o sadržini njihovog razgovora obavijesti Sinod i Patrijarha. Potom je naveo mitropolitu šta može očekivati ukoliko crkva nastavi sa političkom djelatnošću. Izjavio je da će se vlast direktno i javno suprotstaviti političkom djelovanju SPC i da će preuzeti mjere da se takva djelatnost crkve spriječi. U sklopu toga je bila i odluka vlasti da po svaku cijenu zaštiti Udruženje pravoslavnih sveštenika Crne Gore i njegove članove od mitropolitovih poteza. Mitropolit je ovo doživio kao prijetnju i izjavio: „Do sada sa mnom ovako nije nikada razgovarano. Mislim da je razgovor završen i da više nemamo šta razgovorati. Ja ću se postarati da više i ne dolazi do razgovora, jer su odnosi toliko poremećeni da nema uslova za razgovore“. Šuković se složio s tom ocjenom, ali je krivicu prebacio na mitropolita navodeći da je svojim radom i ponašanjem onemogućio saradnju sa organima države i da će vlast iz toga izvući odgovarajuće zaključke i u skladu sa tim postupiti. Tako je na ovom sastanku došlo do oštrog sukoba i prekida odnosa između crnogorske vlasti i mitropolita Danila. Kao i u prethodnim slučajevima, nakon neuspješnih pregovora u Crnoj Gori, nadležne institucije u Beogradu su pokušale da nađu rješenje.

Tako su povodom izgradnje mauzoleja u Beogradu 25. juna 1970. razgovorali predsjednik Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća SR Srbije Vitomir Petković i patrijarh German.⁴⁰ Složili su se da situacija oko mauzoleja ozbiljno šteti odnosima države i SPC. Patrijarh je prihvatio predlog

.....
⁴⁰ DACG – 411, k. 28, Izvod iz zabilješke, Titograd 14. VII 1970.

da pozove mitropolita Danila i da pokuša da na njega utiče kako bi se s predstavnicima vlasti Crne Gore i Cetinja pronašlo rješenje za kapelu na Lovćenu. Mitropolit Danilo je pozvan u Beograd i do sastanka patrijarha, mitropolita i Petkovića je došlo 3. jula 1970. Mitropolit Danilo je naveo da je iluzorno očekivati od njega da podrži rušenje kapele. Naveo je da mu je teško što je do toga došlo i da se predstavnici vlasti u Crnoj Gori prema njemu neprimjereno odnose. Patrijarh je insistirao da se pronađe rješenje. Petković je ukazao da kapela na Lovćenu ne smije biti takav problem koji bi doveo u pitanje inače korektne odnose i saradnju između države i SPC. Naveo je da je iluzorno misliti da se mauzolej neće podići i da bi bilo šteta da mitropolit ostane po strani. Takvu pozicija je jedino koristila političkoj emigracija koja je nastojala da ovaj nesporazum produbi. Petković je skrenuo pažnju mitropolitu da griješi ako misli da su svi oni koji ga podržavaju i koji se bore za kapelu prijatelji crkve, već da je njima stalo do remećenja dobrih odnosa između države i crkve. Smatrao je da izjava Veljka Milatovića u „Borbi“ predstavlja izvanrednu platformu za traženje obostrano prihvatljivog rješenja, ali da kategoričan stav SPC da se ne dira kapela ne pruža mogućnost za razgovor. Petković je naveo da ako se pođe od Njegoševog groba i njegovog uređenja onda se može doći do zajedničkog rješenja. Patrijarh je potom pokazao crtež, nastao u okviru SPC, na kome je kapela sastavni dio mauzoleja tako da se kroz mauzolej ulazi u kapelu. Petković je izjavio da je ta ideja postojala ranije, ali da nije prihvaćena. Onda je partijarh predložio

da se bar dio kapele, gdje je Njegošev grob, ukomponuje u mauzolej. Mitropolit je smatrao da bi to moglo da se učini. Patrijarh je cijenio Milatovićevu pounudu, ali je smatrao da je u njoj trebalo navesti da se crkvi dozvoljava da postavi religijske simbole i da izvrši obred, i da nije trebalo koristiti sintagmu „ako želi“.

Na osnovu ovog razgovora zaključeno je da se sa predstavnicima crnogorske vlasti razmotri šta se dalje može uraditi oko izgradnje mauzoleja i u čemu se sve može izaći u susret zahtjevima crkve kada se radi o crkvenim obredima nad Njegoševim grobom. Iako je na sastanku sa Šukovićem objavio prekid odnosa, mitropolit Danilo je na ovom sastanku to negirao, i naveo je da je već narednog dana nakon sastanka sa Šukovićem imao sastanak sa sekretarom Vjerske komisije Božom Martinovićem oko nekog drugog pitanja. Mitropolit je izjavio da je predmet dat Ustavnom sudu Jugoslavije i da će se on časno držati prema odluci suda. Petković je mitropolitu sugerisao da bi bilo cjelishodnije kada bi se rješenje našlo putem dogovora, a patrijarh se s tim složio. Patrijarh je tražio da se vlastima u Crnoj Gori prenese da se prestane sa pisanjem oko kapele, jer je to postala medijska kampanja. SPC je naredila da se u crkvenoj štampi o problemu kapele više ne piše jer su obje strane saopštile sve što su imale o tom pitanju.

Komisija za vjerska pitanja SR Srbije je zaključila da ovakvi sastanci mogu dovesti do pozitivnijeg rješenja i bez odluke Ustavnog suda, da je patrijarh za sporazumno rješenje i da će uticati na mitropolita Danila da sa predstavnicima vlasti

u Crnoj Gori pronađe zajednički jezik. Vjerska komisija Srbije je vlastima u Crnoj Gori preporučila da ima više obzira prema mitropolitu Danilu kako bi se smanjio uticaj protivnika vlasti na njega. Naročito je naglašeno da se prema mitropolitu ima više razumijevanja jer mu je sin bio bolestan. Preporučeno je da mu se tu pomogne kao čovjeku, jer su bili mali izgledi da će njegov sin ozdraviti. Zabilješka i preporuke sa ovog sastanka su dostavljeni Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore uz saglasnost Mila Jovićevića, predsjednika Savezne komisije za vjerska pitanja. Komisija SR Srbije je obavijestila Komisiju SR Crne Gore da će partijarh German od 16. jula biti u manastiru Savina kod Herceg Novog, pa je, uz saglasnost Mila Jovićevića, sugerisala da se patrijarhov boravak iskoristi za nastavak razgovora u vezi s traženjem zajednički prihvatljivog rješenja za kapelu i mauzolej na Lovćenu.

To je bilo teško postići jer je nacionalna politika SPC i MCP dovela do drastičnog pogoršanja odnosa između crkve i crnogorske vlasti. Predsjednik CKSK Crne Gore Veselin Đuranović je na sastanku najviših predstavnika republičkih organa Crne Gore i Makedonije u Skoplju u junu 1970. godine izjavio da je SPC u Crnoj Gori krajem 60-ih godina postala jedan od kanala za jačanje velikosrpskog nacionalizma.⁴¹ Jedan od pravaca njenog djelovanja je bilo negiranje zvaničnog rješenja crnogorskog nacionalnog pitanja, i u tome su se isticali i patrijarh German i mitropolit Danilo. Đuranović je smatrao da SPC time

.....
⁴¹ Selhanović, J, *Mauzolej...*, 195.

nastoji da spriječi eventualnu pojavu rađanja ideje o obnovi autokefalnosti Crnogorske crkve, koja je 1921. godine ukinuta dekretom kralja Aleksandra. Stav SPC i Mitropolije crnogorske-primorske o Mauzoleju je, prema Đuranovićevom mišljenju, bio samo dio ove političke borbe, i u tom pogledu crkva je ostvarila savez sa velikosrpskim nacionalistima. SPC i mitropolit su sprovođili torturu nad sveštenicima koji su javno podržali izgradnju mauzoleja, a vlast je imala obavezu da štiti Udruženje pravoslavnih sveštenika i ove sveštenike. Đuranović je naveo da je mitropolit Danilo dio reakcionarnog krila SPC, a posebno po pitanju autokefalnosti. Zbog toga je crnogorska vlast razmatrala pitanje ostanka mitropolita Danila na njegovom položaju.⁴²

Crnogorsko partijsko i republičko rukovodstvo je o ovim pitanjima odlučilo da razgovora sa rukovodstvom Srbije, kako bi se vidjelo da li oni imaju uticaj na SPC i da li oni mogu pomoći crnogorskom rukovodstvu u rješavanju problema. Sastanak predstavnika CKSK Crne Gore i CKSK Srbije održan je u Titogradu 26. juna 1970. godine. Predstavnik CKSK Srbije Predrag Ajtić je izjavio da mauzolej nije umjetničko-estetsko već političko pitanje i da kampanju protiv mauzoleja vode unitarističke i velikosrpske snage.⁴³ On je osudio sve paternalističke, dušebrižničke i pokroviteljske manifestacije i stavove prema odlukama nadležnih organa SR Crne Gore, navodeći da je

.....
⁴² Isto, 196.

⁴³ Isto, 203.

to suprotno ideji ravnopravnosti i „samom telu srpske nacije“. Ipak, Ajtić nije direktno okrivio SPC i naveo je da partijsko rukovodstvo Srbije ne može biti inicijator u suzbijanju tih pojava zbog „sve te prošlosti“.

Veselin Đuranović je ponovio da su odnosi sa crkvom u posljednjih 4-5 godina zaoštravani i da su 1970. godine dosegli tačku ključanja.⁴⁴ Crnogorsko rukovodstvo je smatralo da je eksponent te politike mitropolit Danilo, da on zastupa stavove SPC i da je uporan u svojoj politici upravo zato što ima jaku podršku. Time je u suštini ukazano na to da se ova politika kreira u Srbiji, a realizuje u Crnoj Gori. Đuranović je tvrdio da bez te podrške mitropolit ne bi bio toliko hrabar u sukobu s vlastima. Zato je naveo da se saradnja s mitropolitom kao predstavnikom SPC teško može nastaviti, i da on ima i negativan odnos prema rješenju crnogorskog nacionalnog pitanja u SFRJ. Đuranović je naveo da će se uprkos brojnim opstrukcijama što prije realizovati projekat mauzoleja i da je to čvrsta odluka crnogorske vlasti. Izjavio je da vlast neće ulaziti ni u kakve javne prepirke van Crne Gore i da će javno reagovati samo u Crnoj Gori, naročito u slučaju da SPC nastavi sa falisifikatima i podvalama.

Predrag Ajtić je nastojao da umanju odgovornost vrha SPC i patrijarha Germana. Naveo je da je, prema informacijama srpske Vjerske komisije, mitropolit Danilo tražio da tužbu Ustavnom sudu Jugoslavije podnese SPC, i da je protiv

.....
⁴⁴ Isto, 209.

toga bio patrijarh German. Navodno je German naveo da je to problem MCP, da se toj tužbi neće suprotstaviti ali da je neće ni podržati. Đuranović je odgovorio da prema informacijama crnogorske vlasti iza tužbe stoje upravo Sinod i Sabor SPC. Bitno je bilo i to da je povodom izgradnje mauzoleja patrijarh German pisao Titu i tražio prijem. Tito je to odbio jer je prihvatio ocjene crnogorskog rukovodstva, i nije htio da se miješa u ovo pitanje koje je smatrao unutrašnjim pitanjem Crne Gore.⁴⁵

Ovaj razgovor je pokazao da je partijsko i republičko rukvodstvo Srbije načelno osudilo unitarističku i velikosrpsku politiku protiv Crne Gore, ali da u suštini nije ništa preduzelo protiv toga. Predstavnici Srbije nijesu direktno okrivili SPC, a razgovor je pokazao da je srpsko rukovodstvo pokušalo da umanjí odgovornost SPC i patrijarha Germana, i da za glavnog krivca ispred crkve istakne mitropolita Danila i MCP. Tu ocjenu crnogorsko rukovodstvo nije prihvatilo i razgovor je završen tako što je načelno dogovoreno da se vodi zajednička politička akcija, ali bez konkretnog plana. Tako je sve ostalo samo na usmenim ocjenama.

Ipak, preporuke savezne i srpske Vjerske komisije uz znake da je SPC spremna da ublaži svoje stavove doveli su do sastanka dr Mijata Šukovića i patrijarha Germana u manastiru Savina 20. jula 1970. godine.⁴⁶ Šuković je

.....
⁴⁵ Isto, 214.

⁴⁶ DACG – 411, k. 28, Zabilješka o razgovoru potpredsjednika Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore i predsjednika Republičke komisije za

obavijestio patrijarha da će se tempo radova na izgradnji mauzoleja na Lovećnu odvijati po utvrđenom programu. Ponovljena je ponuda da su vlasti u Crnoj Gori, imajući u vidu izjavu Veljka Milatovića, spremne da SPC, ako ona to zahtijeva i prihvata, omogućće da prilikom otkrivanja mauzoleja na Lovćenu izvrši vjerski obred kao i da ubuduće vrši vjerske obrede u obimu u kojem je to i do tada radila. SPC je pružena mogućnost da na kriпти može stavi crkveni simbol – krst, pod uslovom da se ne naruši umjetnička i arhitektonska kompozicija mauzoleja, da SPC odredi lokaciju za izmještanje kapele na Lovćenu i da će izmještanje uraditi investitor i izvođač radova. Ovo je bio predlog crnogorske vlasti za postizanje sporazuma sa SPC.

No, patrijarh German je insistirao da se kapela na Lovćenu ukomponuje u mauzolej, i time je odustao od kompromisa na koji je bio spreman tokom razgovora u Beogradu sa predsjednikom Vjerske komisije SR Srbije Petkovićem. Taj predlog je ranije razmatrala crnogorska vlast i nije ga prihvatila zbog arhitektonsko-tehničko-estetskih razloga. Patrijarh je nakon toga tražio odlaganje izgradnje mauzoleja, i da se nastavi samo sa pripremnim radovima: izgradnjom puta, dalekovoda i slično. Ovo je tražio zbog naelektrisane situacije i izraženih strasti. Tvrdio je da nije zgodan momenat i da će vrijeme učiniti svoje, da je izgradnja dugo odlagana pa da može još koju godinu. Naveo je da su mnogi građani, iako se javno deklarišu za mauzolej,

.....
vjerska pitanja dr M. Šukovića sa patrijarhom Srpske pravoslavne crkve Germanom u manastiru Savina kod Herceg Novog, 20. VII 1970.

intimno protiv, i da ne vjeruje da je 80-85% građana za ovaj projekat već da je taj procenat mnogo niži. On je u odlaganju izgradnje mauzoleja vidio jedini izlaz iz trenutne situacije. Na to mu je odgovoreno da je stav svih organa Crne Gore da odstupanja u pogledu roka izgradnje mauzoleja nema i da su s takvim stavovima saglasni politički i državni predstavnici ostalih republika koje su dale priloge za izgradnju mauzoleja. Patrijarh je upozoren da on kao poglavar SPC, u čijem je sastavu MCP, snosi odgovornost za rješavanje ovoga problema.

Šuković je zatražio da se patrijarh jasno izjasni da li SPC smatra da se na predloženoj osnovi može tražiti rješenje koje bi zadovoljilo njene potrebe i želje, i šta misli o tim predlozima. Patrijarh je odgovorio da ne može mijenjati odluku Sabora koji je zauzeo stav da je kapela na Lovćenu „crkva-grobnica“ i da treba da ostane na Lovćenu, da ne može i ne želi da preuzima poslove koji su u nadležnosti Mitropolije i da ne može da se izjasni o ponuđenim predlozima. Patrijarh je izjavio: „Njegaš treba da nas spaja a ne razdvaja“. Naveo je da je za razgovore, da će razgovarati sa mitropolitom, analizirati to u Sinodu i Saboru i da će stav crkve o tim predlozima biti poznat. Odgovor je u suštini bio isti, jer je patrijarh naveo da bi pristanak SPC na predlog crnogorske vlasti značio saglasnost sa odlukom da se „ruši“ kapela. Na to mu je sugerisano da nije u pitanju rušenje već premještanje kapele i da to kvalitativno izražava drugačiji motiv i odnos prema kapeli. Patrijarh je u razgovoru stalno koristio izraz rušenje, iako nije osporavao razliku između rušenja i premještanja.

On je naveo da kapela na drugom mjestu bez Njegoševih kostiju ne može biti ono što je bila tada, i pored toga što bi se ona u građevinskom pogledu maksimalno očuvala.

Patrijarah je ipak ublažio ranije ocjene SPC o suštini izgradnje mauzoleja. On je tokom razgovora izričito naglasio da se saglašava s ocjenama da mauzolej i njegovo podizanje na Lovćenu nemaju anticrkveni karakter, niti je njegovo podizanje upereno protiv crkve i vjere, da to nije i ne može biti početak procesa koji bi karakterisala rušilačka namjera prema crkvenim objektima, da su netačne i zlonamjerne ocjene da vlast u Crnoj Gori ima rušilački karakter prema kulturno-istorijskim spomenicima. Potvrdio je da među onima koji se protive podizanju mauzoleja ima i onih koji ne misle dobro ni SPC. Patrijarh je izrazio bojazan da će u dogledno vrijeme mauzolej biti Meštrovićev, a ne Njegošev i da će se posjetiocima više govoriti o Meštroviću nego o Njegošu. On se Šukoviću zahvalio na posjeti i izrazio zadovoljstvo na otvorenom razgovoru, a prihvatio je ocjenu da i on, a ne samo mitropolit, treba da ostvaruje direktan kontakt sa Vjerskom komisijom Crne Gore. Izjavio je da se SPC neće saglasiti sa rušenjem, ali da to prihvata kao gotovu činjenicu. Patrijarh je u ime SPC odbacio sve nacionalističke i političke ocjene o mauzoleju, nije prihvatio njegovu izgradnju, ali se s tim pomirio. Time je SPC u suštini prekinula kampanju protiv mauzoleja i tako otvorio put za normalizaciju odnosa sa Crnom Gorom.

S druge strane, mitropolit Danilo nije ublažio svoje stavove o mauzoleju. On je nastavio da izaziva sukobe i

o drugim pitanjima. Odnosi između mitropolita i crnogorske vlasti su se dodatno zaoštrili kada je mitropolit u septembru 1970. godine obavijestio Ljubomira Kapisodu, direktora Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore, da ograničava nadležnost Zavoda i njega kao direktora na objektima čisto crkvenog karaktera.⁴⁷ Kao razlog za ovaj potez mitropolit je naveo odluku Kapisode, odnosno Zavoda kojom je dato odobrenje SO Cetinje da kapelu na Lovćenu može premjestiti na drugo mjesto. Mitropolit je naveo da je za ovu odluku saznao istovremeno kada je preživio ličnu tragediju. Tada mu je preminuo sin. O tome koliko je ova odluka za njega bila bolna naveo je u pismu Kapisodi: „Za vrijeme mojeg kratkog boravka u Beogradu, prilikom priređivanja 40-dnevnog parastosa pokojnom sinu, saznao sam jednu za mene iznenađujuću i nemilu vijest, koja je malo manje uticala na mene od one kada sam saznao za njegovu smrt“. Mitropolit je izgradnju mauzoleja doživio i kao ličnu tragediju, i kao razlog da zaoštrava odnose sa vlastima. Kapisoda se zbog ovoga obratio predsjedniku Skupštine Crne Gore Vidoju Žarkoviću navodeći da je ograničenjem konzervatorskih radova na spomenicima kulture čiji je korisnik Mitropolija crnogorsko-primorska ugrožena egzistencija kulturnog blaga Crne Gore.⁴⁸ Iz kabineta Vidoja Žarkovića su odgovorili da, prema

.....
⁴⁷ DACG – 411, k. 28, Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo – Ljubomiru Kapisodi, Vrnjačka Banja, 18. IX 1970.

⁴⁸ DACG – 411, k. 28, Zavod za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore – Predsjedniku Skupštine SR Crne Gore, Cetinje, 2. X 1970.

važecim zakonskim propisima, ni mitropolit ni bilo ko drugi nije ovlašćen da Zavodu uskrati pravo zaštite spomenika kulture i pravo da odlučuje o konzervatorskim i drugim radovima na objektima koji su proglašeni za spomenike kulture.⁴⁹ Žarković je naveo da se ne radi o pravnom već o političkom pitanju i da taj postupak mitropolita znači nastojanje da se i dalje zaoštavaju već zaoštreni odnosi.

U međuvremenu je pravosuđe odlučilo o tužbi MCP. Ustavni sud Jugoslavije je u julu 1970. godine izjavio da je nenadležan u ovoj tužbi i predmet je upućen Ustavnom sudu Crne Gore. SO Cetinje je 2. novembra 1970. godine uputila predstavku Ustavnom sudu Crne Gore u kojoj je dala odgovor na tužbu MCP.⁵⁰ Ona je osporila pravo vlasništva MCP na kapelu i na vrh Lovćena. Pored toga, predstavnici SO su naveli da insistiranje da Njegoš ostane u Aleksandrovoj kapeli na Lovćenu, ne znači ništa drugo nego sredstvo borbe protiv crnogorske nacionalne ravnopravnosti i da je to pokušaj da se duh tadašnje generacije crnogorske nacije vrati u XIX vijek srpsko-pravoslavne i krivo usmjerene nacionalno romantičarske egzistencije.⁵¹ Ustavni sud Crne Gore je u novembru 1970. godine odbacio tužbu MCP, izjavivši da kapela na Lovćenu nije njeno vlasništvo i da Njegoševa kapela na Lovćenu nije

.....
⁴⁹ DACG – 411, k. 28, Šef kabineta Božidar Đoković – Direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore, Titograd, 14. X 1970.

⁵⁰ *Sumrak Lovćena...*, 162–172.

⁵¹ Isto, 172.

hram nego nadgrobni spomenik i istovremeno spomenik kulture.⁵² Sud je presudio da se odluka SO Cetinje o izgradnji mauzoleja zasniva na ovlaštenju iz Ustava i da je u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture.

Time su radovi na izgradnji mauzoleja mogli da se nastave po planu i time je i s pravne strane riješeno ovo pitanje. Mitropolit Danilo je, kao što je ranije najavio, odlučio da poštuje odluku suda. To je, uz izjavu patrijarha Germana u manastiru Savina, otvorilo put normalizaciji odnosa između crnogorske vlasti i SPC, odnosno MCP. Mitropolit Danilo je učinio prvi korak ka tome. On je pozvao dr Mijata Šukovića da prisustvuje proslavi 300-godišnjice od smrti Sv. Vaslija Ostroškog Čudotvorca koju je Mitropolija planirala za 12. maj 1971. godine. S obzirom na zategnutost odnosa, partijarh German je u Beogradu 28. aprila 1971. godine razgovarao sa predsjednikom Savezne komisije za vjerska pitanja Milom Jovićevićem.⁵³ Partijarh je tražio da se mitropolitu Danilu pruži pomoć da proslavu organizuje onako kao je Sabor SPC želio, i to preko crnogorske Vjerske komisije. Jovićević je obećao pomoć i u vezi s tim u Crnu Goru je poslat savjetnik u Saveznoj vjerskoj komisiji Radosav Perović. Prema planu proslave predviđeno je da se tom prilikom u manastiru Ostrog održi počasna sjednica Sv. Arhijerejskog Sabora, i da joj prisustvuju patrijarh German i veliki broj crkvenih velikodostojnika.⁵⁴

.....
⁵² Isto, 173–174.

⁵³ DACG – 411, k. 29, Zabeleška o razgovoru predsjednika Savezne komisije za verska pitanja Mila Jovićevića sa patrijarhom Germanom, obavljenim u Patrijaršiji SPC, 28. IV 1971.

Tim povodom je i patrijarh German uputio dopis crnogorskoj Vjerskoj komisiji. Proslava je trebalo da ima isključivo vjerski karakter.

Povodom ove svečanosti i poziva da učestvuje Mijat Šuković, Republička komisija je 10. maja 1971. održala sjednicu, kojoj je prisustvovao i Radosav Perović, savjetnik Savezne komisije za vjerska pitanja.⁵⁵ Komisija je odlučila da je proslavu u Ostrogu primila na znanje onako kako je predstavljena od strane crkve. Odlučeno je da u ime Komisije na proslavu pođu Vasilije Vukadinović i Božo Martinović iz Crne Gore i Radosav Perović iz Savezne komisije. Predsjedniku Opštine Danilovgrad Veselinu R. Đuranoviću je sugerisano da ide na proslavu i još samo jedan član Odbora Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) ako je pozvan. Predsjedniku Opštine Nikšić je sugerisano da ne ide i da što manje ljudi pođe u Ostrog. Predviđeno je da nakon proslave Mijat Šuković primi patrijarha Germana sa što manje saradnika, pod uslovom da ne bude ekscesa u Ostrogu. Odlučeno je da se patrijarh ne dočekuje prilikom dolaska u Titograd, da na ručku tokom proslave predstavnici Komisije ukoliko se ukaže potreba kažu samo par konvencionalnih rečenica. S ovim predlogom Komisije se saglasilo cjelokupno republičko rukovodstvo Crne Gore.

.....
⁵⁴ DACG – 411, k. 29, Proslava 300-godišnjice smrti Vaslija Ostroškog 12. maja 1971. godine u manastiru Ostrogu, Titograd, 4. V 1971.

⁵⁵ DACG – 411, k. 29, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za vjerska pitanja, Titograd, 10. V 1970.

Predviđena proslava je obavljena u manastiru Ostrog 12. maja 1971. godine.⁵⁶ Proslavi je prisustvovao patrijarh German i devet vladika, među kojima i mitropolit Danilo. Bilo je oko 10.000 ljudi iz svih krajeva Jugoslavije. Nakon crkvenih obreda organizovan je ručak na kome je bilo preko 200 zvanica. Za ručkom je mitropolit Danilo pozdravio patrijarha i goste. Prema ocjenama predstavnika vlasti mitropolit je u zdravici bio odmjeren. Istakao je da jubilarna proslava u Ostrogu nema ni nacionalni, ni kulturni, čak ni crkveno-religijski karakter, već samo dug crkve i vjernika prema Vasiliju Ostroškom kao svecu. Sekretar Vjerske komisije Božo Martinović je s par konvencionalnih rečenica pozdravio patrijarha i prisutne. Patrijarh German je u zdravici govorio o značaju proslave, o kultu Vasilija Ostroškog i odao je visoko priznanje mitropolitu Danilu. Izjavio je da se proslava u Ostrogu gotovo poklapa sa 10-godišnjicom mitopolitova dolaska na čelo crnogorske eparhije, da je dosta učinjeno na očuvanju i obnovi crkvenih objekata, osvježanju crkve i da su ti uspjesi postignuti zahvaljujući i razumijevanju vlasti. Patrijarh je napomenuo da je bilo i spornih pitanja, ali da ona nijesu nerješiva.

Nakon ručka u Ostrogu patrijarh je s episkopima otišao u Titograd, gdje su ga primili potpredsjednik Izvršnog vijeća dr Mijat Šuković i članovi Vjerske komisije Vasilije Vukadinović i Božo Martinović. Uz patrijarha su bila

.....
⁵⁶ DACG – 411, k.29, Zabilješka o crkvenoj proslavi 300-te godišnjice smrti Vasilija Ostroškog, obavljena 12. maja 1971. godine u Gornjem i Donjem manastiru Ostrogu, Titograd, maj 1971.

petorica vladika, a među njima mitropolit Danilo, patrijarhov šef kabineta i urednik „Pravoslavlja“. Tokom razgovora nije postavljeno nijedno pitanje iz odnosa država-crkva. Patrijarh se interesovao o privrednom razvoju Crne Gore, odnosno o Aluminijskom kombinatu, Bjelopavličkoj ravnici, kultivaciji Čemovskog polja, o preduzećima „Radoje Dakić“ i „Obod“, o odnosima sa Albanijom i mogućnostima realizacije plana o isušanju Skadarskog jezera, o turizmu i broju radnika u inostranstvu iz Crne Gore. Šuković je odgovarao na patrijarhova pitanja, i nakon sat razgovora patrijarh je istakao značaj susreta predstavnika crkve i države, razmjene mišljenja i rješavanja spornih pitanja uz napomenu da sa malo obostrano dobre volje, pitanja nijesu nerješiva. Šuković je odgovorio da je spreman da razgovara o svim pitanjima sa predstavnicima crkve kada se za to izrazi želja i potreba, što je patrijarh prihvatio i pozvao Šukovića da ga posjeti u Beogradu. O mauzoleju nije bilo ni riječi.

Proslava u Ostrogu i prijem u Titogradu su pokazali da pitanje mauzoleja i kapele više nije bilo aktuelno u odnosima između Crne Gore i SPC, i da je to bila završena stvar. Crkva se nije slagala s premještanjem kapele i podizanjem mauzoleja na njenom mjestu, ali se pomirila s činjenicom da je to riješeno. Zbog toga nije željela da ruši veze sa državom, kao ni da državu odnosno crnogorsku vlast provocira političkim istupima. Zbog toga tokom proslave u Ostrogu nije zabiljeжан nijedan politički ni nacionalistički akt predstavnika SPC. Naprotiv, ova proslava je označila početak popravljanja tih odnosa.

Crnogorska vlast je s druge strane zaustavila nagovještaj o obnovi autokefalnosti Crnogorske crkve. Nesumjivo je da je uticala i na smirivanje odnosa između MCP i Udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore.

SPC se povukla i zato je nakon odluke Ustavnog suda Crne Gore izgradnja Mauzoleja nastavljena bez političkih potresa. SO Cetinje je 3. septembra 1971. godine donijela odluku o dislokaciji kapele sa lovcenskog Jezerskog vrha, kako bi se na tom mjestu izgradio mauzolej.⁵⁷ U odluci je navedeno da će se izgraditi mauzolej u kome će biti kripta u kojoj će vječito počivati posmrtni ostaci pjesnika i filozofa – velika Njegoša, vladara i vladike Crne Gore, u istom sarkofagu u kojem su bili i u kapeli.⁵⁸ Odlučeno je da sarkofag sa Njegoševim posmrtnim ostacima iz kapele bude prenešen u kriptu mauzoleja kao nepovrijeđena cjelina. Iako je crnogorska vlast mogla da ovaj projekat samostalno dovede do kraja, ona je ipak željela da se SPC i MCP u njega uključe u okviru svojih vjerskih nadležnosti. Zato je SO Cetinje Odluku o izmještanju kapele samo dan nakon usvajanja dostavila MCP. Pri tome je SO Cetinje, odnosno njen predsjednik Petar Tomanović, izrazio poštovanje MCP i mitropolitu Danilu i garantovao je da crkva može ostvariti svoja privatna vjerska prava prilikom otvaranja mauzoleja. SO Cetinje i Odbor za izgradnju mauzoleja ponudili su predstavnicima MCP da prisustvuju prenosu sarkofaga iz kapele u mauzolej i da, po nahodanju,

⁵⁷ *Sumrak Lovćena...*, 199.

⁵⁸ DACG – 411, k. 33, SO Cetinje – Mitropoliji crnogorsko-primorskoj, Cetinje, 4. IX 1971.

izvrše sav crkveni obred shodno pravu i uloži crkve u društvu. U slučaju da to bude nakon prenosa, ponuda je bila da se crkveni obred obavi prije svečanog otvaranja mauzoleja, a najmanje 10 dana. SO Cetinje i Odbor su naveli da nemaju ništa protiv, ako Mitropolija želi da njeni predstavnici izvrše crkveni obred osveštanja i samog mauzoleja i da to bude prije njegovog svečanog otvaranja. Predsjednik SO Cetinje je izrazio spremnost da se sastane sa mitropolitom Danilom kako bi se ova pitanja riješila.

Istim povodom Izvršno vijeće Skupštine SR Crne Gore je 20. septembra 1971. godine uputilo dopis Svetom arhijerejskom Sinodu SPC u kome je navedeno da je donešena odluka o izmještanju kapele na Lovćenu, jer je arhitektonsko-tehničko-estetski nije bilo moguće ukomponovati u mauzolej.⁵⁹ Navedeno je da je SO Cetinje obećala da će preduzeti sve potrebne mjere da se prilikom izmještanja sačuva kapela u najvećoj mogućoj mjeri i da je to saopšteno i mitropolitu Danilu. Izvršno vijeće je izjavilo da će preko Zavoda za zaštitu spomenika kulture i Opštine Cetinje djelovati da se kapela sačuva u maksimalno mogućoj mjeri prilikom njenog izmještanja i da će Odbor za izgradnju Njegoševog mauzoleja djelovati u istom pravcu.

Na osnovu razgovora s patrijarhom Germanom iz jula 1970. godine u manastiru Savina, Izvršno vijeće je predložilo Sinodu da se riješe sva pitanja u vezi kapele. Izvršno vijeće je istaklo tri tačke. U prvoj je navedeno da

.....
⁵⁹ DACG – 411, k. 33, Izvršno vijeće SR Crne Gore – Svetom Arhijerejskom Sinodu SPC, Titograd, 20. IX 1971.

Njegošev mauzolej na Lovćenu treba da se izgrađuje prema utvrđenom programu i projektu i po dinamici utvrđenoj u programu. U drugoj tački je navedeno da s obzirom da kapelu nije moguće ukomponovati u projektovani mauzolej, da se ona izmjesti i da se tom prilikom sačuva do najvećeg mogućeg stepena. U trećoj tački je navedeno da se SPC, ukoliko ona to zahtijeva i prihvata, omogućava da izvrši vjerski ceremonijal – obred prilikom prenosa sarkofaga u kriptu, kao i prilikom otvaranja Njegoševog mauzoleja i da može i ubuduće da vrši vjerski ceremonijal u obimu koji se vršio u kapeli. Izvršno vijeće je ponudilo da se na kripti sa Njegoševim posmrtnim ostacima može postaviti vjerski simbol – krst, pod uslovom da se ne naruši umjetnička i arhitektonska kompozicija mauzoleja i da SPC da mišljenje o lokaciji za izmještanje postojeće kapele.

Za SPC i MCP ovi predlozi su bili neprihvatljivi. SPC i MCP ni na koji način nijesu željele da učestvuju u izmještanju kapele, izgradnji i postavljanju mauzoleja. Kapela bez Njegoševih posmrtnih ostataka za SPC nije imala funkciju. S druge strane, njihov stav je bio mirenje sa stvarnošću i nastavak rada na normalizaciji odnosa sa državom i predstavnicima vlasti. To je naročito bio zadatak za mitropolita Danila i to je u početku rađeno u sklopu kurtoaznog protokola. Za novu 1972. godinu Mijat Šuković je u svojstvu predsjednika republičke Vjerske komisije uputio čestitku mitropolitu Danilu, a ovaj mu je takođe odgovorio čestitkom u kojoj je naveo: „Gospodine predsjedniče, zahvaljujem na upućenoj čestitci za Novu 1972. godinu i otpozdravljamo sa istim željama, da Vam

Nova godina donese krjepkog zdravlja, nove tjelesne i duhovne snage da mognete što uspješnije obavljati povjerenu Vam dužnost. Sve ovo na sreću, napredak i progres naše otadžbine i naših naroda. Molimo da primite i ovom prilikom izraze našeg poštovanja.“⁶⁰

U martu 1972. godine mitropolit Danilo je, po povratku iz Beograda, svratio u republičku Vjersku komisiju i interesovao se oko pravne pomoći za rješavanje imovinskih sporova koje je crkva vodila kod sudova u Crnoj Gori.⁶¹ Komisija je intervenisala povodom rješavanja nekih sporova i predmeta. Odnosi su tokom 1973. godine ponovo formalizovani, pa se mitropolit vlastima obraćao isključivo povodom imovinskih pitanja, rješavanja problema koje su najčešće nastojatelji manastira imali sa lokalnim vlastima i privrednim preduzećima, i tokom kojih je vlast nastojala da riješi te probleme. U jednom pismu Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore mitropolit Danilo je dao svoje viđenje položaja u Crnoj Gori i odnosa sa vlašću. U ovom pismu iz oktobra 1973. godine on navodi: „Prošlo je 12 godina kako smo došli na čelo mitropolije crnogorsko-primorske, čije se područje osim jedne opštine (Pljevlja) poklapa sa teritorijom SR Crne Gre. Za sve to vrijeme, sa vrlo malim i neznatnim izuzecima, slobodno smo obavljali svoju dužnost kako Mi, tako i područno Nam sveštenstvo.

.....
⁶⁰ DACG – 411, k. 30, Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo – predsjedniku Komisije za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću SR CG dr Mijatu Šukoviću, Cetinje, 30. XII 1971.

⁶¹ DACG – 411, k. 29, Zabilješka o posjeti mitropolita Danila Republičkoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 3. III 1972.

U djelokrug naše dužnosti pored administrativno-sudskih poslova, brige o crkvama i manastirima, spada pravo i dužnost obilaska područne Nam eparhije, vršenja bogoslužnja u crkvama i manastirima i poučavanja vjernih propisima svoje vjere. Nijesmo zaboravili, da prilikom svake svoje besjede i pouke opomenemo vjerne na dužnosti i obaveze, koje imaju prema svojoj domovini i onima koji njome upravljaju držeći se sv. Pisma koje kaže: „Bogu Bogovo, a caru carevo“. Moramo naglasiti, da smo odnosom država-crkva i Narodnim vlastima u SRCG bili zadovoljni, iako nijesmo ni do danas regulisali sve imovinsko-pravne odnose u smislu Zakona o Agrarnoj reformi, raznim nacionalizacijama i eksproprijacijama. Takvo je stanje bilo sve do kraja 1969. godine, kada je postavljeno pitanje rušenja Lovćenske crkve. No i tada, ni crkva, ni Mi nijesmo ničim promijenili svoju želju i nastojanje, da odnosi država-crkva ostanu i dalje dobri, kao što su do tada bili. Na drugoj strani nije se tako ni shvatilo ni postupilo, ali Mi nijesmo istom mjerom odgovorili, već nastavili i svoj rad i svoj odnos kao i ranije. Pitanje neslaganja crkve i mauzoleja prepustili smo redovnom sudu i pravdi“.⁶²

Upravo kada se činilo da se odnosi vraćaju u stanje od prije 1968. godine mitropolit Danilo se početkom 1974. godine odlučio na jednu rizičnu inicijativu. Uputio je pismo Savezu udruženja boraca NOR-a SR Crne Gore i u njemu

.....
⁶² DACG – 411, k. 31, Pravoslavni mitropolit crnogorsko-primorski – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore, Cetinje, 19. X 1973.

predlog da se spomen-ploča iznad ulaznih vrata u Gornji manastir Ostrog koja je govorila o likvidaciji četničkog rukovodstva 1943. godine premjesti na neko drugo mjesto u krugu manastira.⁶³ Ploča je namještena bez sporazuma i saglasnosti crkvenih vlasti. Mitropolit je naveo da je ploču postavio opštinski odbor Saveza boraca iz Danilovgrada, da je o tome razgovarao sa predstavnicima Opštine Danilovgrad i da su oni bili saglasni da se ploča premjesti na drugo mjesto u krugu manastira. Tvrdio je da brojni posjetioci manastira, kako vjernici tako i oni koji su davno prestali da vjeruju, prigovaraju da ploči nije tu mjesto. Mitropolit je zamolio Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) SRCG i njegovog predsjednika da se ovoj inicijativi i želji izade u susret i da pošalju predstavnika koji bi sa starješinom manastira odredio mjesto prenosa. Predsjednik SUBNOR-a, odnosno predsjednik Republičkog odbora, Vlado Božović se, nakon što se upoznao sa mitropolitovim zahtjevom, obratio Zavodu za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore.⁶⁴ Božović je naveo da je na spomen-ploči tekst posvećen likvidaciji četničkog rukovodstva. Molio je za mišljenje Zavoda o tome da li da se ploča ostavi ili premjesti i da Zavod da mišljenje i o tekstu na spomen-ploči. Zavod za zaštitu spomenika kulture je odgovorio da, s obzirom na to da se radi o jednom vrlo značajnom događaju iz revolucije,

.....
⁶³ DACG – 411, k. 32, Pravoslavni mitropolit crnogorsko-primorski – Savezu udruženja boraca NOR-a SRCG, Cetinje, 2. II 1974.

⁶⁴ DACG – 411, k. 32, Savez udruženja boraca NOR-a, Republički odbor – Zavodu za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore, Titograd, 21. II 1974.

smatra da spomen-ploču treba ostaviti na istom mjestu jer bi svako njeno izmještanje degradiralo momenat kome je ploča posvećena.⁶⁵ Zbog toga je i SUBNOR odgovorio mitropolitu da su za to da spomen-ploča ostane iznad ulaznih vrata gornjeg manastira Ostrog, da je to i stručno mišljenje Zavoda za zaštitu spomenika, da bi svako izmještanje degradiralo momenat kome je ploča posvećena i da ne bi mogla da autentično svjedoči o tom događaju.⁶⁶ Sigurno je da je ovaj mitropolitov čin protumačen kao političko djelovanje i izlazak van okvira njegove vjerske funkcije. Zato je mitropolit Danilo početkom 1974. godine opet bio u nemilosti kod crnogorske vlasti, odnosno rukovodioci iz Titograda nijesu željeli da razgovaraju sa njim.⁶⁷

Sredinom 1974. godine izgradnja mauzoleja je bila pri kraju i trebalo je odlučiti na koji način SPC i MCP mogu učestvovati u ceremoniji. Tim povodom u julu 1974. godine sastanak su održali najviši crnogorski funkcioneri: predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore Veljko Milatović, predsjednik CKSK Crne Gore Veselin Đuranović, predsjednik Skupštine Crne Gore Budislav Šoškić, predsjednik Republičke konferencije SSRN Nenad Bućin.⁶⁸ Nakon

.....
⁶⁵ DACG – 411, k. 32, Zavod za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore – Savezu udruženja boraca, Republičkom odboru, Cetinje, 25. II 1974.

⁶⁶ DACG – 411, k. 32, Savez udruženja boraca NOR-a, Republički odbor – Mitropolitu crnogorsko-primorskom, Titograd, 6. III 1974.

⁶⁷ DACG – 411, k. 33, Pismo mitropolita Danila sekretaru Republičke komisije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Vrnjačka Banja, 24. VII 1974.

⁶⁸ DACG – 411, k. 33, Konsultativni sastanak, Titograd, 19. VII 1974.

konsultacija sa predsjednikom Izvršnog vijeća Markom Orlandićem, dogovorili su da se uputi zvanično obavještenje Sinodu SPC odnosno MCP, da ukoliko to crkva želi, može izvršiti vjerski obred na Njegoševom grobu u mauzoleju. Ukoliko crkva na to pristane, predviđeno je da se u dogovoru s Vjerskom komisijom odredi termin za taj obred, s tim što to nije moglo biti na dan otvaranja mauzoleja, već prije ili eventualno poslije svečanosti na Lovćenu. Predviđeno je da se to obavi bez publiciteta i bilo kakve manifestacije.

Ovaj predlog je upućen 22. jula, ali je tada mitropolit bio na liječenju u Vrnjačkoj Banji i zbog, navodno, kratkog roka i udaljenosti nije mogao odmah da odgovori na ovu inicijativu, već je naveo da će se izjasniti nakon povratka na Cetinje.⁶⁹ U suštini, SPC je odlučila da bojkotuje ovu svečanost. Takva situacija je zatekla svečano otvaranje mauzoleja 27. jula 1974. godine. Tome su prisustvovali neki od najznačajnijih predstavnika Jugoslavije, svih republika i pokrajina.⁷⁰ Predsjednik Predsjedništva SR Crne

.....
⁶⁹ DACG – 411, k. 33, Telegram mitroplita Danila Republičkoj komisiji za vjerska pitanja, 25.VII 1974.

⁷⁰ *Pobjeda*, 1. VIII 1974, 1. Svečanosti su prisustvovali: izaslanik predsjednika Republike Petar Stambolić, delegacija Federacije u sastavu: Marin Cetinić, Đuro Vekić, Danilo Kekić, Iko Mirković, Aslan Fazlija, Blaže Čulev i Ali Šukrija, savezni sekretar za narodnu odbranu general Armije Nikola Ljubičić, delegacije svih republika i pokrajina, član Predsjedništva SFRJ iz Crne Gore Vidoje Žarković, predsjednik Ustavnog suda SFRJ Blažo Jovanović, predsjednik Predsjedništva Crne Gore Veljko Milatović, predsjednik CKSK Crne Gore Veselin Đuranović, predsjednik Skupštine SR Crne Gore Budislav Šoškić, predsjednik Izvršnog vijeća SR CG Marko Orlandić, članovi Savjeta

Gore Veljko Milatović je u svečanom govoru istakao da se treba boriti protiv svih romantičarskih, pravoslavnih i građanskih tumačenja Njegoševog djela, i da Njegoša treba gledati kroz savremeni kontekst, odnosno kroz borbu za slobodnu Crnu Goru u socijalističkoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije.⁷¹ Univerzalni smisao izgradnje mauzoleja najbolje je izrazio književnik i historičar književnosti Slobodan Kalezić, koji je zapisao: „To je dug našeg vremena velikom pjesniku čija misao će, naporedo sa onom iz Njegoševih stihova, spajati ljude i vjekove“.⁷²

SPC je očekivano izostala sa svečanosti. Mitropolit Danilo je pred otvaranje mauzoleja otišao u Vrnjačku Banju na liječenje i tvrdio je da to nije uradio u znak protesta, već da nije pozvan na svečanost otvaranja i da je odlazak na liječenje bio ranije isplanirao.⁷³ U ovom lječilištu se sreo s patrijarhom Germanom koji mu je direktno rekao da ga crnogorske vlasti ignorišu. Takvu izjavu patrijarhu je saopštio, takođe u Vrnjačkoj Banji, predsjednik Savezne skupštine Peko Dapčević. Mitropolit se zbog izjave Peka

.....
federacije iz Crne Gore: Svetozar Vukmanović, Đoko Pajković, Krsto Popivoda, Veljko Zeković, Andrija Mugoša, Filip Bajković, Vojo Nikolić, Puniša Perović, Savo Brković i Jovo Kapičić, komandant Glavnog štaba narodne odbrane SR Crne Gore general-potpukovnik Danilo Jauković.

⁷¹ Isto, 2.

⁷² Isto.

⁷³ DACG – 411, k. 33, Pismo mitropolita Danila sekretaru Republičke komisije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Vrnjačka Banja, 24. VII 1974.

Dapčevića požalio sekretaru Vjerske komisije Božu Martinoviću, koga je smatrao svojim prijateljem i s kojim je uvijek razgovarao „kao sa svojim sinom“. Zamjerio mu je što mu direktno nije rekao da su crnogorski rukovodioci zauzeli takav stav prema njemu. Da je to znao, tvrdio je mitropolit, ne bi navaljivao sa zahtjevima da ga prime na najvišem nivou u Crnoj Gori. Danilo je izjavio da će nakon povratka iz Banje razgovarati sa nadležnima u Crnoj Gori kako bi znao kako će odnosi ubuduće održavati, ili će se vratiti kao u periodu kada je mitropolit bio Arsenije Bradvarević. Danilo je naveo da nije želio da podijeli moralnu odgovornost sa onima koji su donijeli odluku o izgradnji mauzoleja, i da je postupio kao što bi svaki pošten čovjek i činovnik jer je radio prema svojoj savjesti. Tražio je od Martinovića da se raspita da li bi ga najviši predstavnici vlasti u Crnoj Gori primili, ali da ne želi razgovore kao što je bio njegov posljednji s Mijatom Šukovićem.

Mitropolit se Martinoviću obratio istim povodom iz Beograda (Patrijaršije) početkom septembra 1974. godine.⁷⁴ Bilo mu je stalo da obnovi kontakte sa najvišim predstavnicima vlasti u Crnoj Gori, i naveo je da insistira da dođe kod predsjednika Vjerske komisije i predsjednika Izvršnog vijeća. Mitropolit je tvrdio da je u odnosu na crnogorsku vlast ostao na istoj liniji na kojoj je bio prije „Lovćenske kampanje“. Ponovio je da mu nije poznato da više s njim neće da razgovaraju kako je to naveo Peko

---

⁷⁴ DACG – 411, k. 33, Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo – Božidaru Martinoviću, Beograd, 4. IX 1974.

Dapčević. Mitropolit je tražio da Božo Martinović bude posrednik u organizovanju sastanka sa predsjednikom Vjerske komisije, Izvršnog vijeća ili sa Veljkom Milatovićem, predsjednikom Predsjedništva SR Crne Gore. Čak je naveo datume kada je slobodan i kada bi mogli da ga prime. Republička Vjerska komisija je na ove zahtjeve i na osnovu kontakta koji je mitropolit u avgustu 1974. godine imao sa predsjednikom SO Cetinje i direktorom Zavoda za zaštitu kulturno-istorijskih spomenika na temu zaštite manastirskih riznica i kulturno istorijskog blaga u vlasništvu crkve, izjavila da budući kontakti sa mitropolitom pored kurtoazno-protokolarnog, imaju i radni karakter.⁷⁵

Nakon povratka iz Beograda, mitropolit je 16. septembra 1974. godine odgovorio na ponudu crnogorskih funkcionera iz jula, o mogućnosti vršenja vjerskih obreda u mauzoleju. Naveo je da je do kad je postojala kapela-crkvica na Lovćenu nadležni paroh erakovički iz Njeguša služio liturgiju svake godine na Petrovdan 12. jula i na dan Njegoševe smrti 1. novembra, ovu drugu sa parastosom.⁷⁶ U Cetinjskom manastiru se svake godine na dan Njegoševe smrti služila zaupokojena liturgija, a poslije liturgije se išlo na Lovćen i u kapeli se obavljao parastos. Danilo je naveo da je ta praksa nastavljena i nakon njegovog dolaska na

.....
⁷⁵ DACG – 411, k. 33, O Pravoslavnoj ckrvi u Crnoj Gori (Neka zapažanja, materijal za budući kontakt sa mitropolitom Danilom), Titograd, 16. IX 1974.

⁷⁶ DACG – 411, k. 33, Pravoslavni mitropolit crnogorsko-primorski – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore, Cetinje, 16. IX 1974.

mjesto mitropolita s tom razlikom što je on s nekoliko sveštenika, kada su mu to vrijeme i zdravlje dozvoljavali, išao na Lovćen i obavljao obred - parastos. Pored toga, bilo je slobodno svakom arhijereju i svešteniku koji posjeti Lovćen i kapelu-crkvicu i pokloni se sjenima Njegoša da na grobu može izvrši pomen. Danilo je predložio Vjerskoj komisiji da se ova praksa nastavi i u mauzoleju, i da se dozvoli njemu i sveštenicima koje odredi, da mogu dva dana nesmetano obaviti crkveni obred. Predložio je da se svim arhijerejima i sveštenicima SPC koji izađu na Lovćen u namjeri da vide mauzolej i da se poklone Njegoševim sjenima ako zažele dozvoli da izvrše pomen. Gotovo istovremeno u Vjersku komisiju je stigao i odgovor Arhijerskog Sinoda SPC, sa potpisom patrijarha Germana.⁷⁷ Sinod se zahvalio Komisiji na izvještaju da je mauzolej završen i izrazio je zadovoljstvo na spremnosti da se odobri i dalje vršenje vjerskih obreda nad Njegoševim grobom, prema ustaljenoj praksi i tradiciji. Dalje dogovore oko vjerskih obreda u mauzoleju Sinod je prepustio dogovoru Komisije i mitropolita Danila. O ovom odgovoru Sinoda upoznati su Veljko Milatović, Veselin Đuranović, Budislav Šoškić i Marko Orlandić.⁷⁸ Time su SPC i MCP pokazale da su spremne da o mauzoleju na bazi obavljanja vjerskih obreda pronađu dogovor sa vlastima Crne Gore.

.....
⁷⁷ DACG – 411, k. 33, Sveti Arhijerejski Sinod SPC – Republičkoj komisiji za verska pitanja SR Crne Gore, Beograd, 17. IX 1974.

⁷⁸ DACG – 411, k.33, Pov. Br.53/74 – Milatoviću, Đuranoviću, Šoškiću, Orlandiću, Titograd, 2. X 1974.

O mitropolitovom predlogu se 1. novembra 1974. godine izjasnila Vjerska komisija, kojom je predsjedavao Radivoje Brajović, potpredsjednik Izvršnog vijeća.⁷⁹ Komisija je odlučila da se nad Njegoševim grobom u kripti mauzoleja na Lovćenu može vršiti crkveni obred u obimu u kojem je i ranije vršen na Lovćenu u dane 12. jula i 1. novembra. Odlučeno je da prilikom posjeta Njegoševom mauzoleju na Lovćenu patrijarh German i mitropolit Danilo obred nad Njegoševim grobom mogu, ako izraze želju, vršiti i van pomenutih datuma. Prilikom eventualnih posjeta Crnoj Gori nekog od visokih crkvenih velikodostojnika, poglavara crkava, patrijarha, ukoliko se u program posjete uključi i obilazak mauzoleja na Lovćenu na zahtjev crkve odgovarajući organ može dati saglasnost za vršenje vjerskog obreda nad Njegoševim grobom u kripti mauzoleja. Komisija nije prihvatila predlog da svako svešteno lice prilikom posjete mauzoleju može obaviti crkveni obred na Njegoševim grobom jer su se izmijenile prilike. Komisija je izjavila da će pristupačnost mauzoleja usloviti veću posjećenost, u ljetnjim mjesecima na hiljade posjetilaca: đačke ekskurzije, turističke grupe i da zbog toga ne bilo prihvatljivo da svako svešteno lice može obavljati obred nad Njegoševim grobom. Komisija je o ovome upoznala mitropolita i prije zvaničnog obavještenja, odnosno tokom njegove posjete Komisiji 21. oktobra 1974. godine. Kako je mauzolej još uvijek bio pod nadležnošću SO Cetinje, a trebalo je da pređe u nadležnost Zavoda za

.....
⁷⁹ DACG – 411, k. 33, Republička komisija za vjerska pitanja – Mitropoliji crnogorsko-primorskoj, Tiograd, 1. XI 1974.

zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore, mitropolitu je sugerisano da u razgovoru sa predstavnicima SO Cetinje razradi i konkretizuje vršenje obreda, vrijeme održavanja obreda, satnicu i precizira sve pojedinosti vezane za obavljanje obreda na Lovćenu.

Osim prema mauzoleju, mitropolit je pokazao spremnost i na promjenu odnosa prema Udruženju pravoslavnih sveštenika. Prilikom održavanja godišnje skupštine Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Crne Gore 17. oktobra 1974. godine u Titogradu prvi put je prisustvovao mitropolit Danilo.⁸⁰ Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama je cijenila da je prisustvo mitropolita Danila skupštini, ili novi kurs zvanične crkve prema udruženjima, ili samo saznanje da su svi crnogorski pravoslavni sveštenici, osim nekolicine, članovi udruženja, o čemu crkva mora da vodi računa. Komisija je smatrala da je druga ocjena bliža istini, znajući da zvanična crkva ne priznaje Udruženja jer ih smatra državnim tvorevinama. Ipak, mitropolit je skupštinu pozdravio u ime zvanične crkve. Poručio je da sveštenstvo treba da se aktivira na crkvenom planu i da će takav rad biti dobar i za crkvu i za državu. Pozvao je sveštenike da se posvete očuvanju crkvenih objekata, naročito onih koji imaju kulturno-istorijski značaj.

Ovakvo ponašanje i insistiranje na prijemu kod najviših zvaničnika u Crnoj Gori, konačno su dali rezultata pa je

.....
⁸⁰ DACG – 411, k. 33, Zabilješka o godišnjoj skupštini Saveza Udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Crne Gore, Tiotgrad, 17. X 1974.

mitropolit na sopstveni zahtjev primljen kod predsjednika Vjerske komisije Radivoja Brajovića 21. oktobra 1974. godine.⁸¹ Mitropolit je izjavio da ako se sa vlastima nije složio po pitanju Lovćena „mi moramo zajednički živjeti“. On se na ovom sastanku bavio uglavnom pitanjima popravke i zaštite crkvenih objekata, crkava i manastira, kao i pitanjima crkvenih i manastirskih imanja shodnu Zakonu o Agrarnoj reformi u SFRJ i SRCG. Govorio je i o teškom materijalom položaju sveštenika. Tražio je da se zaštite vjerski kulturno-istorijski spomenici i manastirske riznice, kao i da se predstavnici Zavoda za zaštitu spomenika kulture bolje angažuju na tom planu. Brajović je istakao da će objekti koji su dati na upravljanje crkvi, a zakonom su zaštićeni kao kulturno-istorijski spomenici, prilikom razrade elaborata i projekata od strane Zavoda i nadležnih organa biti jednako tretirani kao i ostali objekti na tom indeksu. Mitropolit se žalio na primorske opštine da mu prave problem prilikom popravke crkava, manastira i crkvenih objekata.

No, nije pomenuo pitanje crkvenog obreda u kripti Njegoševog mauzoleja. Tek se na napomenu Brajovića, mitropolit saglasio da se u kripti mauzoleja na Loćenu crkveni obred može obavljati 12. jula i 1. novembra. Mitropolit je naveo da bi se na Lovćenu vršio samo obred tzv. „mali pomen“, dok bi se sve drugo što je vezano za obred vršilo u Cetinjskom manastiru. Mitropolit i Brajović

.....
⁸¹ DACG – 411, k. 33, Zabilješka o posjeti mitropolita crnogorsko-primorskog Danila, predsjedniku Republičke komisije za vjerska pitanja Radu Brajoviću, Titograd, 21. X 1974.

su se saglasili da bi prilikom eventualnog dolaska na Lovćen patrijarha Germana i mitropolita crnogorsko-primorskog Danila, obred bio dozvoljen i van pomenutih datuma, a ako bi mauzolej posjetio neki crkveni velikodostojnik (poglavnik crkve ili patrijarh) i oni bi mogli, uz odobrenje nadležnih državnih organa, da izvrše odgovarajući vjerski obred nad Njegoševim grobom. S obzirom da je mauzolej bio otvoren za posjete, a naročito ljeti, bilo je neprihvatljivo da svako svešteno lice može izvoditi crkvene obrede u kripti mauzoleja. Mitropolitu je sugersano da se o razradi i konkretizaciji vršenja crkvenih obreda obrati SO Cetinje, kako bi se precizirale sve pojedinosti koje su vezane za obavljanje vjerskih obreda nad Njegoševim grobom. Mitropolit je na kraju izrazio želju da u decembru bude primljen kod predsjednika Izvršnog vijeća, Skupštine i Predsjedništva SR Crne Gore, a Brajović je saopštio da mitropolit kada sam procijeni, može računati na dalje kontakte. U cilju obnavljanja i normalizacije odnosa mitropolit je u decembru 1974. godine pozvao na krsnu slavu Nikoljdan sekretara Komisije Boža Martinovića, navodeći da je to isključivo njegova privatna svetkovina.⁸² Mitropolit je molio Martinovića da „iz daleka vidi“ da li bi Radivoje Brajović i republički sekretar za kulturu Božina Ivanović došli kod njega na slavu. Ovo nastojanje je bilo znak da je mitropolit želio da i u privatnom životu ima prijateljske odnose s predstavnicima crnogorske vlasti.

.....
⁸² DACG – 411, k. 33, Kontakt sa Mitropolitom Danilom, Titograd, 11. XII 1974.

Pristajanjem na pregovore oko crkvenih obreda u mauzoleju, uvažavanjem Udruženja pravoslavnih sveštenika i vraćanjem djelovanja MCP u okvire ustavnih i zakonskih nadležnosti SPC, MCP i mitropolit Danilo su odnose između SPC, odnosno Mitropolije i Crne Gore vratili na period prije izgradnje mauzoleja. SPC je u sklopu protivljenja izgradnji mauzoleja pokušala da pokrene i razvije nacionalnu politiku koju je baštinila od svog formiranja. Sredinom 60-ih se činilo da je to moguće sprovesti jer je Jugoslavija bila u krizi. No, kada je jugoslovenska vlast početkom 70-ih ugušila sve nacionalističke pokrete, SPC je postalo jasno da će socijalistički sistem potrajati i da za nastavak nacionalne političke akcije nije vrijeme. Suočene i s nepokolebljivom odlučnošću crnogorske vlasti da projekat mauzoleja dovede do kraja i svjesne da su u podređenom položaju, SPC i MCP su se pomirile s izgradnjom mauzoleja, ali ga nijesu prihvatile.

Na ovo mirenje sa stvarnošću sigurno je uticalo i to što je SPC istovremeno vodila borbu i protiv mauzoleja i protiv Makedonske pravoslavne crkve. SPC je ozbiljno shvatila upozorenje da bi se radikalnim potezima protiv izgradnje mauzoleja suočila s mogućnošću da se i u Crnoj Gori pokrene postupak obnove autokefalnosti Crnogorske crkve. SPC je uvidjela i da bi s nastavkom nacionalističke politike ugrozila odnose i s Crnom Gorom i s Jugoslavijom, što bi se na nju loše odrazilo, jer bi je to dovelo u podređenu poziciju u odnosu na ostale vjerske zajednice. Potom, ni pravni argumenti nijesu išli u korist SPC jer je Ustavni sud potvrdio da su nadležne crnogorske vlasti bile u pravu i po

pitanju svojine nad kapelom i po pitanju njene neautentičnosti. Većina pravoslavnih sveštenika Crne Gore je preko svog Udruženja u ovom sporu podržala vlast, tako da je od pravoslavnog sveštenstva u Crnoj Gori skoro samo mitropolit podržavao politiku SPC. Ove okolnosti su ukazivale na to da bi loše posljedice po SPC i MCP bile nesagledive u slučaju da su se odlučile za nastavak i radikalizaciju nacionalističke kampanje protiv mauzoleja. Pod pritiskom ovih pokazatelja SPC je odlučila da se povuče i da mauzolej prihvati kao realnost, da ostvari pravo na vjerskim obredima u kripti mauzoleja i da normalizuje odnose s državom i vlastima.

SPC je svakako bila svjesna da je izgubila svoj najznačajniji nacionalni simbol u Crnoj Gori i da više nije kontrolisala Njegošev grob. No, mogla je biti zadovoljna time što je taj gubitak naplatila sigurnošću da se neće obnoviti autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva. Shvatila je da treba strpljivo čekati priliku kada će povratiti svoju nacionalnu i političku poziciju u Crnoj Gori. Otuda i spremnost na kompromise nakon izgradnje mauzoleja i otuda uporni pokušaji mitropolita Danila da obnovi prijateljske odnose sa vlastima Crne Gore.

Crnogorska vlast je na početku procijenila da će pitanje mauzoleja riješiti bez velikog otpora crkve jer je smatrala da je SPC odnosno MCP marginalizovana institucija. Otpor je pokazao da su po ovom pitanju uzavrele nacionalne strasti i da u Crnoj Gori na toj osnovi postoji iznenađujuće ozbiljna podjela. Iako je nacionalistička kampanja SPC i

MCP iznenadila crnogorsku vlast, ona je bila nepokolebljiva da izgradi mauzolej. Ostanak kapele Karađorđevića bio bi najveći poraz njene nacionalne politike i ravnopravnosti Crne Gore. Da bi ovo ostvarila crnogorska vlast je iskoristila sve mehanizme, izuzev represije. Tokom čitavog perioda, izuzev upozorenja na poštovanje zakona, nije zabilježen ni jedan represivni akt crnogorske vlasti prema MCP i mitropolitu. Sva vjerska, imovinska i privatna prava MCP i mitropolita su poštovana, u skladu sa zakonom. Oštra javna prepiranja i napeti razgovori između predstavnika vlasti i crkve iako su doveli do prekida odnosa, nijesu prešli granicu pristojnosti i odmjerenosti. Vlast je prijetila i s obnovom autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve i koristila je Udruženje pravoslavnih sveštenika da s ovom pričom pritiska SPC i MCP. No to je radila samo da bi postigla zadovoljavajuće rješenje po pitanju mauzoleja. Čim je to postignuto i ova prijetnja je otklonjena.

Može se reći da je Crna Gora iz ovog sukoba izašla kao pobjednik jer je uspjela da Njegoša izbavi iz nacionalnog i vjerskog okvira koji su mu u kapeli iz 1925. godine nametnuli SPC i kralj Aleksandar I Karađorđević. Crnogorska vlast je Njegoša kroz mauzolej uzvisila na mjesto najveće crnogorske istorijske ličnosti i u najveći simbol crnogorske nacionalne posebnosti. Time su Njegoš i mauzolej postali simboli nove, socijalističke Crne Gore i njene emancipovane nacije i državnosti. Takođe, Njegošev mauzolej je postao i simbol zajedništva jugoslovenskih naroda i republika. To je urađeno s velikom pažnjom i

veoma civilizovano, jer u mauzoleju nema ni jednog nacionalističkog ni ideološkog simbola, kao što je bio slučaj s kapelom Karađorđevića. U umjetničkom pogledu, mauzolej je postao izuzetno ostvarenje jednog od najvećih jugoslovenskih i hrvatskih vajara. Kao takav mauzolej je postao adekvatan spomenik Njegoševoj istorijskoj veličini i univerzalnim vrijednostima Njegoševog književnog djela. Tako su, prema zamisli socijalističke vlasti, Crna Gora i savremene generacije odale zasluženu i najveću počast Njegošu.

SRPSKI KLERONACIONALIZAM I POJAVA IDEJE O OBNOVI CRNOGORSKE PRAVOSLAVNE CRKVE

Opšta kriza u kojoj se početkom 80-ih godina XX vijeka našla SFRJ izazvala je i jačanje srpskog nacionalizma. Srpski nacionalisti su podršku su našli među sveštenstvom Srpske pravoslavne crkve (SPC) i htjeli su da crkvenu organizaciju iskoriste kako bi se, paralelno s vjerom, propagirao srpski nacionalizam. Cilj srpskih svjetovnih i duhovnih nacionalista je bio da, naročito od eskaliranja kosovske krize 1981. godine, SPC pretvore u vodeću parapolitičku organizaciju srpskog naroda. U aprilu 1982. godine 21 sveštenik i monah SPC, među kojima su bili i: Atanasije Jevtić, Irinej Bulović i Amfilohije Radović, uputilo je najvišim državnim i crkvenim organima *Apel za zaštitu srpskog življa i njegovih svetinja na Kosovu i Metohiji*. Oni su naveli da se bez SPC ne može rješavati sudbina srpskog naroda, jer je SPC „organski utkana u istorijsko i duhovno biće ovog naroda, pre Kosova, za vreme Kosova i posle Kosova sve do dana današnjega, na čije se živo tkivo najpre spusti svaki udarac namenjen srpskom narodu“. U *Apelu* je zapisano da je Srpstvo isto što i Kosovo, a Kosovo je „grob u koji je sve zakopano, a vaskrs ide opet preko groba“. Pitanje Kosova je u *Apelu* postavljeno kao pitanje opstanka srpskog naroda, jer je „sa

svojom Pećkom patrijaršijom, Dečanima, Gračanicom, Kosovskim mučenicima i srpskim Kosovskim zavetom i opredeljenjem, Kosovo naše pamćenje, naše ognjište, žiža našeg bića. A oduzeti jednom narodu pamćenje, znači – ubiti ga i duhovno uništiti.“ Naveli su da bi ćutanje o ovom problemu bilo ravno izdajstvu svog naroda i da vlast ne vodi adekvatnu politiku u rješavanju kosovskog problema. Istakli su da srpski narod Kosovsku bitku vodi od 1389. godine i da za srpski narod „nema skuplje reči od reči Kosovo, ni dragocenije stvarnosti, ni veće svetinje, prošle, sadašnje, i buduće, nego što je stvarnost i svetinja Kosova.“ Oni su naveli da Srbi na Kosovu u socijalističkoj Jugoslaviji trpe iste zločine koji su trpjeli pod osmanskom vlašću u XIX vijeku. Time su izjednačili socijalističku Jugoslaviju i Osmansko carstvo. U *Apelu* je, između ostalog, istaknuto da se na Kosovu sprovodi „planski genocid nad srpskim narodom“, a za pomagača genocida su označeni zvanični organi na Kosovu. Potpisnici *Apela* su naveli da se došlo do toga da se negira da je Kosovo srpsko, i da će se, ako se ne promijeni zvanična politika, vjekovni Kosovski boj završiti tih dana trećom i posljednjom seobom Srba, odnosno „mirnim, genocidno smišljenim istrebljenjem“. Iako su u *Apelu* naveli da ne žele zlo Albancima, potpisnici su naveli da zulume nad srpskim narodom čine „najzadovoljeniji i najprivilegovaniji“ i upitali se šta je sa tim albanskim „gorštačkim, ponosnim, patrijarhalnim narodom, čija deca, mladići i ljudi ubijaju svoje vekovne susede?“ Postavili su i pitanje koje je, u stvari, posredno ukazalo na političkog krivca za kosovski

problem: „Ko je taj ko sme da na sebe preuzme odgovornost pred historijom da je za njegovo vreme Kosovo etnički i duhovno izgubljeno? Niko drugi osim onoga koji Kosovo stvarno izgubi, jer samo taj i ne zna šta je Kosovo.“ *Apel* je bio pokušaj da se SPC direktno uvuče u politička pitanja, i da se politika definisana u *Apelu* preko SPC nametne kao jedino nacionalno ispravna u rješavanju kosovske krize. *Apel* je jasno naveo da je politika tadašnje srpske i jugoslovenske vlasti neadekvatna, pa i izdajnička, kao i da je Jugoslavija neadekvatna država jer je stanje srpskog naroda na Kosovu u okviru nje isto kao što je bilo i u okviru Osmanskog carstva. Zaključak je bio da prvo treba promijeniti zvaničnu srpsku politiku, a potom i Jugoslaviju. Iako su za političke krivce označene kosovska, srpska i jugoslovenska vlast, kolektivna i najteža krivica je pripisana albanskom narodu, koji je označen za genocidni. To je značilo da je kosovska kriza prvenstveno pitanje postojanja dva naroda na Kosovu, gdje su Albanci, sudeći prema *Apelu*, bili pogrešna nacija na svetoj srpskoj teritoriji. *Apel* je osmišljen kao nacionalno-politički program za homogenizaciju i mobilizaciju cijelog srpskog naroda u Jugoslaviji, a taj program je trebalo da u cijeloj državi realizuju nacionalno ispravna srpska vlast i SPC. *Apel* je objavljen u listu SPC *Pravoslavlje* u maju 1982. godine, ali bez imena potpisnika.

O *Apelu* su raspravljalo na Svetom arhijerejskom saboru SPC u maju 1983. godine.⁸³ Saboru su ovo pitanje

⁸³ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 40, Informacija o zasjedanju

nametnuli episkopi SPC iz inostranstva, a u ime njih *Apel* je pročitao episkop zapadno-evropski Lavrentije. Kroz raspravu o *Apelu* istaknuta su pitanja koja je trebalo riješiti u vezi sa Kosovom, a podnosioci *Apela* su istakli da će, ako se ta pitanja ne riješe, o tome obavijestiti Ujedinjene nacije i vlade zapadnih zemalja u kojima je SPC imala eparhije. *Apel* je naročito podržala srpska nacionalistička emigraciji u sjevernoj Americi, kao i eparhije SPC na području SAD i Kanade. Njihovi episkopi: Hristifor, Firmilijan i Grigorije su 1983. godine posjetili američki Kongres, gdje su tražili podršku za SPC i srpski narod na Kosovu.⁸⁴ Episkop Hristifor je naveo da je do posjete episkopa Kongresu došlo na osnovu odluke Savjeta eparhija SPC u SAD i Kanadi, da su oni Kongres posjetili kao američki građani i nezavisno od rukovodstva SPC u Jugoslaviji. Nijesu dobili podršku Kongresa, a patrijarh German je oštro ukorio episkopa Hristifora, jer o ovome nije bila obaviještena Patrijaršija i jer je to SPC dovelo u nelagodnu poziciju prema jugoslovenskim vlastima. Jugoslovenska vlast je očekivala da patrijarh i Sabor direktno osude ovu akciju, ali se to na zasjedanju Sabora nije dogodilo jer su se u vrhu SPC plašili da bi tako izazvali drugi raskol u SPC u sjevernoj Americi, gdje je već djelovala raskolnička crkva pod rukovodstvom episkopa Dionisija. No, predstavnici srpske i jugoslovenske vlasti nijesu prihvatili ovakvo

.....
Svetog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 14. VI 1983.

⁸⁴ DACG, 411, k. 40, Beleška o razgovoru između predsjednika Komisije Izvršnog veća Skupštine SR Srbije za odnose sa verskim zajednicama Ž. Stankovića i patrijarha Germana 29. V 1984.

opravdanje patrijarha Germana, jer se radilo o neprihvatljivom ponašanju trojice episkopa SPC, članova Svetog arhijerejskog sabora. Vlasti su istakle da je u ovom pitanju Sabor očigledno vodio računa da se prilagodi emigraciji koja nije bila naklonjena socijalističkoj Jugoslaviji. Sabor je zaključio da Sinod SPC na čelu sa patrijarhom Germanom i episkopom raško-prizrenskim Pavlom uruči *Apel* Predsjedništvu SR Srbije, da se zatraži prijem kod predsjednika Predsjedništva SR Srbije Nikole Ljubičića i da se *Apel* objavi u *Glasniku SPC*. No, vrhu SPC je bio jasno da bi usvajanje oštrih stavova iz *Apela* vodilo u direktan sukob sa vlastima i državom. Zato je Sabor u okviru zaključaka o Kosovu usvojio sažet i umjeren stav „da se na Kosovu još uvijek osjeća pritisak nad pravoslavnim vjernicima, pa se njihovo iseljavanje i dalje nastavlja“.

Iako *Apel* u predloženoj formi nije dobio zvaničnu podršku Sabora, bilo je jasno da SPC nije ni protiv ovog dokumenta. U suštini, to je bila prećutna saglasnost, dok je dio crkvenih velikodostojnika i srpskih nacionalističkih snaga u zemlji i inostranstvu otvoreno podržao ovaj dokument. Posebno mjesto u kreiranju i realizaciji *Apela* imali su teolozi i profesori na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu: Atanasije Jevtić, Irinej Bulović i Amfilohije Radović, koji su, prema analizi Savezne komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, činili grupu „grčkih đaka“.⁸⁵ Ovi teolozi su doktorirali na Bogoslovskom fakultetu u Atini. Tokom

.....
⁸⁵ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim kadrovskim pitanjima u SPC.

boravka u Grčkoj prihvatili su i usvojili ortodoksno grčko učenje, koje su nastojali da primijene u Jugoslaviji. U velikom broju članaka i učešćem na javnim tribinama, gdje su se razmatrala etička, filozofska, religijska i opštedruštvena pitanja, iznosili su stavove o navodnoj ugroženosti SPC u Jugoslaviji i planskoj ateizaciji omladine. Nastojali su da okupe intelektualce oko crkve u cilju jačanja njenih pozicija, jer su smatrali da je društvo u krizi i da crkva to treba da iskoristi za jačanje aktivnosti. Zbog visokog stepena stručnosti, ugleda u pravoslavnom svijetu i dosljednog monaškog života, ova grupa teologa je bila veoma popularna kod studenata, na koje je vršila najveći uticaj. Za njih su govorili i da su „justinovci“, učenici čuvenog teologa i profesora Bogoslovske fakulteta u Beogradu Justina Popovića, koji je bio poznat po kritici zapadnog svijeta, po antiekumenističkom shvatanju i po „Svetosavlju kao filosofiji života“. Oni su zbog „mekih“ stavova o Kosovu koje je usvojio Sabor SPC kritikovali i vrh SPC. Crkvenom vrhu su zamjerali što nije odlučnije reagovao povodom kosovskih događaja, i tvrdili su da vrh SPC ide „linijom nezamjeranja vlastima, dok Crkva stenje s jedne strane od Albanaca, a s druge od komunista“.

Među trojicom „grčkih đaka“ u kleronacionalističkoj politici prednjačio je Amfilohije Radović koji je svoja uvjerenja istakao u besjedi na opelu Justina Popovića 1979. godine.⁸⁶

.....
⁸⁶ DACG, 411, k. 40, Beseda jeromonaha Amfilohija na opelu oca Justina Popovića – profesora Univerziteta, pročitano na Hilendarskoj trpezi mesto Žitija Svetih: „Dragi Oče Justine! Ispraćamo te danas na večni počinak... Ispraćamo te i ostajemo siromašniji za jednog svetitelja. Ali ti odlaziš i sa sobom bogatiš Nebesku Srbiju, odlaziš tamo gde je Gospod tvoj, kome si

Tada jeromonah, Radović je, između ostalog, naveo da Justina ispraćaju u Nebesku Srbiju, gdje se nalaze „svi sveti izdanci našeg roda.“ On je Stefana Nemanju (Sv. Simeona) zamolio za oprost što ne čuvaju „svete granice srpskih

.....
verno poslužio, tamo gde su Njegovi Apostoli i svi sveti izdanci našeg roda, i svi sveti. Ispraćajući te za Nebesku Srbiju, u tuzi za tobom i nad sobom, jedino te molimo: Pozdravi tamo svetoga starca Simeona Mirotočivog i zamoli ga da nam oprostí što svete granice srpskih zemalja, njihove duhovne granice i duhovne temelje, ne čuvamo. Pozdravi tamo i svetitelja Savu, njegovog sina i tvorca naše nacije i kulture, i kaži mu da se ne prosvjećujemo njegovom Prosvetom i da nismo sačuvali hiton Crkve svetosavske nepocepan: Rimski vojnici su kocku bacili da ne bi pocepali nešiveni hiton Gospodnji, a mi izgleda da smo gori od rimskih vojnika. Pozdravi gore i svetog velikomučenika Kosovskog Lazara i kaži mu da se kandilo vere gasi na Kosovu njegovom. Pozdravi i svetog Vasilija čudotvorca Ostroškog kod koga si išao i pred njim zajedno sa njim plakao nad rodom svojim. Zajedno sa njim pozdravi i svetog Petra Cetinjskog mučenika. I kaži im ono što oni znaju, da narod njihov za koga su sebe prineli Bogu na žrtvu gasi kandilo vere u njihovoj Crnoj Gori. Kaži im to, Oče sveti, da ima hramova koje su oni gradili i za koje su ginuli, pretvorenih u štale za stoku, da ima čak i opoganjenih hramova! Kaži im da ima i grobova onih koji su pali za krst časni i zlobodu zlatnu – oskrnavljenih, na kojima nema niko da zapali sveću. Kaži Nebeskoj svetoj Srbiji i ono što je najstrašnije, ono zbog čega si tako duboko tugovao i patio, zalivajući sveto ovo tle svojim svetim suzama: kaži im da se gasi sveta vera u deci srpskoj! U našoj školi ubija se Bog! Na našem univerzitetu na kome si i ti predavao raspinju Hrista! Iz naše prosvete izbacuju Svetog Savu, njenog tvorca! Sve ih pozdravi, Oče Justine, i zajedno sa njima zamoli Gospoda njihovog i Gospoda tvoga, da nam oprostí, jer ne znamo šta radimo! Ti si dobar rat ratovao i trku svršio! Ako neko od onih koji prođuše i živeše na ovoj zemlji može da ponovi ove apostolske reči, onda si nesumnjivo ti taj: „Dobar rat ratovah i trku svrših!“ Pomozi i nama tvojim svetim molitvama i svojim zastupništvom pred prestolom Gospoda Slave: da se pokajemo, da shvatimo i da ispunjavamo tvoj amanet i tvoju poruku! Da podražavamo tvoj život! Da budemo blagovesnici tvoje vere i tvoje prosvete. Da se ponovo vratimo putevima Svetog Save i Svetog Simeona Nemanje i Svetog velikomučenika Kosovskog Lazara i Svetog Petra Cetinjskog i Vasilija Ostroškog čudotvorca i putem svih Svetih bogougodnika! Moli se Bogu za nas! Moli se Bogu za ceo svet i za ovaj narod: da pronađe svoj put, kao što si ga i ti pronašao, da ponovo nađe dušu svoju, kao što si ti našao svoju dušu! Da ponovo nađe srce svog srca, Hrista Bogočoveka, kao što si ga ti pronašao!“

zemalja, njihove duhovne granice i duhovne temelje“, a Svetog Savu je nazvao tvorcem „naše nacije i kulture“. Poručio je da se kandilo vjere gasi na Kosovu svetog mučenika Lazara, i da narod Svetog Vasilija i Svetog Petra Cetinjskog u Crnoj Gori gasi kandilo vjere, skrnavi svete hramove i grobove. Naveo je da „Nebeska sveta Srbija“ treba da čuje i ono što je najstrašnije: da se gasi sveta vjera u djeci srpskoj. Kao poseban problem je istakao nastavne programe koji su u školama i na Univerzitetu širili ateizam. Radović je u ovoj besjedi ukazao na najveće probleme srpskih zemalja i srpskog naroda, a onda je naveo da je rješenje tih problema u ispunjenju amaneta Justina Popovića i da se srpski narod vrati putevima: Svetog Save, Svetog Simeona Nemanje, Svetog velikomučenika kosovskog Lazara, Svetog Petra Cetinjskog i Vasilija Ostroškog čudotvorca. Poručio je da srpski narod mora ići putem svih Svetih bogougodnika. To je bio apel za povratak srpskog naroda crkvi, vjeri i nacionalizmu.

Ovaj govor se može smatrati manifestom srpskog kleronacionalizma. On je bio mješavina nacionalističke politike i svetosavske kvazireligije koju su osmislili Nikolaj Velimirović i Justin Popović. U centru te kvazireligije nalazila se Nebeska Srbija. Pojam Nebeske Srbije prvi je upotrijebio episkop Nikolaj Velimirović na sahrani srpskom kvislingu i fašisti Dimitriju Ljotiću u Sloveniji 1945. godine. Pokojni Ljotić je bio prvi stanovnik Nebeske Srbije. SPC je Ljotiću naknadno pridružila istaknute srpske nacionalne junake i svetitelje, a naročito pripadnike dinastije Nemanjić i aktere kosovske bitke i mitologije. Tako je Nebeska Srbija postala metafizička nacionalna

oblast kojom je gospodarila SPC. Poredak u Nebeskoj Srbiji je formiran prema nacionalističkom svetosavlju koje je Nikolaj Velimirović osmislio na svom čuvenom predavanju na Kolarcu 1935. godine, a podržao i promovisao Justin Popović. Tako je Nebeska Srbija svetosavskog uređenja postala srpski raj u kome mjesto i besmrtnost dobijaju oni koji život i rad posvete ostvarenju srpskog kleronacionalističkog projekta na zemlji. Podsticaj takvim djelatnicima na označenoj srpskoj zemlji bilo je to što bi za sva zlodjela počinjena u ime zemaljske Srbije dobili, ne samo oprost od SPC, nego i ugledno i besmrtno mjesto u Nebeskoj Srbiji. Tako je srpski kleronacionalizam svom političkom programu obezbijedio dimenziju lažne, ali funkcionalne svetosti. Taj program je bio osnova *Apela*, a usaglašeni cilj nebesko-zemaljske politike SPC bio je da se razbije socijalistička Jugoslavija, da se srpske zemlje ujedine pod Srbijom, da srpski narod dominira u tim zemljama, i da se poredak u tim zemljama i život srpskog naroda organizuju prema vjerskoj i nacionalnoj praksi SPC. S obzirom na to da su kreatori *Apela* Crnu Goru tretirali kao srpsku zemlju, a Crnogorce kao dio srpskog naroda, ovu politiku je posredstvom Mitropolije crnogorsko-primorske (MCP) trebalo realizovati i u Crnoj Gori. Mitropolija je, izuzev opštine Pljevlja koja je bila pod crkvenom jurisdikcijom Mitropolije dabro-bosanske, obuhvatala cijelu teritoriju Crne Gore. No, tadašnji mitropolit crnogorsko-primorski Danilo Dajković, iako vjeran SPC, njenoj organizaciji i hijerarhiji, nije bio zainteresovan za kvarenje odnosa sa crnogorskim vlastima.

Iako je bio Srbin, nije bio pobornik ove nacionalističke ideologije. U fokusu mitropolitovog rada bila je zaštita imovine, a prije svega povraćaj zemljišta manastirima i crkvama koje je preko zakonskog maksimuma nepravilno nacionalizovano. Mitropolit se, takođe, uglavnom žalio na nepravilnu eksproprijaciju, na neadekvatnu zaštitu hramova, na težak materijalni položaj sveštenstva i na druga pitanja iz života crkve koja nijesu imala politički značaj. Dokaz za mitropolitovu nacionalno-političku suzdržanost je činjenica da je na zasijedanju Svetoga arhijerejskog sabora u maju 1983. godine kada se raspravljalo o *Apelu* on govorio samo o imovinsko-pravnim problemima. Dok je u SPC Kosovo bilo „goruće pitanje“ mitropolit crnogorsko-primorski se bavio pitanjima crkvene imovine. Osim toga, MCP ni organizaciono ni kadrovski nije bila u stanju da se bavi nacionalističkim i opozicionim djelovanjem. Prema podacima Vjerske komisije Crne Gore iz 1986. godine, MCP je imala 70 sveštenika od čega svega 30 aktivnih. Većinu aktivnih pravoslavnih sveštenika i naročito kaluđera u Crnoj Gori činili su Dalmatinci i Bosanci. S druge strane, SPC je u Crnoj Gori koristila impresivan broj vjerskih objekata. Prema evidenciji Vjerske komisije u Crnoj Gori je sredinom 80-ih bilo 1006 vjerskih objekata, od čega 655 pravoslavnih.⁸⁷ Zakonom o zaštiti spomenika kulture u Crnoj Gori je za spomenike kulture proglašeno 125 pravoslavnih objekata.

.....
⁸⁷ DACG, 411, k. 41, Republička komisija za odnose sa vjerskim zajednicama – Kabinetu predsjednika CK SK Crne Gore, Titograd, 21. V 1985.

MCP je koristila značajnu infrastrukturu, ali sve i da je htjela tada nije mogla da se ozbiljnije bavi nacionalističkim programom. Bogić Femić, arhijerejski namjesnik u Baru i jedan od sveštenika koji je prihvatio poruke iz *Apela*, naveo je u julu 1983. godine da je MCP u teškom kadrovskom stanju, da ima nekoliko gradova, varošica i sela u kojima nema pravoslavnih sveštenika i da se tu ne čuju zvuci zvona na Uskrs, Božić, Bogojavljenje i Sv. Savu.⁸⁸ Zbog malobrojnog i uglavnom pasivnog sveštenstva, Femić je naveo: „Srpska crkva u Crnoj Gori ne bi mogla da se poredi ni sa kakvom drugom vjerskom zajednicom, a ni s bilo kakvom novonastalom sektom. Ona jedino može da se uporedi s ranjenim i iznurenim vojnikom, koji leži u nekome korovu na bojištu, ječi i neprestano traži pomoć. Mogla bi da se uporedi i s nekakvim starim brodom koji je udaljen od obale nasukan na morskoj pučini, gdje ga vjetrovi ljuljaju a talasi neprestano zapljuskuju. Uzaludno taj stari ‘Svetosavski’ brod daje signale i svira, njemu niko ne prilazi da ga izvuče i uputi u mirnije vode. To je jedna velika vjetrometina na kojoj se nalazimo mi srpski sveštenici u Crnoj Gori jer je zaista teško odrediti odakle sve sjeverac i oluja duvaju.“

Zbog marginalnog uticaja SPC u Crnoj Gori kreatori i pristalice politike „Apela“ Crnu Goru su tretirali kao misionarsko područje gdje je trebalo širiti svetosavlje i kosovsku mitologiju. Zato su Amfilohije Radović i

---

⁸⁸ „Amerikanski Srbobran“, srijeda 20. jul 1983, *Srpska zora*, br. 96.

Atanasije Jevtić Crnu Goru posjetili već 1982. godine.⁸⁹ Crnogorska vlast je ocijenila da je njihova posjeta imala nacionalistički karakter, a njihov uticaj je smatrala negativnim tim prije što su oni imali pristalice među pravoslavnim sveštenstvom u Crnoj Gori. Među tim sveštenicima izdvajao se Momčilo Krivokapić iz Kotora koji je bio jedan od 21 potpisnika *Apela*.⁹⁰ Pored njega, po ekstremnim stavovima u vezi stanja na Kosovu, isticao se sveštenik Bogić Femić iz Bara. Da je među crnogorskim sveštenicima bilo još takvih, vidjelo se na sjednici predsjedništva Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore, koja je održana krajem aprila 1982. u Titogradu. Diskusije pojedinih sveštenika su ukazivale na potrebu preduzimanja oštrijih mjera prema „progoniteljima srpskog i crnogorskog življa“ na Kosovu. Na ovoj sjednici sveštenik Krivokapić iz Kotora je naveo da su pravoslavni sveštenici napravili izvanredan potez potpisujući *Apel*.

Sveštenik Krivokapić je imao i drugih inicijativa koje su pogodovala ovoj politici. Na njegovu ideju je u Prčanju 1982. godine sagrađena crkva Sv. Petra Cetinjskog, po uzoru na kapelu Karađorđevića koja je sagrađena 1925. godine i u kojoj je do izgradnje mauzoleja na Lovćenu počivao Petar II Petrović Njegoš. To je bio jedan od načina da SPC nastavi sukob sa crnogorskim vlastima oko ovog pitanja, kao i način da se promoviše srpski nacionalizam.

⁸⁹ DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, maj 1983.

⁹⁰ DACG, 411, k. 39, Iz Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 21. IV 1982.

Osvećenje ove crkve je održano 1. avgusta 1982. godine. Tom prilikom mitropolit Danilo je izjavio da je taj hram „slika one porušene kapele na Lovćenu“, čiji je zadatak da se kod vjernika taj hram ne zaboravi. Mitropolit je poručio da se nada da će svi koji dođu da se mole u crkvi u Prčanju, kada je pogledaju, sjetiti se kapele na Lovćenu.⁹¹ Momčilo Krivokapić je održao govor u kome je naveo da je izgradnjom crkve Svetog Petra Cetinjskog ispunjeno puno vaskrsenje i da zato tu crkvu zovu i Anastasija, jer je ona znak da je crkva neuništiva, da se ne može srušiti crkava onoliko koliko „mi možemo da sagradimo“ i da ne može nestati crkva na zemlji.⁹² Ovom prilikom propovijed je održao i Atanasije Jevtić.⁹³ On je osvećenje crkve povezao sa svecima SPC koji su imali naročitu ulogu u nastanku i širenju kosovskog nacionalnog zavjeta. Jevtić je ukazao na srećnu podudarnost da se osvećenje crkve poklopilo sa praznikom „pravednog božijeg ugodnika despota Stefana Srpskog, sina velikomučenika kosovskog Lazara i majke njegove, carice Milice.“ Naveo je da je despot Stefan bio veliki mučenik koji je posle „Kosova, poraženoga i žalosnoga, koga niko nije tako opevao kao sinovac Petra Cetinjskoga, veliki vladika Njegoš“ uspio da Srbiju, iako porobljenu, ispuni poštenjem, manastirima, gordošću i

.....
⁹¹ DACG, 411, k. 39, Govor mitropolita crnogorsko-primorskog Danila Dajkovića, održan 1. VIII 1982. godine prilikom osvećenja crkve Sv. Petra u Prčanju.

⁹² DACG, 411, k. 39, Govor Momčila Krivokapića koji je održao 1. VIII 1982. godine na ručku u Prčanju povodom osvećenja crkve Sv. Petra.

⁹³ DACG, 411, k. 39, Propovijed koju je 1. VIII 1982. održao Atanasije Jevtić prilikom osvećenja crkve Sv. Petra u Prčanju.

plemenitošću. Istakao je da je po broju i značaju sagrađenih zadužbina despot Stefan stigao svoga oca i svoje velike pretke Nemanjiće. Time je Jevtić izgradnju ove crkve i ovu vjersku svečanost doveo u vezu sa kosovskom mitologijom i srpskom historijom, a u krajnjem sa promocijom nacionalizma Nebeske Srbije.

Sličnu aktivnost na području Bara je sprovodio paroh i arhijerejski namjesnik Bogić Femić. Zahvaljujući njegovoj inicijativi u selu Zubci u Opštini Bar na dan Svetog Vaslija Ostroškog 12. maja 1984. godine svečano je otvorena i osveštana nova crkva Sv. Vasilija.⁹⁴ Vjerskoj proslavi je prisustvovalo između 700 i 800 vjernika, od čega oko 250 mladih i 10 sveštenika uglavnom iz Mitropolije crnogorsko-primorske, što je bila najmasovnija manifestacija SPC u Baru od 1945. godine. Crkva Sv. Vasilija je podignuta isključivo od dobrovoljnih priloga vjernika iz Crne Gore, Srbije i Kosova, i to u relativno kratkom roku. Femić je kamen temeljac crkve postavio 12. 05. 1983. godine i uspio je da maksimalno angažuje laički dio crkvene opštine u Baru u izgradnji ovog objekta. Ceremonijal osvećenja crkve počeo je dočekom episkopa timočkog Milutina, kome je uručivanjem cvijeća dobrodošlicu poželjelo dvadesetoro djece poređane u špalir ispred crkve. Episkop Milutin je, uz asistenciju prisutnih sveštenika i gostiju Petra Perkolića, barskog nadbiskupa i njegovog župnika iz Sutomora don Ljuba Galića, održao liturgiju u prepunoj

.....
⁹⁴ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Svečano otvaranje i osveštenje nove crkve „Sv. Vaslija“ u selu Zubce – opština Bar, Titograd, 28. V 1984.

porti novosagrađene crkve. Episkop timočki je održao besjedu i istakao je zasluge „vrlo agilnog sveštenika Femića“, koji je doprinio da se ovaj hrišćanski hram podigne i da bude povod da se braća i sestre po vjeri okupe. Mitropolit Danilo je Arhijerejskom gramom i Poslanicom odlikovao osam vjernika ove parohije. Episkop Milutin je Bogiću Femiću za njegov dostojan rad i za angažovanje na izgradnji crkve Sv. Vasilija uručio odličje „pravo nošenja crkvenog pojasa“, koji mu je dodijelio mitropolit Danilo. Taj čin je ispraćen aplauzom vjernika i sveštenika. Na kraju govora, episkop Milutin je obećao da će grupa njegovih vjernika doći do kraja ovog proljeća da posjeti ovo „sveto mjesto i pokloni se moštima Sv. Vasilija“. Iako na ovoj svečanosti nije bilo kleronacionalističkih ispada, crnogorska vlast je prigovorila zbog toga što je ova crkva izgrađena bez odobrenja nadležnog organa SO Bar, koje je bilo potrebno shodno članu 9 Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Vjerski obred je obavljen i bez prethodnog odobrenja nadležnog organa SO, što je bilo potrebno shodno članu 11 istog zakona. Ovo kršenje zakona bilo je dokaz jačanja i otvorenog prkosa SPC, što je u ranijem periodu bilo nedopustivo.

Pod direktnim uticajem *Apela* SPC je pojačala aktivnosti u Crnoj Gori. Početkom 1983. godine zabilježeno je da je kršten daleko veći broj djece u manastiru Ostrog nego ranije. Više pažnje je poklonjeno organizaciji krsnih slava i vjerskih praznika. Na području Titograda prodato je oko 5.000 crkvenih kalendara 1982. godine. Mitropolit Danilo je u cilju jačanja vjerskog života uputio posebno pismo

svim sveštenicima i tražio da pojačaju aktivnost među vjernicima. Tako su sveštenici MCP na tradicionalnoj proslavi Gospođindana u Herceg Novom 1983. godine bili pokretači narodnih običajnih igara (kolo, guslarske pjesme, bacanje kamena s ramena), dok je mitropolit Danilo održao prigodan govor. Ovakve aktivnosti sveštenstva SPC su imale efekta o čemu su svjedočile sve masovnije proslave Božića, Uskrsa i vjerskih praznika u pojedinim porodicama, te posjete mlađih lica manastiru Ostrog. Osim posjeta Ostrogu, početkom 80-ih organizovano je više vjerskih skupova i odlazaka vjernika u manastire Piva, Cetinje i Pečku patrijaršiju. SPC u Crnoj Gori je tokom 1982. godine organizovala 4 masovnija vjerska skupa na kojima je učestvovalo oko 4.500 građana, dok je tokom 1984. organizovala desetak ovakvih skupova i manifestacija (H.Novi, Ostrog, Cetinje, Bar, Kamenari i dr.) u kojima je učestvovalo oko 10.000 vjernika i drugih građana među kojima veći broj mladih. Na tradicionalnoj proslavi Gospođindana kod manastira Savina u Herceg Novom 1984. godine bilo je između 4 i 5 hiljada lica, odnosno za oko 50% više nego prethodnih godina.⁹⁵ Bilo je slučajeva da se poklonička putovanja javno reklamiraju preko medija i da se objavljuju obavještenja o crkvenim svečanostima s pozivom da im se prisustvuje. SPC je tako vjernicima preko Radio Bara uputila poziv da posjete Pečku patrijaršiju.

Pojačana vjerska i politička aktivnost SPC, ali i ostalih vjerskih zajednica u Crnoj Gori, bila je razlog da crnogor-

⁹⁵ DACG, 411, k. 40, Informacija o nekim najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Ttograd, 29. X 1984.

ska vlast tome posveti više pažnje. Tokom 1983. godine time su se prvo bavili opštinski komiteti (OK) Saveza komunista (SK), a u oktobru 1983. godine u Predsjedništvu Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore održana je rasprava o aktuelnim idejno-političkim pitanjima djelovanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Potom su definisani pravci djelovanja SK. Predsjedništvo CK SK je obavezalo OK i osnovne organizacije SK da se aktivnije odnose prema pitanjima ispoljavanja i djelovanja crkve i vjerskih zajednica posebno kada su u tome kršile Ustav i zakonske propise. Nakon gotovo dvogodišnjeg rada. Komisija za idejni i teorijski rad CK SK Crne Gore predstavila je početkom 1985. godine dokument *Djelovanje crkve i vjerskih zajednica u Crnoj Gori i aktivnost Saveza komunista*.⁹⁶ U ovom dokumentu je navedeno šta je u SK urađeno na realizaciji zaključaka od 1983. godine, kao i neka karakteristična djelovanja i ponašanja vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Aktivnost vjerskih zajednica u cjelini, uključujući i miješanje u politiku, bila je sve više vidljiva i izražena. Iako su se oblici zloupotrebe vjere i vjerskih osjećanja u političke svrhe donekle razlikovali kod pojedinih vjerskih zajednica, u suštini su se sveli na nekoliko zajedničkih karakteristika: veličanje uloge vjerskih zajednica i religije u životu naroda i u društvu uopšte, napadi na zvaničnu politiku prema vjerskim zajednicama i uporno ili sistematsko ignorisanje i napadi na osnovne tekovine NOB-a i socijalističke revolucije. Promoteri ove djelatnosti

.....
⁹⁶ DACG, 411, k. 45, Saziv za sjednicu Komisije CK SK Crne Gore za idejni i teorijski rad, Titograd, 1. II 1985.

su bili sveštenici i nacionalisti koji su s njima bili povezani. Propagirali su da „samo pravi Hrvat može biti katolik, pravi Srbin pripadnik pravoslavne vjere ili Musliman pripadnik islama“. Ova propaganda je sugerisala da komunisti, ateisti, i svi oni koji drugačije misle od „svoje“ crkve nijesu mogli pripadati svojoj naciji ni zastupati njene interese. S druge strane, vlast je smatrala da vjerske zajednice ne mogu predstavljati narod već samo vjernike, i da treba da se brinu o vjernicima u pogledu ostvarivanja njihovih vjerskih potreba, a ne o ostvarivanju njihovih prava koja su imali kao građani u skladu sa Ustavom i zakonom. Cilj vjerskih zajednica je bio da se putem javnog djelovanja i nacionalnih i političkih simbola obnovi ne samo vjera, nego i da se one nametnu kao alternativna politička snaga. U tome nastojanju vjerske zajednice su se posebno obraćale mladima. Njima su otvoreno preporučivali da odbace „sve ideologije starih“ i da su oni ti koji treba da prenesu „bajku vjere“ budućim pokoljenjima.

Jedna od prepreka za ostvarivanje ove politike vjerskih zajednica bila je slaba religioznost Crnogoraca od 1945. godine. Tadašnja sociološka istraživanja su govorila da su Crnogorci izrazito manje religiozni u poređenju sa pripadnicima ostalih naroda i narodnosti. Među vjernicima Crnogorcima dominirali su uglavnom stariji ljudi, dio stanovnika sa sela i onih sa najnižim stepenom obrazovanja. U Crnoj Gori u čitavom poslijeratnom periodu djelovanje sa pozicija klerikalizma imalo je slab uticaj. To su bili razlozi zbog čega je crnogorska vlast ovu oblast dugo vremena potcjenjivala. Zato je početkom i sredinom

80-ih veća aktivnost vjerskih zajednica iznenadila organe i institucije vlasti u Crnoj Gori. Vlast je na to uglavnom odgovarala dnevno-političkim akcijama. Loše strane te strategije su bile istovjetna kritika vjerske aktivnosti koja je bila u skladu sa zakonom i kritika nezakonite političke aktivnosti vjerskih zajednica i opozicionog djelovanja pojedinih djelova crkvene hijerarhije. Trebalo je povući jasnu granicu između zakonskog djelovanja vjerskih zajednica i njihovog djelovanja koje je bilo političkog i nacionalnog karaktera. To je bilo teško, jer je SPC to dvoje vješto spojila. Vlast se prije svega suočila sa novim fenomenom – masovnim i javnim vjerskim proslavama, koje su demonstrirale snagu i uticaj crkve i koje su bile usmjerene na politizaciju vjere. Cilj ovih manifestacija je bilo reaffirmisanje crkve i dalje jačanje njenih pozicija u društvu i sve su, pored vjerskog, imale i nacionalistička obilježja, što im je davalo posebnu političku dimenziju. Crkva se tako predstavljala kao „jedini i pravi“ zaštitnik interesa naroda, i izraženije je isticala potrebu masovnijeg vezivanja vjernika i građana za sebe, a na taj način se predstavljala i nametala kao faktor koji će riješiti ključne društvene probleme. Svim pripadnicima vjerskih zajednica, koji su se politički sukobili sa vlastima, bilo je zajedničko da su se povezali sa istaknutim nacionalistima. Na to su ukazivali kontakti istaknutih srpskih nacionalista i kleronacionalista, kao i idejna povezanost nekih od njih sa licima iz Crne Gore koji su djelovali sa pozicija velikosrpskog nacionalizma. Oni su navodili da je crkva „jedina legalna opozicija režimu u zemlji“. Za SPC u Crnoj Gori

je bilo karakteristično poistovjećivanje vjerskog i nacionalnog, pri čemu je posebno bilo zastupljeno isticanje teze o ugroženosti Srba i spomenika srpske kulture na Kosovu. Zamjerali su vlasti što ne preduzima potrebne mjere da se zaustavi genocid na Kosovu, i isticali su da su tamo sveštenici oni koji junački podnose sve muke i ne napuštaju ga. U suštini, to su bile teze iz *Apela* koje su srpski kleronacionalisti u Crnoj Gori nastojali da nametnu u političkom životu.

Prema analizama vlasti, iako je ova politika SPC u Crnoj Gori postala izraženija nego u prethodnom periodu, on nije postala dominantna. Prije svega, mitropolit Danilo je bio obazriv i suzdržan jer je smatrao da ova politika vodi u direktan sukob, ne samo sa vlastima, već i sa državom. On je bio umjeren i oprezan, i nije želio kvarenje odnosa sa vlastima. Vlast je smatrala da je ključna stvar u odnosima sa SPC u Crnoj Gori neposredan odnos sa mitropolitom kao prvim u hijerarhiji MCP. Iskustvo crnogorske vlasti je govorilo da se u dogovoru sa mitropolitom najbolje rješavaju sva pitanja. Mitropolit Danilo je, izuzev u slučaju izgradnje mauzoleja na Lovćenu, bio predusretljiv i raspoložen za saradnju sa vlastima. Tako orijentisan, mitropolit odgovarao je vlasti. No, mitropolit je u to vrijeme bio u dubokoj starosti (rođen 1895. godine) i trebalo mu je naći adekvatnog nasljednika. Kreatori *Apela* i nacionalisti u SPC su lobirali da mitropolita Danila Dajkovića naslijedi Amfilohije Radović. Početkom 1982. godine pojavila se nezvanična informacija da će Radović, u to vrijeme profesor na Bogoslovskom fakultetu u

Beogradu, naslijediti mitropolita Danila. Zbog njegovog poznatog političkog djelovanja crnogorska vlast je bila protiv dolaska Amfilohija Radovića na čelo MCP. Crnogorska vlast je nadležnim u SPC sugerisala da pronađu drugog kandidata. Tim povodom su uspostavljeni kontakti sa patrijarhom Germanom, a crnogorska Vjerska komisija je sugerisala SPC kakvo lice bi bilo prihvaćeno na dužnost mitropolita crnogorsko-primorskog. Kao i u slučaju izbora mitropolita Danila 1961. godine, tražio se kandidat koji se neće miješati u politiku i s kojim će vlast moći da uspostavi korektne odnose.

U septembru 1984. godine na Cetinju je održan sastanak potpredsjednika Izvršnog vijeća i predsjednika Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama dr Božidara Tadića, sekretara ove komisije Božidara Karadžića i mitropolita Danila.⁹⁷ Između ostalog, razgovarali su i o mitropolitovom nasljedniku. Tadić je tražio mitropolitovo mišljenje o mogućnosti da se zamonaši Miraš Dedeić, teolog koji je živio u Zenici, a bio je porijeklom iz Crne Gore. Dedeić je diplomirao na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, a postdiplomske studije je završio na vatican-skom Orijentalnom institutu. Jedno vrijeme je radio u monaškoj školi SPC u manastiru Ostrog. Mitropolit nije konkretno odgovorio, ali je naveo nekoliko personalnih zamjerki na ovaj predlog. No, ubrzo je mitropolit Danilo odlučno izjavio da Miraš Dedeić ne može doći u obzir za

.....
⁹⁷ DACG, 411, k. 40, Bilješka o razgovorima koji su vođeni sa Mitropolitom crnogorsko-primorskim Danilom, 19. IX 1984. godine na Cetinju.

kandidata za vikarnog episkopa. Jedan od nezvaničnih kandidata za to mjesto je bio i mitropolitov sinovac Petar Dajković, koji je tada bio na postdiplomskim teološkim studijama u SSSR-u. No, mitropolit je predstavnicima vlasti izjavio da bi takvo rješenje u sveštenstvu i u narodu moglo da se shvati kao uspostavljanje dinastije Dajković, što bi bilo jako loše. Mitropolit je tvrdio da Petar možda ne bi ni prihvatio tu dužnost, jer je suviše neiskusna i jer nijesu bili poznati njegovi planovi o budućnosti.

Izgleda da je mitropolit pronalazio izgovore kako bi se odbili kandidati koji u SPC nijesu imali podršku. Ko je bio favorit SPC postalo je jasno kada su mitropolit Danilo i dr Božidar Tadić o ovom pitanju diskretno razgovarali na XIV redovnoj skupštini Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika Crne Gore u Titogradu, oktobra 1984. godine.⁹⁸ Mitropolit je naveo da je stav SPC da se za mitropolita imenuje Amfilohije Radović, i pitao je Tadića da li ima izgleda da se promijeni stav crnogorske vlasti o Radoviću, kako bi se on na proljeće 1985. godine imenovao za vikarnog episkopa Mitropolije crnogorsko-primorske. Mitropolit je tvrdio da bi se Radović izmijenio dolaskom na Cetinje i da je postao mnogo mudriji i iskusniji. No, mitropolit Danilo je uzalud agitovao u korist Amfilohija Radovića, jer je od početka 80-ih bilo jasno da je crnogorska vlast izričito protiv imenovanja Radovića za mitropolita crnogorsko-primorskog. Iako je i nekoliko episkopa SPC radilo na tome da se Amfilohije Radović

⁹⁸ DACG, 411, k. 40, Informacija o nekim najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Titograd, 29. X 1984.

izabere za vikarnog episkopa mitropolita crnogorsko-primorskog, to nije urađeno, jer je i patrijarh German uvažio stav vlasti Crne Gore.⁹⁹

S obzirom na takav stav crnogorske vlasti, Sveti arhijerejski sabor SPC je 1985. godine za vikarnog episkopa Mitropolije crnogorsko-primorske izabrao Nikanora Bogunovića, monaha iz manastira Krka (Hrvatska) i profesora na tamošnjoj Bogoslovskoj školi, dok je Amfilohije Radović, tada dekan Bogoslovske fakulteta u Beogradu, izabran za banatskog vladiku.¹⁰⁰ Crnogorska vlast nije bila zadovoljna ni izborom Bogunovića, jer je smatrala da je Bogunović „pulen“ ekstremnog dalmatinskog, a potom žičkog episkopa Stefana Boce. Jedna grupa crnogorskih sveštenika je s razočaranjem prihvatila odluku Svetog arhijerejskog sabora, jer su dugo agitovali za Amfilohija Radovića, i do posljednjeg trenutka su vjerovali u njegov izbor. S druge strane, bili su zadovoljni zbog njegovog izbora za banatskog vladiku, jer je tako zauzeo visoko mjesto u hijerarhiji crkvenih velikodostojnika. Ove odluke je najviše komentarisao sveštenik Momčilo Krivokapić koji je, prema ocjenama crnogorske vlasti, bio kleronacionalistički orijentisan. Na jednom simpozijumu teologa u Beogradu istakao je da je u vrhu SPC naglo poraslo interesovanje za stanje u Crnogorsko-primorskoj mitropoliji, pogotovo nakon što je 1984. godine objavljena treća

.....
⁹⁹ DACG, 411, k. 40, Beleška o razgovoru između predsjednika Komisije Izvršnog veća Skupštine SR Srbije za odnose sa verskim zajednicama Ž. Stankovića i patrijarha Germana 29. V 1984.

¹⁰⁰ DACG, 411, k. 41, Djelovanje klera.

knjiga *Enciklopedije Jugoslavije* u kojoj je u posebnoj odrednici dat prikaz istorije ove eparhije. Tu odrednicu je u okviru Redakcije Enciklopedije za Crnu Goru napisao dr Danilo Radojević. Radojević je, između ostalog, napisao da je Crnogorska crkva bila autokefalna. Krivokapić je naveo da se tekst ove odrednice ne razlikuje od stavova koje su o tom pitanju imali crnogorski separatisti i ustaški ekstremisti, i da je taj stav u *Enciklopediji Jugoslavije* izazvao ogorčenje u „intelektualnim krugovima SPC u Beogradu“. Tim povodom je u listu SPC *Pravoslavlje* navedeno da je ovaj stav u *Enciklopediji Jugoslavije* kao „kamenovanje nauke“. Komentarišući tok i odluke zasijedanja Svetog arhijerejskog sabora, Krivokapić je istakao da je, bez obzira na njegova iznevjerena očekivanja, izbor Amfilohija Radovića za episkopa SPC veliki uspjeh, kao što je veliki uspjeh i to što za vikarnog episkopa nije izabran mitropolitov sinovac Pero Dajković ili neko njemu sličan. Krivokapić je smatrao da je čak i bolje što Radović nije izabran za vikarnog episkopa Crnogorsko-primorske mitropolije jer bi „stalno kuburio s vlastima“. Zato je Krivokapić naveo da su u tom kontekstu odluke Sabora veoma mudre, jer je takvo rješenje najlakše prolazilo kod političara. Krivokapić je pozvao ostale sveštenike da prihvate novog vikarnog episkopa kako se ne bi dogodilo da ga političari već na početku „uzmu pod svoje“ i optimistički je zaključio da će vjernika biti mnogo više kada u Crnu Goru dođe „kršteni vladika, jer je ovaj sadašnji veći neprijatelj crkve od komunista“. Očigledno je da Krivokapiću i ostalim

pristalicama *Apela* nije bio po volji umjereni mitropolit Dajković.

Iako SPC nije uspjela da postavi Amfilohija Radovića za vikarnog episkopa u MCP, ni vikarni episkop Nikanor Bogunović nije bio manje nacionalistički orijentisan, a sveštenici koji su od početka podržavali politiku definisanu u *Apelu* bili su i dalje aktivni. U jednoj analizi o djelovanju vjerskih zajednica u Crnoj Gori iz 1985. godine zaključeno je da je opoziciono političko djelovanje crkve u Crnoj Gori trajnog karaktera, da je postalo izraženije i da su se ispoljili razni oblici zloupotrebe vjere i vjerskih osjećanja u političke svrhe.¹⁰¹ Aktivnost SPC je bila, prije svega, usmjerena na intenziviranje vjerskog života, obnovu vjerskih objekata, okupljanje što većeg broja, ne samo vjernika, nego svih građana na vjerskim proslavama koje su, osim crkvenog rituala, imale elemente i narodnih zborova i folklorne smotre.

Zbog situacije u MCP, Sinod SPC je krajem 1984. godine tražio prijem svoje delegacije u Predsjedništvu SR Crne Gore.¹⁰² Posjeta je pripremana mjesecima, i dogovorena je tek nakon što je izabran vikarni episkop. Tako je susret predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore dr Branislava Šoškića sa članovima Sinoda SPC, episkopom žičkim

.....
¹⁰¹ DACG, 411, k. 42, Rezime sa sastanka održanog 29. aprila 1985. godine u Herceg Novom.

¹⁰² DACG, 411, k. 41, Podsjetnik za predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore o nekim pitanjima u vezi predstojećih razgovora sa predstavnicima Svetog sinoda SPC, Titograd, 1984.

Stefanom i episkopom šumadijskim Savom, uz prisustvo mitropolita Danila, održan u Predsjedništvu 17. oktobra 1985. godine.¹⁰³ Iako su obje strane nastojale da se dijalog vodi u duhu uzajamnog poštovanja i pod parolom dobrih odnosa između SPC i Crne Gore, iskrsla su velika neslaganja. Episkop žički je naveo da je, sa stanovišta Sinoda, situacija u Crnoj Gori najgora i da su, naročito, nedopustivi odnosi opština prema crkvenim posjedima i u pitanju eksproprijacije crkvenog zemljišta. Mitropolit Danilo je izjavio da je zbog neriješenih imovinsko-pravnih sporova izgubio povjerenje u sudstvo i da se zbog toga direktno žalio Sinodu. Episkop Stefan je naveo da je godišnji mitropolitov izvještaj Sinodu takav da „čovjek zaplače“, i zamolio je da se narodu u Crnoj Gori u pogledu vjeroispovijesti omogući više slobode. Naveo je primjer iz manastira Žiča gdje je iz Crne Gore došla majka sa dva sina koji su se krstili, a zatim su zamolili sveštenike da to ne kažu njihovoj majci, koja je nakon što su joj to ipak saopštili, rekla „nemojte to raditi, oni su komunisti, oni će izgubiti službu.“ Episkop žički je izjavio da su prijem u Predsjedništvu SR Crne Gore tražili kako bi na najvišem nivou zamolili „da se unese malo više slobode između vjerujućih i nevjerujućih“. Naveo je da ne treba izazivati sukobe na liniji vjerujući – nevjerujući, i tražio je više pomoći kada je riječ o odnosu prema crkvenom zemljištu i objektima, naročito prema onima koji su bili i kulturno-istorijski spomenici. Ukazao je da su zadovoljni usmjeravanjem

.....
¹⁰³ DACG, 411, k. 45, Predsjedništvo SR Crne Gore, Bilješka, Titograd, 17. X 1985.

sredstava za obnovu crkava oštećenih u zemljotresu 1979. godine, ocjenjujući da ranije stanje u toj oblasti nije bilo dobro. Episkop Stefan je smatrao i da postoji nejednak odnos prema vjerskim zajednicama u Crnoj Gori jer se „jednima daje da podignu katedralu, a nekima ne da ni crkvice“. Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Branislav Šoškić je bio saglasan sa mišljenjem da ne bi bilo mudro i da ničemu ne bi vodilo podvajanje vjernika i onih koji ne vjeruju, ali nije prihvatio ocjenu da je u pogledu slobode vjernika stanje u Crnoj Gori drugačije nego u drugim sredinama. U vezi imovinsko-pravnih problema i pojedinačnih ekscesa izrazio je lično žaljenje i izjavio je da će nastojati da se takve pojave svedu na najmanju mjeru. Potpredsjednik Izvršnog vijeća i predsjednik Vjerske komisije, dr Božidar Tadić je, između ostalog, ukazao na aktivnosti nadležnih organa da se imovinsko-pravna pitanja između Opština i Pravoslavne crkve riješe u skladu sa pozitivnim propisima. Dok su predstavnici Sinoda zamjerali zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa i zbog navodne ugroženosti slobode vjeroispovijesti, crnogorski predstavnici su ukazali na neprihvatljivo političko djelovanje SPC u Crnoj Gori. Branislav Šoškić je zamjerio što su neki predstavnici SPC u Crnoj Gori izašli iz zakonskih okvira i što su pojedini odgovorni predstavnici SPC u Crnoj Gori imali kleronacionalističko djelovanje. On je direktno saopštio da se radi o sveštenicima Bogiću Femiću iz Bara i Momčilu Krivokapiću iz Kotora, i ukazao je na to da crnogorska vlast smatra da njihovi istupi nijesu dobri. Episkop Stefan je pokušao da ih opravda time da su to

mladi ljudi i da oni tako, u stvari, negoduju zbog teškog materijalnog stanja i nepravilnih poteza vlasti prema crkvi. Episkop je pokušao da nevješto opravda i ove sveštenike i najvišu crkvenu vlast. Naveo je da ne zna da li je bilo slučajeva koji su imali karakter antidržavne djelatnosti i tvrdio je da niko od njih u SPC ne razumije šta je kleronacionalizam, a šta je klerikalizam, govoreći da je „to kad bih ja htio da budem predsjednik u državi kao svjetovno lice“. Šoškić je bio direktan i odgovorio je episkopu da se ne radi o tome, već o nacionalizmu koji ima vjersku komponentu.

Ovaj razgovor nije uticao na zaustavljanje ili promjenu političkog djelovanja SPC, jer su analize vlasti ukazivale na to da su se vjerske zajednice, uprkos ustavnim i zakonskim ograničenjima, krajem 1985. i početkom 1986. godine i dalje bavile političkim pitanjima.¹⁰⁴ Otvoreno su iznosile ocjene i stavove o aktuelnim društvenim pitanjima i vršile su političku propagandu. Poistovjećivale su vjersko i nacionalno, okupljale ljude na vjersko-nacionalnoj osnovi i tvrdile da, na primjer, dobar Hrvat mora biti i dobar katolik, a dobar Srbin ili Crnogorac dobar pravoslavac. Prema ocjeni Vjerske komisije, aktivnost SPC u Crnoj Gori se tokom 1986. i početkom 1987. godine uglavnom odvijala kroz javne i masovne vjerske obrede.¹⁰⁵ Na proslavi Trojičinog dana u Pljevljima prisustvovalo je oko .....

¹⁰⁴ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, februar 1986.

¹⁰⁵ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskim zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, april 1987.

3.000 građana i vjernika, kao i veliki broj lica iz susjednih opština iz Srbije i BiH (Rudo, Čajniče, Goražde, Foča, Sarajevo, Priboj, Prijepolje, Nova Varoš). Vjerskom obredu je prisustvovalo oko 300 odraslih vjernika, a bilo je i djece. Povodom istog praznika oko 500 vjernika je posjetilo manastir Ostrog. U okviru proslave vršena je prodaja vjerske literature i simbola. U Pljevljima i Ostrogu su prikupljeni i dobrovoljni prilozima. Više vjerskih skupova je održano i povodom proslave dana Sv. Petra Cetinjskog kada je Cetinjski manastir posjetilo oko 700–800 vjernika i građana. Istim povodom je održana proslava SPC u Prčanju gdje je bilo oko 100 vjernika. SPC je i 1986. godine imala zapaženu aktivnost povodom proslave Gospođinog dana, kad manastira Savina u Herceg Novom. Ovoj svečanosti je prisustvovalo 4-5.000 vjernika i građana, među kojima veći broj omladine i djece. Liturgiju je služio vladika Nikanor sa 9 sveštenika. Kupljeni su prilozima i prodavane svijeće. Tada je osveštana i pravoslavna crkva u Ulcinju. Poslije vjerskog obreda za vrijeme ručka izvedene su nacionalističke pjesme o knezu Lazaru i kosovskim mučenicima, koje su se čule u gradu, jer je bilo jako ozvučenje.

Aktivnosti SPC u Crnoj Gori nastojao je da iz Vršca usmjerava i banatski vladika Amfilohije Radović. Predložio je da se manastir Ostrog aktivira kao novi i budući centar SPC u Crnoj Gori. Sugerisao je da se vikarni episkop Nikanor postavi na mjesto igumana u Ostrogu, kako bi, pored mitropolita Danila, imao više prostora za samostalno djelovanje. Radović je i u Vojvodini promovisao ovakvu

politiku, a ona je postala jača i prisutnija u javnosti nakon objave *Memoranduma* SANU 1986. godine. Krajem te godine izvršni predsjednik Gradskog komiteta SK Novog Sada Tomislav Marčinko je naveo da srpski nacionalisti u savezu sa SPC nastoje da rehabilituju: Dragišu Vasića, Slobodana Jovanovića i Nikolaja Velimirovića. Marčinko je u tom pogledu istakao krilo SPC koje je sebe nazivalo „justinovicima“ i „nikolajevcima“: Atanasija Jevtića, Amfilohija Radovića i Irineja Bulovića, koji su primljeni u Udruženje književnika Srbije.¹⁰⁶ On je, takođe, naveo da društva književnika: Miodraga Bulatovića, Dobrice Ćosića, Matije Bečkovića i Antonija Isakovića sa ovim kleronacionalistima predstavljaju prijetnju za dobre međunacionalne odnose u Vojvodini, jer raspiruju nacionalizam. Ta kleronacionalistička skupina je pokušala da organizuje izložbu Milića od Mačve u Sremskim Karlovcima, bez znanja pokrajinskih organa, ali je to odlučnom političkom akcijom spriječeno. Cilj te izložbe je bio da se organizuje hodočašće SPC u Sremske Karlovce, a kao posebnu zvanicu za taj pohod Marčinko je imenovao banatskog vladiku Amfilohija Radovića.

Zbog ovakvog djelovanja Amfilohija Radovića, crnogorska vlast je i u toku prelomnih političkih događaja u Crnoj Gori krajem 1988. godine bila protiv njegovog dolaska u Mitropoliju crnogorsko-primorsku. Krajem 1988. godine opet je bilo aktuelno pitanje nasljednika mitropolita Danila, koji je imao 93 godine. Vikarni episkop Nikanor

.....
¹⁰⁶ Otvoreni udari desnice, *Pobjeda*, 24. X 1986, 8.

Bogunović nije bio podesan za mitropolita crnogorsko-primorskog zato što su odnosi između njega i mitropolita Danila bili loši, i to uglavnom krivicom Nikanora. Sudeći po izjavama mitropolita Danila i po saznanjima Vjerske komisije, odnos vikarnog episkopa Nikanora prema mitropolitu je bio, najblaže rečeno, nekorektan. Bogunović nije imao dobre odnose ni sa crnogorskim vlastima. To je pooštrilo problem nasljeđivanja, odnosa i stanja u MCP, pa je crnogorska Vjerska komisija krajem 1988. godine imala česte kontakte sa mitropolitom kako bi se pronašlo rješenje za ove probleme.¹⁰⁷ Predsjednik Vjerske komisije, Vladeta Cvijović je o tome sa mitropolitom razgovarao u oktobru 1988. godine, i o tome je obavijestio predsjednika Predsjedništva SR CG, predsjednika Skupštine SR CG, predsjednika Republičkog izvršnog vijeća (vlade) i predsjednika Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN). Mitropolit i crnogorska vlast su bili saglasni da bi, s obzirom na istorijski značaj MCP i očekivanje javnosti, na mjesto mitropolita morao doći neko ko je po rođenju Crnogorac. No, u hijerarhiji SPC već dugo godina nije bilo kandidata koji bi bio prihvatljiv za crnogorsku vlast. Mitropolit Danilo je za svog nasljednika opet predložio banatskog vladiku Amfilohija Radovića. Pokušao je da ga opravda pred predstavnicima crnogorske vlasti. Isticao je njegove lične i porodične kvalitete, a njegove greške je pravdao „zanosom ortodoksnog kaluđera“. Crnogorska vlast je opet

.....
¹⁰⁷ DACG, 411, k. 42, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 27. XII 1988.

odbila ovaj predlog, pa je Vjerska komisija odlučila da se, u prvom redu, preduzmu odgovarajuće mjere kako bi se mitropolit Danilo zaštitio od lošeg uticaja vikarnog episkopa Bogunovića, i da se nastavi traženje podesnog kandidata koji bi mogao da naslijedi mitropolita Danila. Trebalo je preispitati i mogućnost susreta sa patrijarhom Germanom i da mu se ovo pitanje predoči kao i pitanje odnosa vikarnog episkopa prema mitropolitu. S tom konstatacijom je dočekana promjena vlasti u Crnoj Gori početkom 1989. godine. Smijenjena crnogorska vlast je, prije svega, propustila decenijsku šansu da za nasljednika mitropolita Danila pronade kandidata koji bi odgovorao interesima Crne Gore, a prije svega nekoga ko ne bi miješao vjeru i naciju, crkvu i politiku. Od 1989. godine to je bilo neuporedivo teže uraditi.

Neusmijivo je da su *Apel* i njegovi kreatori do 1989. godine imali podršku i uticaj među sveštenstvom i vjernicima u Crnoj Gori, ali njihova kleronacionalistička politika još uvijek nije bila dominantna u MCP, a u Crnoj Gori vlast je odbila pokušaje da se na čelo MCP postavi Amfilohije Radović, i tako je spriječila jačanje ove politike u Crnoj Gori. Mitropolit Danilo zbog starosti, bolesti i ličnog uvjerenja nije bio za ovu radikalnu politiku, već je vodio umjerenu i opreznu politiku prema vlastima. Dok su u Crnoj Gori bili takva vlast i takav mitropolit, pristalice *Apela*, i od 1986. godine *Memoranduma* SANU, nijesu mogle da, izuzev ekscesa, izazovu krupnije promjene ni u crkvi ni u društvu.

Srpski kleronacionalizam je dobio više slobode u javnosti sa jačanjem politike Slobodana Miloševića u Srbiji i od promjene vlasti u Crnoj Gori u januaru 1989. godine. Počelo se s javnim i masovnim proslavama Božića 1989. godine, prvi put od 1945. godine. Ispred cetinjskog manastira se na Badnji dan, prema pisanju *Pobjede*, okupilo oko 1.000 ljudi kojima se obratio mitropolit Danilo. Uz pucnjavu iz pištolja, mitropolit je naveo da je Badnji dan nacionalni praznik za sve koje se krste s tri prsta, i da je taj dan pobjeda nad okupatorom jer je 1702. godine na Badnji dan sprovedena istraga poturica.¹⁰⁸ Episkop Nikanor je pročitao poruku patrijarha Germana koji je naveo da je Kosovo zajednička kolijevka, da je stradanje na Kosovu stradanje Srbije i da se Srbija mora čuvati. Skupu je prisustvovao lokalni partijski funkcioner i predsjednik SO Cetinje Jovan Markuš. U Podgorici se na javnoj proslavi Badnjeg dana pred crkvom svetog Đorđa okupilo par stotina ljudi kojima je govorio episkop Nikanor. U Nikšiću je, po procjenama *Pobjede*, bilo između dvije i tri hiljade prisutnih na javnoj ceremoniji nalaganja badnjaka ispred hrama svetog Vasilija Ostrošog. Ubrzo su ove crkvene manifestacije, na kojima je propagirana i nacionalna politika, dobile masovnije razmjere. To se najbolje uočilo kada je u Crnu Goru 7. maja 1989. stigao patrijarah German koji je osveštao hram Sv. Vasilija Ostroškog – Sabornu crkvu u Nikšiću. Prema tvrdnjama štampe osvećenju je prisustvovalo nekoliko desetina hiljada građana iz čitave Crne Gore. Pošto patrijarah iz zdravstvenih razloga

.....
¹⁰⁸ *Pobjeda*, 8. I 1989, 11.

nije mogao da govori, umjesto njega pozdravni govor je održao episkop banatski Amilohije Radović koji je naveo: „Nije slučajno da se obnova ovoga hrama dogodila u momentu nezadrživog obnavljanja duhovnog i kulturnog, zašto da ne kažemo i političkog, ovih prostora. Ono što se danas ovdje događalo naša je jednodušnost u jedinstvu koje je najbitnija stvar, danas potrebija više nego ikada“.¹⁰⁹ Amfilohijevo javno istupanje bio je očigledan znak ne samo otvorenog propagiranja politike nacionalnog jedinstva u duhu *Apela*, već i znak da je nakon promjene vlasti početkom 1989. godine u Crnoj Gori stvoren slobodan prostor i za njega i za njegovu politiku.

Iako je dozvolila ove javne manifestacije SPC, nova crnogorska vlast tokom 1989. godine nije pokazivala namjeru da značajnije mijenja naslijeđeni pravni položaj i društvenu ulogu vjerskih zajednica. Vjerska komisija pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore je krajem 1989. godine analizirala položaj i djelatnost vjerskih zajednica. To je urađeno na osnovu materijala Saveznog izvršnog vijeća „Pojave protivustavne zloupotrebe vjere i vjerske djelatnosti i neka otvorena pitanja pravnog položaja vjerskih zajednica u SFRJ“.¹¹⁰ Republička vjerska komisija nove vlasti je ublažila ranije ocjene o pokušajima i opasnostima da se protivno ustavnim i zakonskim odredbama religija politizuje, ali je istakla da takve pojave nijesu isključene u bliskoj budućnosti. Komisija je

¹⁰⁹ Zajednički život – zaloga opstanka, *Pobjeda*, 8. V 1989, 4.

¹¹⁰ DACG, 411, k. 43, Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 22. XII 1989.

upozorila da bi povezivanje religioznog s nacionalnim faktorom moglo znatno komplikovati inače složene međunacionalne odnose i tako postati faktor političke destabilizacije u Crnoj Gori. Zato je Komisija preporučila da bi, tokom rada na promjenama Ustava SFRJ i Ustava SR Crne Gore i tokom rada na reformi političkog sistema, trebalo uvažavati principe odvojenosti crkve od države, što je podrazumijevalo i uzdržavanje vjerskih zajednica od svih vidova političkog djelovanja. Time bi se očuvalo načelo da je vjersko opredjeljenje privatna stvar građana, da je to lično pravo i stvar slobodne volje na koju niti država, niti drugi politički faktori ne smiju uticati. S druge strane, to nije isključivalo pravo vjernika da ravnopravno sa ateistima sudjeluju u legalnim oblicima političkog djelovanja. I nova vlast je, bar u početku, smatrala da vjerske zajednice ne bi trebalo da organizuju skupove van svojih objekata i van religioznih ciljeva.

U aprilu 1990. godine u Titogradu je održana zajednička sjednica Komisije Izvršnog vijeća za odnose sa vjerskim zajednicama i Odbora SSRN Crne Gore za pitanja religije i djelovanje vjerskih zajednica.¹¹¹ Raspravljalo se o Predlogu zajedničkih osnova i polazišta za oblikovanje budućeg pravnog položaja vjerskih zajednica u okolnostima društvene reforme i demokratizacije, koji je uradila Komisija Saveznog izvršnog vijeća za odnose sa

.....
¹¹¹ DACG, 411, k. 43, Rezime ocjena, mišljenja, predloga i sugestija o Predlogu zajedničkih osnova i polazišta za oblikovanje budućeg pravnog položaja vjerskih zajednica u okolnostima društvene reforme i demokratizacije, Titograd, 6. IV 1990.

vjerskim zajednicama. Zaključeno je da bi i u novim političkim i državnim okolnostima trebalo zadržati odvojenost crkve od države, jer je to civilizacijsko dostignuće i da bi svako drugo rješenje bilo nazadno. Podržano je opredjeljenje da se građanima garantuje sloboda vjeroispovijesti. Nakon rasprave o tome da li bi vjernicima trebalo omogućiti formiranje stranaka na čisto vjerskoj osnovi, prevladao je stav da, s obzirom na njen višenacionalni sastav i potencijalne neželjene posljedice, u Crnoj Gori to ne bi trebalo dozvoliti. U ostalim oblastima trebalo je proširiti prava vjerskih zajednica i vjernika i bolje urediti odnose države i vjerskih zajednica, ali samo u domenu jasnog i pozitivnog vjerskog djelovanja. Na osnovu ovih stavova može se zaključiti da je nova vlast bila za liberalizaciju vjerskog života, za širenje i zaštitu prava vjerskih zajednica i vjernika, ali i da je nedvosmisleno bila protiv miješanja vjerskih zajednica u politiku. To je bio znak da je, bar u početku, kleronacionalizam bio neprihvatljiv i za novu crnogorsku vlast, ali opštejugoslovenske okolnosti i politički događaji nijesu bili tome naklonjeni.

Početakom 1990. godine raspala se vladajuća partija, Savez komunista Jugoslavije. Ubrzo se raspao i jednopartijski socijalistički sistem koji je zakonski i politički sprečavao miješanje vjerskih zajednica u politička i nacionalna pitanja. Jugoslovenske republike su se odlučile za uvođenje višestranačkog sistema u kome tada nije povučena jasna granica između djelovanja političkih partija i vjerskih zajednica. Formirane su političke partije od kojih su mnoge bile kleronacionalističkog karaktera i koje su u borbi za

vlast ili za održanje na vlasti saveznika našle u vjerskim zajednicama. Tako su se partije bavile religijom, a vjerske zajednice politikom. Oslobođena od ograničenja prethodnog sistema, SPC je postala saveznik vlasti Slobodana Miloševića u realizaciji nacionalističke politike. Zato su od 1990. godine ideje *Apela* i *Memoranduma* mogle da se nesmetano afirmišu i kroz političko i kroz crkveno djelovanje. Opet je vjesnik te politike u Crnoj Gori bio banatski vladika Amfilohije. On se početkom 1990. godine Crnoj Gori javio s idejom da se sruši Njegošev mauzolej. Smatrao je da bi prethodnu kapelu trebalo vratiti na Lovćen, da je izgradnja Mauzoleja bila ljaga na Crnoj Gori i obrazu čitavog naroda, i nemoralan čin u odnosu na Njegoša i u odnosu na Lovćen.¹¹² Izjavio je: „Prije ili kasnije ono što je dograđeno nedavno, što je uljez na Lovćenu, što liči na samar postavljen na Lovćen, na epolete nekog njemačkog generala – moraće da se vrati na mjesto koje mu odgovara. Lovćenu treba vratiti njegov prvobitni izgled.“ Rušenje Mauzoleja i obnova kapele Karađorđevića postao je jedan od ciljeva velikosrpskog nacionalizma u Crnoj Gori. Rušenje mauzoleja bio bi i simbolički čin „vraćanja Crne Gore srpstvu“.

Da bi se Crna Gora što prije „vratila srpstvu“ prvo je trebalo da Amfilohije Radović preuzme mitropolitski položaj na Cetinju. Pored njemu tada naklonjenih političkih okolnosti, u prilog mu je išlo i to što je mitropolit Danilo bio bolestan i što je nacionalistički orijentisan vikarni

.....
¹¹² Šta je Lovćen bez kape nebeske, *Pobjeda*, 18. III 1990, 7.

episkop Nikanor Bogunović faktički marginalizovao uticaj mitropolita Danila. Bogunović je pripremao dolazak Radoviću. Mitropolit Danilo je u septembru 1990. proveo 21 dan na liječenju i oporavku u bolnici u Titogradu.¹¹³ Kada je mitropolit otpušten iz bolnice, sekretar Vjerske komisije Vukosav Dobrilović koji je preko ljekara pratio mitropolitovo liječenje, obavijestio je vikarnog episkopa Nikanora da dođe i prihvati mitropolita.¹¹⁴ Nikanor je odgovorio da iz MCP i Cetinjskog manastira nema ko da dođe za mitropolita. Takva nekorektnost Nikanora nije imala pandan. Dobrilović je potom obavijestio mitropolitovog sinovca Pavla Dajkovića koji je poručio da će za mitropolita doći da ga iz Titograda do Cetinja preveze svojim autom „fića“. Dobrilović je to odbio i naveo da se zbog dužine puta i neudobnosti mitropolit ne može voziti u tom autu, tako da je Dobrilović organizovao da auto crnogorske vlade preveze mitropolita. Kada su stigli ispred Cetinjskog manastira dočekao ih je tužan prizor. Kapija manastira je bila zatvorena, a ispred nje je čekalo oko 30 ljudi koji su htjeli da posjete i razgledaju manastir. Nije bilo nikoga da sačeka mitropolita, što je bio drugi tužan prizor. Tek je u zgradi mitropolije jedna starija žena sačekala mitropolita i Dobrilovića. Mitropolit se tu požalio na odnos vladike Nikanora prema njemu. Naveo je da mu je Nikanor ukinuo telefon, da mu je oduzeo sve štedne knjižice i da

.....
¹¹³ DACG, 411, k. 43, Zabilješka razgovora između predsjednika Predsjedništva SRCG Branka Kostića i mitropolita crnogorsko-primorskog gospodina Danila, Titograd, 10. IX 1990.

¹¹⁴ DACG, 411, k. 43, Zabilješka Vukosava Dobrilovića, Titograd, 24. IX 1990.

mu je faktički oduzeo i mitropolitsku vlast. Animizitet ekstremista u SPC prema mitropolitu Danilu je bio zbog njegovog umjerenog stava. U jednom od svojih posljednjih javnih obraćanja 1990. godine mitropolit Danilo je izjavio da je Crna Gora primjer za dobre odnose između konfesija i da u tome Crna Gora može poslužiti kao škola drugima. Naveo je: „Ako bi neko htio da se uči kako se odnose konfesije jedna prema drugoj, onda bi trebalo da dođe u Crnu Goru.“¹¹⁵ Kada su ga 1990. godine u bolnici u Titogradu posjetili predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Branko Kostić i potpredsjednik Izvršnog vijeća, Mladen Vukčević, mitropolit je Kostiću rekao: „Predsjedniče, sačuvajte Crnu Goru“.¹¹⁶

Vikarni episkop Nikanor je govorio i radio drugačije. Posvećen srpskom kleronacionalizmu donio je odluku da se u Cetinjskom manastiru i još nekim hramovima u Crnoj Gori mogu vjenčavati i krstiti samo Srbi i niko više.¹¹⁷ Zbog toga što je Nikanor vjerske obrede vjenčanja i krštenja u crkvama dozvoljavao samo Srbima, kao i zbog opšte situacije u Crnoj Gori, 456 pripadnika plemena Bajice je u julu 1990. godine objavilo peticiju za pokretanje akcije na obnovi nasilno i neregularno ukinute Crnogorske pravoslavne crkve.¹¹⁸ To je bio prvi put, ne samo nakon 1945.

.....
¹¹⁵ Graditi kult ljubavi, *Pobjeda*, 7. I 1990, str. 4.

¹¹⁶ DACG, 411, k. 43, Zabilješka razgovora između predsjednika Predsjedništva SRCG Branka Kostića i mitropolita crnogorsko-primorskog gospodina Danila, Titograd, 10. IX 1990.

¹¹⁷ DACG, 411, k. 43, Zabilješka Vukosava Dobrilovića, Titograd, 24. IX 1990.

godine, nego i nakon 1918. godine da se tako masovno, javno i direktno tražilo da crnogorska vlast obnovi Crnogorsku pravoslavnu crkvu. U peticiji je navedeno: „Na osnovu skoro trovjekovne tradicije loženja badnjaka pred Cetinjskim manastirom svake godine od vremena vladike Danila, mi, bratstvo Martinovića i Borilovića iz Bajica, uz podršku velike većine građana Cetinja, a vjerujemo i crnogorskog naroda iz ostalih krajeva Republike, neopozivo od nadležnih društveno-političkih organa Cetinja i Crne Gore

ZAHTIJEVAMO

Vraćanje svih prava Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi koja su joj neregularno i nekanonski oduzeta nasilnim pripajanjem Srpskoj pravoslavnoj crkvi 1920. godine. Da se zaista radi o grubom nasilju potvrđuje podatak da je Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi od strane vasiljenskih crkava priznat autokefalni status još 1855. godine, kada je ona upisana kao deveta po redu u skupini samostalnih i samodovoljnih pravoslavnih crkvenih organizacija grčko-istočnog obreda. Njeno vraćanje u položaj autokefalne crkve tražimo, ne iz pomodarstva da uz državu imamo i svoju crkvu, već iz razloga što je svojom istorijskom suštinom nedjeljivi dio crnogorske državnosti. Za potvrdu toga dovoljno je navesti samo podatak da su crnogorski mitropoliti birani na Opštecrogorskom zboru iz redova crnogorskog naroda i nijesu mogli biti stranci. Tako izabrani kandidati išli su na hirotonisanje u Peć ili drugdje, i nakon

.....
¹¹⁸ DACG, 411, k. 43, Zahtjev-peticija stanovnika plemena Bajica, Cetinje, 20. VII 1990.

posvećivanja zvanično postajali poglavari Cetinjske mitropolije, zapravo od početka XVII vijeka – starješine Crnogorske pravoslavne crkve. Paralelno s preuzimanjem vladličanskog trona, crnogorski mitropoliti su istovremeno postajali i političke vođe crnogorskog naroda. U jednoj ličnosti sjedinjavala se tako crkvena i državna vlast, što upućuje na njenu nedjeljivost. Po istom tom osnovu, crnogorsko sveštenstvo se ničim nije odvajalo od naroda. Svještenici su naporedo bili propovijednici vjere i ratnici. Šta više, ovaj drugi poziv bio im je važniji od prvog. Prema tome, Crnogorska pravoslavna crkva i crnogorska država su bile toliko urasle jedna u drugu da je njihovo razdvajanje bilo nezamislivo. Prirodna veza među njima ostala je neraskidiva do kraja postojanja Kraljevine Crne Gore. Kako je poznato, spoljnim nelegitimnim putem, najprije je (1918) ukinuta crnogorska država, bez da se o tom činu sasluša glas njenog naroda, pa je jednostranim administrativnim putem bila prisajedinjena Kraljevini Srbiji, da bi preko nje ušla u Kraljevstvo SHS. U vrijeme NOR-a, odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a, na zahtjev crnogorskog naroda, koji je to izborio krvlju, vraćena je Crnoj Gori njena državnost. Na sličan način kako je bespravno na kraju prvog svjetskog rata bila likvidirana crnogorska državnost, dvije godine kasnije (1920) bila je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva i prisajedinjena Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Dotadašnja Cetinjska arhiepiskopija svedena je na rang obične eparhije pod imenom Mitropolija crnogorsko-primorska. I dok je, kako je kazano, crnogorska država uspostavljena u poratno socijalističko vrijeme kao jedna od

federalnih jedinica nove Jugoslavije, njena Crnogorska pravoslavna crkva je do danas ostala bez sebe. To znači da je poratna crnogorska država ostala raspolučena, invalidna, čime joj je nanijeta velika istorijska nepravda. Izloženo nas upućuje na zaključak da upozorimo da je nastupio krajnji trenutak da Crna Gora sama kao legitimni državni organizam, po uhodanom postupku, odmah pristupi ponovnoj uspostavi autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve, uključujući tu sve promjene koje će proizići iz njenog novog položaja. Osim istorijskih, organizaciono-kanonskih, teoloških i drugih, postoje i čisto praktični i to vrlo akutni razlozi, koji iziskuju uspostavljanje Crnogorske pravoslavne crkve, za čije navođenje u ovakvom dokumentu nije prilika da se ističu, pa moraju biti ispušteni. Imajuću rečeno u vidu, mi, stanovnici plemena Bajica, kategorički i izričito zahtijevamo od nadležnih organa crnogorske države, posredstvom Skupštine opštine Cetinje, da hitno pristupe reinauguraciji Crnogorske pravoslavne crkve. U protivnom, s tekućom godinom prestajemo s običajem nalaganja badnjaka pred Cetinjskim manastirom, jer on, kako vidimo, ne pripada domaćoj crkvenoj organizaciji, već njenoj naturenoj posestrimi, koja se niučemu sestrijski ne ponaša. Energično tražimo da se stvar koju mi pokrećemo, po regularnoj kanonskoj i državnoj proceduri, što prije dovede do kraja, da bi se crnogorski narod i po tom osnovu izjednačio u pravima koja imaju drugi bratski narodi jugoslovenske zajednice.“

Vjerovatno je da je na nastanak ove peticije i na njen istorijski narativ uticaj imala politika Liberalnog saveza

Crne Gore, koji je djelovao od početka 1990. godine. Ova partija je smatrala da bi, u slučaju nestanka druge Jugoslavije, Crna Gora trebalo da postane nezavisna država. Liberalni savez je smatrao da bi trebalo poništiti sve odluke koje su od 1918. godine bile protiv crnogorske državnosti, uključujući i odluku kojom je Crnogorska crkva pripojena SPC. Nacionalistički rad SPC, odnosno nacionalna isključivost vikarnog episkopa Nikanora samo su učvrstili članove i pristalice Liberalnog saveza da je za nacionalne interese Crne Gore neophodna obnova Crnogorske pravoslavne crkve.

Na osnovu ove peticije njeni autori su napisali i rezime koji su uputili SO Cetinje.¹¹⁹ U njemu je traženo da se hitno vrati autokefalna Crnogorska crkva kako bi crnogorski narod nakon dugog vremena postao vlasnik oko 650 crkava i manastira, i neprocjenjivog bogatstva sačuvanog u njima koje je crnogorski narod stekao u dugovjekovnoj istoriji. Traženo je da se Cetinjski manastir zove, kao i uvijek, manastir rođenja Presvete Bogorodice ili manastir Svetog Petra Cetinjskog, a ne kao tada – Srpski pravoslavni manastir. Traženo je i da se crkva u Bajicama zove, kao i uvijek, crkva Svetog Jovana Krstitelja, a ne kao tada – Srpska parohija Bajice. Isto tako i druge crnogorske bogomolje koje su, kako su naveli, nasilno preimenovane trebalo je da se nazovu svojim starim imenima. Tražili su da se njihova djeca krštena u „našim bogomoljama“ mogu uvesti u crkvene knjige kao Crnogorci, a ne isključivo kao

.....
¹¹⁹ DACG, 411, k. 43, Bez naslova.

Srbi, što je tada bio slučaj. Istakli su da se, zbog toga što je SPC tako zdušno radila na potiranju jednog naroda i nacije, njeno djelovanje koje traje punih 70 godina, odnosno od ukidanja Crnogorske pravoslavne crkve, može nazvati genocidom. Tvrđili su da su se pojedini sveštenici Cetinjskog manastira vandalski ponašali prema grobnicama knjaza Danila i Velikog Vojvode Mirka. Tražili su da se što prije izvrši popis svih eksponata i drugih vrijednosti u vlasništvu crkava, kako se ne bi došlo u situaciju da čak ni Zavod za zaštitu spomenika kulture ne zna da li se u vladičanskim panagijama nalazi drago kamenje ili obično bojadisano staklo. To je bilo neophodno radi izbjegavanja eventualnog otuđenja ovog bogatstva, kao i zbog izbjegavanja dugotrajnih sudskih sporova oko prava vlasništva između SPC kao institucije Republike Srbije i CPC kao institucije Republike Crne Gore. I kod njih se osjetila doza kleronacionalizma jer su plemenići iz Bajica zajedno sa građanstvom Cetinja izričito zahtijevali da se Badnje večer proglašeni nacionalnim praznikom crnogorskog naroda. Naveli su da zbog duhovnog genocida nad „našim svetinjama“ treba pozvati na odgovornost vladiku i ostale sveštenike Cetinjskog manastira, i nakon utvrđene odgovornosti iste smijeniti, a na njihova mjesta postaviti isključivo provjerene i moralno podobne crnogorske sveštenike. Izjavili su da će ukoliko se ovom zahtjevu ne udovolji, stanovnici Bajica, na žalost, prestati sa skoro trojekovnom tradicijom loženja badnjaka – simbola borbe, čvrstine i poštenja – pred Cetinjskim manastirom, i da će tu tradiciju nastaviti pred crkvom Svetog Jovana

Krstitelja u Bajicama. Poručili su da će od tog dana sve do ispunjenja njihovih zahtjeva, crkvu u Bajicama smatrati za sjedište Crnogorske pravoslavne crkve. Na kraju su naglasili da se ova peticija ne vezuje ni za kakvu političku stranku.

Skupština opštine Cetinje je o ovoj peticiji, pred delegatima svih vijeća, raspravljala na sjednici 29. oktobra 1990. godine.¹²⁰ Jednoglasno je odlučeno da SO, shodno pozitivnim zakonskim propisima, nema ingerencije da odlučuje po podnijetim zahtjevima i da se peticija sa dostavljenim propratnim aktima proslijedi Republičkoj komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama. SO Cetinje je Vjerskoj komisiji dostavila cjelokupan predmet koji je dobila od stanovnika plemena Bajice. Vjerska komisija ni crnogorska vlast o tome nijesu ni raspravljali niti su pokušali da na taj način riješe status crkve u Crnoj Gori. Vlast se isključivo posvetila rješenju pitanja mitropolitovog nasljednika i sređivanju odnosa sa MCP.

Stanje u MCP je bilo komplikovano, a položaj 95-godišnjeg mitropolita Danila, koji je bio u potpunosti odbačen od saradnika i prepušten sam sebi u najtežim danima svoga života, bio je nepodnošljiv prije svega zbog neadekvatnog rada vikarnog episkopa Nikanora.¹²¹ Zbog zahtjeva da se obnovi Crnogorska pravoslavna crkva

.....
¹²⁰ DACG, 411, k. 43, Skupština opštine Cetinje – Republičkoj komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama, Cetinje, 31. X 1990.

¹²¹ DACG, 411, k. 43, Saziv za sjednicu Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 17. VII 1990.

prijetio je i crkveni raskol, koji se mogao pretvoriti i u politički sukob. To je ukazivalo na potrebu da se u najkraćem roku riješi pitanje mitropolitovog nasljednika. Dominantni politički faktori u Srbiji i Crnoj Gori su bili naklonjeni Amfilohiju Radoviću pa je odlukom Svetog arhijerejskog sabora SPC u decembru 1990. godine postavljen za mitropolita crnogorsko-primorskog.¹²² Istomišljenici su ga dočekali i stihovima. Povodom njegovog dolaska u Crnu Goru, književnik Ranko Jovović mu je posvetio pjesmu „Obraćanje bratu“ u kojoj kaže: „Ti jesi Božji poslanik/ I jagnje i Živi Brat/ Dozovi – Okupi narod, Vladiko,/ Ko Sveti Petar nekad“.¹²³ U intervjuu datom NIN-u Radović je izjavio da dolazi na Cetinje da miri zavađene i brati razbraćene, i da pomogne obnavljanju kapele na Lovćenu, jer će se tako obnoviti i oskrnavljena narodna duša. Mitropolit Amfilohije je svečano ustoličen na Cetinju 30. decembra 1990. godine. Na tron ga je uveo srpski patrijarh Pavle, a svečanosti je, prema pisanju *Pobjede*, prisustvovalo nekoliko hiljada građana među kojima: predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, Momir Bulatović, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, Radoje Kontić, potpredsjednik Izvršnog vijeća, Blagoje Lučić, ministar za unutrašnje poslove, Pavle Bulatović, predsjednik Srpske demokratske stranke BiH, Radovan Karadžić i akademik Matija Bečković.¹²⁴ Patrijarh Pavle je rekao: „Crna Gora je u očima čitavog srpstva uvijek bila pojam

.....
¹²² *Pobjeda*, 16. XII 1990, 4.

¹²³ *Pobjeda*, 29. XII 1990, 8.

¹²⁴ *Pobjeda*, 31. XII 1990, 1. i 2. I 1991, 4.

slobode, čestitosti i junaštva“, a mitropolit Amfilohije: „Uveli ste me danas, Vaša Svetosti, u drevni tron srpskih episkopa“. Izjavio je i da je Kosovo temelj srpstva a da je Lovćen njegov krov.¹²⁵ Jednu od prvih mitropolitskih poruka uputio je pobornicima autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Uz dozu cinizma, poručio im je: „Oni su Boga molili i domolili. Bog im poslao Crnogorca... Dobra im je želja, dobra namjera, ta potraga za nekim identitetom, ali ne može identitet da se zasniva na laži, na nekim hibridnim izmišljotinama“. Mitropolit je smatrao da su Crnogorci dio srpstva i da je sve drugo izmišljotina. Odmah je bilo jasno šta će postati Mitropolija i kakvu će politiku sa mitropolitskog trona voditi jedan od tvoraca *Apela* i promotera Nebeske Srbije.

---

¹²⁵ *Pobjeda*, 30. XII 1990, 6.

IDEOLOŠKO-POLITIČKO DJELOVANJE ISLAMSKJE VJERSKE ZAJEDNICE U CRNOJ GORI 1965–1990.

Jedna od glavnih karakteristika ustavnog i pravnog poretka socijalističke Jugoslavije i Crne Gore bila je izričita zabrana vjerskim zajednicama da se miješaju u politička pitanja, odnosno da vjeru zloupotrebljavaju u političke svrhe. Ustav SFRJ iz 1963. godine u članu 46 je propisao da je protivustavna zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe. Identična odredba je samo prepisana u Ustavu SFRJ (član 174) i Ustavu SR Crne Gore (član 200) iz 1974. godine. Osnovni zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji iz 1953. godine zabranio je zloupotrebu vjerskih poslova, vjerske nastave, vjerske štampe, vjerskih obreda i drugih ispoljavanja vjerskih osjećanja u političke svrhe.¹²⁶ Bilo je zabranjeno izazivanje ili raspirivanje vjerske netrpeljivosti, mržnje ili razdora. U crnogorskom Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine, u članu 5, propisano je da je zabranjena zloupotreba vjerskih zajednica i njihovih institucija kao i vjerskih aktivnosti, odnosno vjerskih osjećanja u političke svrhe.

Crnogorska vlast je u ovom periodu nastojala da dosljedno sprovodi ove ustavne i zakonske odredbe, i da pri tome ne

¹²⁶ *Sl. list FNRJ*, br. 22, 27. V 1953; i *Sl. list SFRJ*, br. 10/65.

ugrozi slobodu vjeroispovijesti, odnosno slobodu vjernika i vjerskih zajednica da slobodno vrše vjerske obrede i vjerske poslove, u skladu sa Ustavom i zakonom. Najvažnije političke organizacije, Savez komunista (SK) i Socijalistički savez radnog naroda (SSRN) Crne Gore, zalagali su se za djelovanje crkve isključivo u vjersko-crkvenim stvarima, a vjerskim zajednicama nijesu dozvolili političko uplitanje u rad državnih institucija i političkih organizacija, jer bi to u suštini značilo pretvaranje crkve u političku organizaciju, što bi neminovno dovelo do obnavljanja vjerskih razmirica, trvenja i borbe.¹²⁷ Crnogorska vlast je smatrala da je potrebno brižljivo političko ocjenjivanje određenih vjerskih manifestacija, posebno u onim krajevima Crne Gore gdje je djelovalo više vjerskih zajednica, kako bi se spriječio svaki negativni uticaj na bratstvo i jedinstvo, i raspirivanje vjerskog razdora i mržnje. S druge strane, SSRN je imao posebnu ulogu u otklanjanju nezakonskog stava i diskriminacije prema religijiskim osjećanjima građana, jer je ova organizacija okupljala sve građane koji su bili spremni da doprinesu razvoju socijalističkih društvenih odnosa u Jugoslaviji, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili drugu pripadnost. Zato je SSRN nastojao da angažuje sve građane, uključujući i vjernike, u suzbijanju negativnog političkog uticaja vjerskih zajednica na socijalističko društvo. Vlast se nije borila protiv regularnog djelovanja vjerskih zajednica ni protiv religijskih osjećanja

.....
¹²⁷ DACG, Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 23, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u Crnoj Gori.

građana, odnosno nije se radilo o sukobu vlasti s crkvom ili religijom uopšte, već o nastojanju vlasti da vjerske zajednice spriječi da postanu organizovane političke snage koje bi mogle da naškode socijalističkom sistemu i društvu.¹²⁸

Islamska vjerska zajednica (IVZ) u Crnoj Gori je bila jedna od tri dominantne vjerske zajednice. U ovome periodu organizacija i nadležnosti IVZ u Crnoj Gori su se poklapale sa republičkim granicama, što je značilo da je IVZ prihvatila federalno ustrojstvo Jugoslavije.¹²⁹ Na osnovu Ustava IVZ u SFRJ iz 1959. godine, najvažniji organi IVZ u Crnoj Gori bili su Sabor i Starješinstvo, a najuticajnija vjerska ličnost predsjednik Starješinstva. IVZ je u organizacionom smislu bila sastavni dio IVZ u SFRJ, i bila je podređena organima IVZ u Sarajevu: Vrhovnom islamskom starješinstvu (VIS), Vrhovnom islamskom saboru i Reis-ul-ulemi. U ovome periodu dužnost predsjednika Starješinstva IVZ u Crnoj Gori su obavljali hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović od 1959. do 1975. godine, a potom hadži Idris ef. Demirović.

IVZ je bila prepoznatljiva po tome što je, za razliku od Pravoslavne (Srpske pravoslavne crkve – SPC) i Katoličke crkve, bila vrlo kooperativna sa vlastima, vjerna i pokorna političkom sistemu. IVZ je prva od vjerskih zajednica

.....
¹²⁸ DACG, 411, k. 24, Iz RK SSRN Crne Gore, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Titograd, septembar 1968.

¹²⁹ Folić Zvezdan, *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945–1965*, Podgorica, 2007, 121.

uredila odnose sa državom 1947. godine i jedina je vjerska zajednica koja je ne samo priznala Udruženje vjerskih službenika Islamske zajednice, „Ilmiju“, već je i podsticala rad ovog Udruženja u okviru SSRN. Udruženje „Ilmija“ je od osnivanja 1951. godine potpuno podržavalo osnove državne politike.¹³⁰ Na ovaj način IVZ je faktički postala dio zvaničnog političkog sistema. Pravoslavna i Katolička crkva nijesu priznale ovakva udruženja svojih sveštenika, jer je ta udruženja formirala vlast radi lakše kontrole vjerskih zajednica, vjerskih službenika i vjernika. IVZ je od završetka rata bila posvećena izgradnji dobrih odnosa sa vlastima, povučena i pokorna. Nastojala je da osim vjerskih interesa afirmiše i zvaničnu državnu politiku i ideologiju u Crnoj Gori, i da bude pratner vlasti u promociji tekovina Narodnooslobodilačke borbe (NOB), socijalističkog samoupravljanja i, naročito, bratstva i jedinstva. IVZ je poštovala ustavnu i zakonsku zabranu o zloupotrebi religije u političke svrhe, ali je našla način kako da vjeru prilagodi poželjnim političkim i ideološkim vrijednostima socijalističkog režima i sistema.

Dobri odnosi sa vlastima su bili osnova za takvo djelovanje. Predstavnici IVZ su u javnosti i u zvaničnoj komunikaciji uglavnom bili zadovoljni odnosom sa vlastima u Crnoj Gori. U izvještaju o radu Starješinstva IVZ u SR Crnoj Gori za 1965. godinu navodi se da je IVZ u nastojanju da poboljša vjersko-prosvjetni život naišla na veliko razumijevanje kod organa vlasti, a naročito kod

.....
¹³⁰ Isto, 213.

Komisije za vjerska pitanja (Vjerska komisija) pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore, kao i kod mnogih drugih lokalnih organa vlasti.¹³¹ Starješinstvo IVZ je tvrdilo da nema nikakvih prepreka u pogledu oživljavanja i usavršavanja islamskog vjerskog i vjersko-prosvjetnog života, nego da čak imaju i moralnu podršku. Cilj Starješinstva je bio da produbi saradnju sa organima vlasti, naročito sa Vjerskom komisijom, sa organima opštinskih vlasti i svim društveno-političkim organizacijama. Starješinstvo je smatralo da bez moralne i materijalne pomoći organa vlasti rad IVZ ne bi mogao da daje pozitivne rezultate. Zato se Starješinstvo trudilo da rad IVZ bude koristan ne samo za vjersku, nego za ukupnu društvenu zajednicu, a naročito za učvršćivanje bratstva i jedinstva među narodima.

Predsjednik Starješinstva i predsjednik Sabora su obavještavali vlast o svakoj akciji. Redovno su Vjerskoj komisiji dostavljali godišnje izvještaje o radu kao i zapisnike sa saborskih zasijedanja, tako da su nastojali da kod vlasti steknu naklonost prije svega iskrenim i pomalo poniznim odnosom. Vlast je to cijenila pa je, na primjer, od 1962. godine uvijek izdvajala novac za održavanje godišnjih zasijedanja Sabora IVZ u Crnoj Gori. Tako je 1967. godine Izvršno vijeće (Vlada) Crne Gore odobrilo da se iz republičkog budžeta uplati 6.000 dinara Islamskoj vjerskoj zajednici za održavanje Sabora u novembru te godine.¹³²

.....
¹³¹ DACG, 411, k. 19, Izvještaj o radu Starješinstva IVZ u SR Crnoj Gori u 1965. godini, Titograd, 6. XI 1965.

¹³² DACG, 411, k. 22, Republička komisija za vjerska pitanja – Republičkom sekretarijatu za finansije, Titograd, 18. X 1967. godine.

Prilikom donošenja odluke o ovoj pomoći Vjerska komisija je Republičkom sekretarijatu za finasnije preporučila ovaj zahtjev IVZ s napomenom da treba imati u vidu da se odnosi sa IVZ razvijaju u pozitivnom smjeru.

Dokaz da je IVZ bila veoma kooperativna i politički korektna prema vlasti i državi u ovom periodu je i izvještaj Službe državne bezbjednosti Crne Gore o djelatnosti klera u Crnoj Gori u 1967. godini, u kome se, za razliku od pravoslavnih i katoličkih sveštenika, ne govori o konkretnom negativnom radu islamskog klera.¹³³ IVZ je u ovom periodu dosljedno podržavala politiku vlasti Crne Gore. Tako je predsjednik Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Šukrija Bakalović u Izvještaju o radu Starješinstva IVZ SR Crne Gore za 1967. godinu rad IVZ predstavio kao dio socijalističkog sistema i institucija.¹³⁴ Bakalović je ovaj Izvještaj proslijedio Vjerskoj komisiji prije nego što je razmatran na Saboru IVZ. U uvodnom dijelu Izvještaja Bakalović je naveo da je IVZ poslije 20 godina od osnivanja (1947. godine) stala na svoje noge i da je postepeno svojim radom uspjela da organizuje i riješi sve probleme koji su bitni za normalno odvijanje vjerskog života. Istakao je i izrazio zahvalnost republičkim organima vlasti jer su omogućili IVZ pravilan rad u okviru Ustava i

.....
¹³³ DACG, 411, k. 22, Sekretarijat za unutrašnje poslove SR Crne Gore – Služba državne bezbjednosti, Djelatnost klera u Crnoj Gori 1967, Titograd, 28. X 1967.

¹³⁴ DACG, 411, k. 22, Starješinstvo IVZ u SR Crnoj Gori – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore, Titograd, 2. XI 1967; Izvještaj o radu Starješinstva IVZ SR Crne Gore u 1967. godini, 4. XI 1967.

zakona, i jer je IVZ slobodno i onako kako joj to najbolje odgovara organizovala svoj vjerski život. Potom je Bakalović u stilu najboljeg propagatora zvanične socijalističke ideologije naveo: „Naročito moramo biti svjesni da su ovome doprinijeli neki naši vjerski službenici koji su direktno ili indirektno učestvovali u Narodnooslobodilačkoj borbi i poslijeratnoj izgradnji, naročito na učvršćenju naše Narodne vlasti kao i bratstva i jedinstva naših naroda. Zato ne samo Islamska zajednica i njeni organi, nego svaki pripadnik islama treba kao zenicu oka da čuva i gaji bratstvo i jedinstvo naših naroda i izbjegava sve ono što može da nanese i najmanju štetu ovome, koja je garancija naše bolje budućnosti i našeg opstanka kao muslimana u ovim našim krajevima. Bratstvo i jedinstvo naših naroda izvojevano i proklamovano u toku četvorogodišnje borbe i narodne revolucije, bila je glavna garancija za oslobođenje naše zemlje, izgradnju socijalizma, stvaranju onakvih društvenih odnosa prema našim specifičnim uslovima, koji najbolje odgovaraju interesima naše društvene zajednice i u razvijanju demokratije i izgradnji socijalizma. Nema sumnje da će i organi Islamske vjerske zajednice učiniti sve što je u njihovoj moći kao i do sada na učvršćivanju bratstva i jedinstva kao i na pomoći da se sprovede društvena i privredna reforma, uključujući se u mašinu opšte državne zajednice, ne obazirući se na one pojedince koji na ovaj ili onaj način stvaraju neprijatnu atmosferu, kako na linji bratstva i jedinstva, tako i na sprovođenju društvene i privredne reforme. Ovo kao rodoljubi naše društvene zajednice i kao dobri muslimani koji želimo

napredak i progres našoj društvenoj zajednici a isto tako i našoj Islamskoj zajednici, jer je suprotan rad koban i po interese naše Islamske vjerske zajednice.“

Bakalović je s pijetetom govorio o postratnom periodu. Istakao je da su tokom dvodecenijskog socijalističkog razvoja i izgradnje muslimani izašli iz ekonomske i kulturne zaostalosti, i da su prema svojim sposobnostima zastupljeni u svim granama društvenog života, tako da su gotovo u potpunosti izliječene rane koje je nanijela četvorogodišnja borba i da se brzim koracima savlađuju i ostale prepreke koje postoje u socijalističkoj izgradnji. Suština Bakalovićevog političkog i ideološkog nastupa je bila u tome da su IVZ i muslimani u Crnoj Gori od oslobođenja zemlje radili na izgradnji socijalizma i učvršćivanju bratstva i jedinstva, jer su bili uvjereni da im je to najbolja garancija za normalan razvoj, za novu svijetlu budućnost, materijalno i kulturno uzdizanje. Ove izjave su bile neuobičajene za vjerske lidere. Tako pohvalne riječi o državi i ustavnom, političkom i društvenom poretku nije izgovorio ni jedan velikodostojnik druge vjerske zajednice u Crnoj Gori. Velikodostojnici Pravoslavne i Katoličke crkve su tvrdili da su rodoljubi, da uvažavaju vlast i poredak, da se bore za dobre međuvjerske odnose, ali nijesu propagirali ideološke tekovine revolucije i socijalističko samoupravljanje kao što je to radilo rukovodstvo IVZ.

IVZ je uvidjela prostor gdje je moguće istovremeno ostvariti vjerske interese i interese vlasti. Zvanična politika vlasti je

bila da na osnovu Ustava i zakona ateisti i vjernici imaju ista prava i obaveze. Program SKJ, odnosno njegov izričiti ateizam, je bio obavezujući za članove SKJ, ali program SKJ formalno i zvanično nije bio obavezan za nekomuniste u državnim institucijama i društveno-političkim organizacijama. Svakako da u praksi nije bilo vlasti van SKJ, ali je pravni poredak vjerskim zajednicama i vjernicima dao prostor i priliku da u zvaničnom državnom i političkom sistemu imaju mjesto i benefite, pod uslovom da su bili odani socijalističkom poretku i da su promovisali ideološke vrijednosti tog poretka. Ta otvorenost političkog sistema je naročito važila za najmasovniju političku organizaciju SSRN, gdje su pravo članstva i odlučivanja imali svi građani koji su bili posvećeni razvoju socijalističkog društva, a naročito promociji bratstva i jedinstva i socijalističkog samoupravljanja. U okviru ovih zakonskih, političkih i organizacionih mogućnosti, IVZ je sprovodila svoje političko djelovanje, i zato je Udruženje „Ilmija“ djelovalo u okviru SSRN. Sigurno je da je Starješinstvo IVZ takvim pristupom i eksplicitnim podržavanjem vladajuće ideologije htjelo da svoje interese ostvari na lakši način, ali je činjenica da u tim izjavama o slaganju sa vlastima ni jedna vjerska zajednica u Crnoj Gori nije bila tako eksplicitna i bezrezervna kao IVZ, i da je to radila i sa velikom dozom iskrenosti.

Predsjednik Starješinstva, Bakalović, je tvrdio da se odnosi države i IVZ povoljno razvijaju, i da vlast ima veliko razumijevanje za potrebe IVZ, kao i da je vlast imala veliko povjerenje prema IVZ u čitavoj Jugoslaviji, a posebno u Crnoj Gori. Povjerenje koje je vlast imala u IVZ dali su

Starješinstvu moralnu satisfakciju da se pravilno riješe svi problemi. Naveo je da Izvršno vijeće i Vjerska komisija Crne Gore pokazuju dobru volju i iskreno zalaganje da se svi opravdani zahtjevi IVZ pravilno riješe. Zbog toga su u IVZ bili zahvalni republičkim i opštinskim vlastima i izjavili su da će povjerenje koje im ukazuje vlast znati da cijene tako što će IVZ i vlast zajedničkim snagama raditi za dobrobit društvene zajednice, i da će IVZ i njeni funkcioneri uvijek imati u vidu i društvene i vjerske interese. Bakalović je naveo da vlast nigdje ne pravi problem organizovanju vjerske obuke i zaključio: „Uglavnom možemo konstatovati da vjerska obuka nije ni od koga ničim ometana, nego se slobodno izvodi u granicama zakona.“ Naglasio je da izvođenje vjerske obuke ne smije da služi za širenje mržnje i netrpeljivosti, već da vjerska obuka pored duhovnog oplemenjivanja i učvršćenja zasada uzvišenog islama mora služiti i učvršćenju bratstva i jedinstva naroda.

Dosljedno podržavanje ideologije i prakse bratstva i jedinstva IVZ je demonstrirala u odnosima sa drugim vjerskim zajednicama. Bakalović je čak tvrdio da odanost i posvećenost bratstvu i jedinstvu proizilaze iz duha Kur'ana, jer Kur'an propisuje da se sa drugim vjerama održavaju dobri, prijateljski i bratski odnosi. Taj imperativ socijalističke Jugoslavije je i za IVZ bio poželjan. Bakalović je naveo da je IVZ, koliko je to bilo u njenoj moći, dala od sebe najviše da se ta saradnja ostvari. IVZ je uvijek imala delegate na sastancima koje su održavali pravoslavni i katolički sveštenici Crne Gore, kao i na sastancima koje su organizovale ove crkve. IVZ je imala dobre odnose sa

predstavnicima KC i SPC, kao i sa udruženjima pravoslavnih i katoličkih sveštenika. Predstavnici IVZ su 1967. godine prisustvovali 30. godišnjici smrti kotorskog biskupa i rodoljuba don Frana Učelinija. Za IVZ je taj poziv bio velika čast jer se radilo o velikanu druge vjerske zajednice. Predsjednik Starješinstva je u cilju boljeg upoznavanja i učvršćenja međusobnih bratskih odnosa i saradnje na opštem dobru posjetio nadbiskupa barskog i primasa srpskog Aleksandra Tokića u Starom Baru 1967. godine.

IVZ je nastojala da poboljša saradnju sa pravoslavicima i katolicima i da to dovede do stvaranja veće harmonije i međusobnog zbližavanja. Bakalović je predložio formiranje nezvaničnog tijela koje bi omogućilo dijalog između različitih vjera u Crnoj Gori. Ono bi se bavilo opštim društvenim pitanjima koja su se ticala svih vjerskih zajednica, što bi kroz raspravu uticalo na pozitivan način u rješavanju tih pitanja. IVZ je smatrala da bi te rasprave i mišljenja, koja bi to nezvanično tijelo preporučivalo, koristile svim vjerskim zajednicama, narodu i društvenoj zajednici. Ipak, IVZ je očekivala da će inicijativa za formiranje ovog doći iz Pravoslavne crkve, jer je imala najviše vjernika u Crnoj Gori.

IVZ je istovremeno isticala i promovisala vrijednosti islama i zvaničnog sistema, a u tom duhu je upozoravala i na loše pojave. Bakalović je ukazao da te pojave „zabrinjavaju sve dobronamjerne ljude u našoj Republici“. Izjavio je da su tadašnji izbori za poslanike u Skupštini Crne Gore sprovedeni na najdemokratskiji način, ali da su zabrinuli „one prave narodne predstavnike“ kojima leži na

srcu opšte dobro i progres svih naroda, bez razlike na nacionalnost i vjeru. Izbori su pokazali da postoji razdor između pravoslavnih i muslimana, jer su neki od njih na izborima glasali prema vjerskoj pripadnosti kandidata, a ne prema njihovim sposobnostima da dobro predstavljaju sve ljude jednog kraja, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Među muslimanima je bilo onih koji su osuđivali druge muslimane koji su glasali za pravoslavne, i izbjegavani su i oni muslimani koje su podržavali pravoslavni. Ovo je naročito bilo aktuelno u Plavu i u Tuzima, gdje je, prema tvrdnji Bakalovića, došlo do „stvarno neželjenih posledica“. IVZ nije željela ni mogla da se miješa u politička pitanja, ali ni da ignoriše pojave koje su štetile interesima IVZ i društvene zajednice. Bakalović je izjavio da je to zabrinulo i organe IVZ u kojima su se nalazili ljudi kojima su najviše svetinje bile društvena zajednica, mir i sloga, bratstvo i jedinstvo i njihova uzvišena vjera islam. Pripadnicima islama nije bilo svejedno kako će IVZ djelovati u ovim prilikama, a posebno ako su ta dešavanja štetila bratstvu i jedinstvu. Zato je Bakalović naglasio da je zadatak muslimana i organa IVZ da prvenstveno budu rodoljubivi i da vode računa da se spriječi i najmanja stvar koja šteti bratstvu i jedinstvu u javnom i privatnom životu. Predsjednik Starješinstva je ukazao i na konkretne situacije. Naveo je da su organi Starješinstva i Sabora prilikom službenih putovanja na području Odbora IVZ Bijelo Polje primijetili da postoji psihoza straha koju su podsticali neprijatelji muslimana, ali nijesu bili sigurni ko su ti neprijatelji koji su širili i propagirali takve glasine. Bakalović je

poručio da muslimani moraju biti svjesni toga da su ravnopravni svuda i u svakom dijelu države, i da te glasine potiču od neprijatelja, pa makar se oni predstavljali i kao dobri muslimani. Takođe, na području Bijelog Polja se prilikom izbora širilo „nespokojstvo kod pripadnika pojedinih vjera“. Tako se nekim rukovodiocima koji su baš najviše dali da se vjerski život normalizuje, da se poprave džamije i poveća broj vjerskih službenika, prebacivalo da su neprijatelji islama, da guše vjerska prava i da ne dozvoljavaju slobodno ispovijedanje islama. Bakalović je naveo da je o ovome izvijestio vlast jer je smatrao da se IVZ i vlast moraju zajedničkim snagama boriti da se učvrsti bratstvo i jedinstvo i da IVZ ima duboko povjerenje u državno i političko rukovodstvo koje „svakim danom bdije nad interesima svih radnih ljudi naše zemlje i čitave društvene zajednice“. Bakalović je tako ukazao da i među muslimanima ima pojedinaca koji su postupali protiv interesa IVZ i političkih i ideoloških vrijednosti socijalističkog sistema i vlasti. Bilo je nekoliko primjera za to.

Odbor IVZ u Bijelom Polju je organizovao prikupljanje pomoći za Arape u izraelsko-arapskom ratu 1967. godine. U Rožaju je zapažena pojačana aktivnost lokalnih organa IVZ u pogledu pridobijanja novih vjernika (čak i djece ispod 8 godina starosti), veće upražnjavanje vjerskih običaja tokom Ramazana, veći uticaj na iseljavanje za Tursku, kao i pojave razvijanja izvjesne vjerske netrpeljivosti na tom području.¹³⁵ Bilo je pojava da se u forume IVZ biraju

¹³⁵ DACG, 411, k. 24, Iz RK SSRN Crne Gore, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Titograd, septembar 1968.

ljudi koje je vlast smatrala svojim neprijateljima. Imam iz Petnjice Jusuf Kovačević, koji je na tu funkciju postavljen 1965. godine, a rodom je bio iz Krajine – Ulcinj, direktno je obavijestio Vjersku komisiju da se na području Petnjice osjeća netrpeljivost među mještanima na nacionalnoj i vjerskoj osnovi.¹³⁶ Naveo je da je to nasljeđe prošlosti i da su mu problem u radu bili konzervativnost starih imama i starijih vjernika. Slične ocjene o konzervativnosti starijih imama i vjernika Vjerskoj komisiji je saopštio i imam iz Plava, Sahiti Junuz. Na osnovu ovih podataka može se reći da su otpori iz IVZ prema zvaničnoj politici bili lokalnog i pojedinačnog karaktera protiv čega se borilo rukovodstvo IVZ. Sabor i Starješinstvo, odnosno vrh IVZ u Crnoj Gori i najveći broj lokalnih organa i vjerskih službenika podržavali su otvorenu saradnju sa vlastima i podržavali su glavne ideološke postavke sistema: socijalističko samoupravljanje, jugoslovenski patriotizam, bratstvo i jedinstvo, saradnju između vjerskih zajednica, nemiješanje vjere sa nacijom i politikom.

Najveću zajedničku zabrinutost IVZ i vlasti krajem 60-ih izazvala je pojava iseljavanja muslimana iz Rožaja u Tursku i političke posljedice ove pojave. To je bio jedan od razloga dolaska Reis-ul-uleme IVZ u SFRJ hadži Sulejmana ef. Kemure u Crnu Goru, juna 1967. godine. On je zajedno sa predsjednikom Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Šukrijom Bakalovićem posjetio Rožaje, Ivangrad,

.....
¹³⁶ DACG, 411, k. 20, Posjeta muslimanskih sveštenika-imama komisiji, Titograd, 30. III 1966.

Bijelo Polje i Pljevlja, odnosno sjeverni dio Crne Gore.¹³⁷ Cilj posjete je bio da se, između ostalog, uklone negativne političke pojave u IVZ. Skupština opštine (SO) Rožaje je zajedno sa Odborom IVZ priredila ručak u čast Reisa u kući Hasana Bećiragića. Nakon toga je kod predsjednika Opštine primljena delegacija IVZ na čelu sa Reisom i Bakalovićem, dok su opštinu, pored predsjednika, predstavljali Alija Matović, Savo Radojević, Belo Kuč i drugi rukovodioci. Razgovarali su o vjerskim prilikama i dogovorili da se džamije poprave, da se penzionise imam Mehmed Višegrađanin i da se za imama Kurtagića džamije, sekretara Odbora i vjersko-prosvjetnog referenta postavi Ćerim Dedajić, da se odmah otpočne sa vjerskom obukom, kao i da se pokrene postupak za vraćanje vakufske šume koja je proglašena opštom narodnom imovinom. Višegrađanina su svi kritikovali zbog toga što je sa džematlijama „nakaradno tumačio nastalu situaciju poslije rata u Egiptu“. Istaknuto je i da je imam u Plavu imao „političke avanture“ na vjerskoj osnovi prilikom izbora za opštinske rukovodioce. Među muslimanima na području Rožaja je vladala psihoza nesigurnosti i postojala su svakodnevna iseljavanja u Tursku. Reis je htio da pomogne organima vlasti i da prema potrebi lično učestvuje u rješavanju tih problema. Poslije je u Kurtagića džamiji obavljen ikindijski namaz, a Reis i članovi pratnje su održali vazuu na sihat i to najviše u vezi potpunog normalizovanja vjerskog života, popravke

.....
¹³⁷ DACG, 411, k. 22, Izvještaj o službenom putovanju sa Reis-Ul-Ulemom u sjevernim srezovima SR Crne Gore i to: Rožaj, Ivangrad, Bijelo Polje i Pljevlja od 19. do 23. VI 1967, Titograd, 26. VII 1967.

džamija, vjerskog obučavanja djece, u vezi bratstva i jedinstva, i uvjerali prisutne da nema potrebe da muslimani napuštaju svoja ognjišta i da se sele u Tursku.

Sabor, Starješinstvo i predsjednik Bakalović su vodili partnersku politiku i podržavali socijalističku i nacionalnu ideologiju vlasti, a to je bila politika i vrha IVZ u SFRJ. Zbog tih partnerskih odnosa u Titogradu je 3. jula 1968. godine održana redovna sjednica Vrhovnog islamskog starješinstva, što je bilo priznanje IVZ u Crnoj Gori ali i crnogorskoj vlasti.¹³⁸ Sjednici je prisustvovao poglavar IVZ-a Reis-ul-ulema Sulejman ef. Kemura a predsjedavao je predsjednik VIS-a dr Mustafa Kamarić (profesor na Sarajevskom univerzitetu). Sjednici su prisustvovali predsjednici Starješinstava: Srbije, Makedonije, BiH i Crne Gore, sa po nekoliko članova starješinstava. Na sastanku se govorilo o međusobnoj saradnji starješinstava i njihovih organa, o saradnji organa IVZ-a sa organima vlasti i o nivoima te saradnje (Odbor IVZ - Opština, Starješinstvo – Republika, VIS – savezni organi). Nakon ove sjednice predsjednik Skupštine Crne Gore Veljko Milatović je organizovao prijem delegacije koju je predvodio Reis-ul-ulema Kemura.¹³⁹ Prijemu su pored Kemure prisustovali predsjednik VIS-a dr Mustafa Kamarić i predsjednik Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Šukrija Bakalović.

.....
¹³⁸ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 29. VII 1968.

¹³⁹ DACG, 411, k. 24, Zabilješka o posjeti poglavara Islamske vjerske zajednice u SFRJ Reis-ul-uleme S. Kemure, predsjedniku Skupštine SR Crne Gore V. Milatoviću, Titograd, 3. VII 1968.

Poglavar IVZ, Kemura, je postavio nekoliko konkretnih pitanja koja su se odnosila na probleme u radu IVZ u Crnoj Gori. U političko-ideološkom pogledu nije bilo problema. Reis je istakao da je IVZ prva od vjerskih zajednica u zemlji odmah poslije oslobođenja normalizovala odnose sa državom, da je spremna da se uključi u sva zbivanja u zemlji u cilju napretka i prosperiteta, i da rukovodstvo IVZ u tom pravcu ulaže napore. Veljko Milatović je istakao da većina muslimana u Crnoj Gori živi u nerazvijenom području Republike i da će preduzete mjere da se ti krajevi privredno i kulturno emancipuju uticati i na pripadnike islama. Govorilo se o planu privrednog unapređenja sjevernog dijela Crne Gore, dijela Sandžaka i istočne Bosne (sliv Drine) gdje žive muslimani, o pruzi Beograd – Bar koja prolazi dijelom kroz sličnu sredinu. Magistralno povezivanje Crne Gore, Srbije i Makedonije trebalo je da ima pozitivan odraz na stanovništvo pored tih saobraćajnica, odnosno Jadranska magistrala koja je došla do Rožaja. Otvaranje gimnazije u Rožaju trebalo je da se pozitivno odrazi na emancipaciju ovog kraja koje je pretežno bilo naseljeno muslimanima.

Jedan od glavnih razloga ove politike Starješinstva IVZ bilo je nastojanje da dobije veću finansijsku pomoć iz republičkog budžeta. Poslijeratni zakoni o agrarnoj reformi, nacionalizaciji i o eksproprijaciji su, kao i kod ostalih vjerskih zajednica, desetkovali vakufsku imovinu IVZ, i ona je na taj način značajno osiromašila. Zato su najveći problemi IVZ bili finansiranje i težak materijalni položaj vjerskih službenika, a Starješinstvo je za to krivilo i

crnogorsku vlast.¹⁴⁰ Republika nije uvažila to da je za rad centralnih organa IVZ u Crnoj Gori potrebna materijalna baza, niti je uvaženo to da su IVZ u drugim republikama primale dotacije iz državnog i republičkih budžeta. Pored toga, IVZ u drugim republikama su imale bogatiju vakufsku imovinu, više vjernika, bolje sopstvene prihode i bolje uslove nego IVZ u Crnoj Gori. Ove IVZ su od državne i republičke pomoći gotovo u potpunosti pokrivale svoje troškove, dok je IVZ u Crnoj Gori od 1947. godine bila prinuđena da se bori za opstanak, bez stalne pomoći republičkih organa. Nijesu uspjeli da ubijede Izvršno vijeće Crne Gore da IVZ pruži pomoć koju su IVZ u drugim republikama primale od izvršnih vijeća. Izvršno vijeće Crne Gore je bilo čvrsto riješeno da poštuje odvojenost države i vjerskih zajednica i odluku da se vjerske zajednice ne mogu direktno finansirati iz budžeta. Starješinstvo je cijenilo moralnu podršku vlasti, ali je očekivalo da će se na bazi saradnje i lojalnosti IVZ prema vlastima, radu IVZ na učvršćenju bratstva i jedinstva, učešću vjerskih službenika u NOB-u, kao i radu na normalizovanju odnosa IVZ i države u Crnoj Gori, naći i sredstva iz republičkog budžeta.

Vlast nije mogla da zbog IVZ u ovome pravilu pravi izuzetak, ali je zato mogla da pomogne na drugi način. Skupštine opština su dodjeljivale mjesečnu finansijsku pomoć svim sveštenicima priznatih vjerskih zajednica na svojoj teritoriji. Instrukcijom republičke vlasti, ta pomoć

.....
¹⁴⁰ DACG, 411, k. 24, Izvještaj o radu Starješinstva IVZ u SR Crnoj Gori od 13. novembra 1967. do 25. oktobra 1968. godine, Titograd, 15. X 1968.

je povećana tokom 1967. godine. Zato je Starješinstvo izjavilo da je tokom 1968. godine produbilo saradnju sa Vjerskom komisijom i da su zajedničkom saradnjom i razumijevanjem organa vlasti riješeni mnogi problemi, jer je Vjerska komisija posredovala u povećanju finansijske pomoći koju su imamima dodjeljivale Skupštine opština. Starješinstvo je bilo zahvalno Izvršnom vijeću što je tokom 1967. godine intervenisalo da se ova pomoć poveća, iako sve opštine to nijesu uradile uglavnom zbog toga što nijesu imale finansijskih sredstava. Ova pomoć je predstavljala važan oslonac imamima u obezbjeđivanju osnovnih sredstava za život. Pored ovoga, islamski vjerski službenici su, kao i sveštenici ostalih konfesija, od Republike primali dotacije za plaćanje socijalnog doprinosa, zatim finansijsku pomoć za Udruženje „Ilmija“, kao i neophodnu pomoć Starješinstvu.

Nakon realizovane finansijske pomoći Starješinstvo je navelo da će nastojati da svojim radom opravda ovu pomoć, povjerenje i odnos republičkih organa i vlasti. Obećalo je da će svojim radom što više doprinositi učvršćivanju bratstva i jedinstva „naročito u ovim danima kada je ono najpotrebnije gdje pojedini neprijatelji nastoje da šire razdor i neslogu među pojedinim nacijama i vjerama u našoj zemlji“. Starješinstvo je izjavilo da su muslimani u socijalističkoj Jugoslaviji ekonomski, kulturno i prosvjetno ojačani, i potpuno ravnopravni sa svim ostalim narodima i narodnostima. Obaveza organa IVZ je bila da razvijaju saradnju sa organima vlasti u komunama gdje su najviše pozvani da rade na opštem dobru i da se svi problemi koji

se tiču IVZ u socijalističkom samoupravljanju rješavaju većinom u komunama. Cilj Starješinstva je bilo unapređenje saradnje Odbora IVZ i vjerskih službenika sa organima vlasti, jer su vjerski službenici morali biti aktivni članovi društvene zajednice i dati sve od sebe da se zajednica efikasno razvija.

Dokaz za odlične odnose bili su česti i neposredni sastanci. U maju 1969. godine predsjednik Sabora IVZ Hamdija Ramusović i predsjednik Starješinstva IVZ Šukrija Bakalović posjetili su predsjednika Vjerske komisije dr. Mijata Šukovića.¹⁴¹ Oni su Šukoviću čestitali imenovanje na dužnost potpredsjednika Izvršnog vijeća i predsjednika Vjerske komisije. Naveli su da će se odnosi između IVZ u Crnoj Gori i društvene zajednice i dalje razvijati u obostranom interesu. Obećali su da će vlast u organima IVZ imati iskrene saradnike i pomagače u izgradnji samoupravnog socijalizma i da će, kao i do tada, dati svoj doprinos učvršćivanju bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima SFRJ. Bakalović je to javno demonstrirao. Bio je počasni gost na svečanom otvaranju katoličke crkve na Koniku kod Titograda u junu 1969. godine.¹⁴² Potom je u prisustvu brojnih predstavnika svih vjerskih zajednica u Crnoj Gori i vlasti govorio na svečanom ručku u hotelu „Podgorica“.

.....
¹⁴¹ DACG, 411, k. 25, Zabilješka o posjeti Hamdije Ramusovića i Šukrije Bakalovića, Titograd, 14. V 1969.

¹⁴² DACG, 411, k. 25, Zabilješka o otvaranju katoličke crkve u Titogradu, 30. VI 1969. godine.

U Titogradu je 25. oktobra 1969. godine održana sjednica Sabora IVZ na kojoj su razmatrani Izvještaj o radu Starješinstva IVZ za Crnu Goru u periodu 31. X 1968-24. X 1969. godine, Izvještaj o finansijskom poslovanju i Predlog budžeta za 1970. godinu.¹⁴³ Sjednici Sabora je prisustvovao sekretar Vjerske komisije Božo Martinović. On je pohvalio saradnju IVZ i Vjerske komisije. Martinović je naveo da on na sjednice organa IVZ, a pogotovo na sjednice Sabora, dolazi kod svoje braće i obećao je da će biti tumač želja Sabora jer su te odluke uvijek bile u duhu ustavnih načela, i da tu nema dileme za ometanje u radu. Naročito je bio impresioniran time što se u diskusijama članova Sabora nije čula ni jedna žalba na odnose države i IVZ. Istakao je spremnost i želju da u saradnji sa organima IVZ i u granicama mogućnosti pomogne u svemu. Pozvao je IVZ da se aktivira u pojačanoj kontroli u sprovođenju politike bratstva i jedinstva, i u borbi protiv pojedinih elemenata u negativnom smislu, te da vlast i IVZ u tom pogledu moraju imati kontakt i zajedničku akciju. Martinović je naveo da ne bi trebalo dozvoliti odborima IVZ, džematskim odborima i mutevelijama da rade što hoće, nego da se prvenstveno poštuju i sprovode odluke Sabora i Starješinstva onako kako to najbolje odgovora interesima IVZ i zajednice kao cjeline. Pozvao je organe i predstavnike IVZ da ga obavijeste o svakoj negativnoj pojavi koja bi ugrozila interese IVZ i društva.

.....
¹⁴³ DACG, 411, k. 26, Zapisnik o radu sjednice Sabora IVZ za SR CG, Titograd, 25. X 1969.

Sabor je zaključio da su odnosi IVZ i države svakim danom bili bolji, a da su krajem 60-ih dostigli pozitivnu kulminaciju, jer je IVZ u duhu Ustava SFRJ potpuno slobodno ispovijedala svoju islamsku vjeru. Sabor je naveo da IVZ „svakim danom sve slobodnije djeluje i vrši svoju Bogom određenu misiju“. Kao i u prethodnim izvještajima, i u ovome je navedeno da postoje idilični odnosi između IVZ i vlasti. Sabor je konstatovao da društveno-politička zajednica pomaže IVZ, da daje stalnu mjesečnu pomoć vjerskim službenicima, osiguranje u slučaju bolesti, starosti i iznemoglosti, penziono i druga osiguranja, i da centralni organi Starješinstva IVZ i pogotovo Udruženje „Ilmija“ dobijaju materijalnu pomoć od države, iako su vjerske zajednice odvojene od države. Zato je jedna od saborskih odluka bila da je IVZ dužna da razvija saradnju sa društveno-političkim organizacijama i organima vlasti u Republici i opštinama. Sabor je zaključio da IVZ u SFRJ i Crnoj Gori nema druge ciljeve osim one koji su propisani Ustavom i Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica, i da na osnovu toga uživaju potpunu slobodu vjeroispovijesti. Jedan od saborskih zaključaka je bio: „Zato mi kao Islamska vjerska zajednica osuđujemo da se preko vjerske zajednice eventualno vodi neka šovinističko-nacionalistička politika jer je to protivu bratstva i jedinstva i protivu izgradnje socijalizma u našoj zemlji“. Tako se IVZ u Crnoj Gori deklarirala ne samo kao patritoska i antinacionalistička, već i kao socijalistička snaga. Nesumnjivo je i da je ona tako nastojala da zadobije povjerenje vlasti i da stekne što bolji položaj u državi, odnosno da ne dođe u podređeni

položaj u odnosu na jače SPC i KC, ali je to bilo i njeno autonomno opredjeljenje. Sabor je pozvao sve vjerske službenike i sve organe IVZ da sa još većim elanom učvršćuju bratstvo i jedinstvo i da isključe iz svojih redova sve one koji u jednoj ili drugoj formi, bilo po nacionalnoj, bilo po vjerskoj liniji stvaraju uskogrudosti među građanima jer su interesi IVZ bili identični sa ostalim građanima „naše socijalističke domovine“. Sa Sabora je upućen telegram dr Žarku Bulajiću, predsjedniku Izvršnog vijeća SR Crne Gore.¹⁴⁴ U telegramu, koji je potpisao predsjednik Sabora IVZ, Hamdija Ramusović, navedeno je da je Sabor u potpunoj slobodi rješavao svoje vjerske poslove i da Bulajića pozdravljaju kao „našeg predsjednika Vlade SR Crne Gore“. IVZ je Bulajiću poručila da u svom djelovanju stalno ima na umu rad na učvršćivanju bratstva i jedinstva, da suzbija sve negativne elemente koji u raznim vidovima šire šovinizam i da će IVZ, kao i do tada, raditi na učvršćivanju bratstva i jedinstva naroda u Crnoj Gori i SFRJ. S druge strane, izraženo je očekivanje da će Izvršno vijeće pokazati razumijevanje za moralnu i materijalnu podršku organa IVZ.

No, bilo je i političkih problema koji su ukazali na to da odnosi nijesu bili toliko idilični kao što se prikazivalo u zvaničnoj komunikaciji. U februaru 1970. godine na sjednici Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore član CK Alija Matović iz Rožaja je naveo da IVZ ima neprijateljsko

.....
¹⁴⁴ DACG, 411, k. 26, Starješinstvo IVZ u NR CG – gospodinu dr Žarku Bulajiću, Titograd, 25. X 1969.

djelovanje. On je naveo da SPC i IVZ imaju pojačanu političku aktivnost, i da su vjerske zajednice kamuflirale svoju političku djelatnost pod okvire vjere. Matović je optužio IVZ da na području Rožaja podstiče iseljavanje muslimana u Tursku. Njegovu izjavu su prenijeli listovi *Borba* i *Pobjeda*. Zbog toga je predsjednik Starješinstva IVZ uputio dopis Vjerskoj komisiji.¹⁴⁵ Bakalović je naveo da su to netačne tvrdnje i da činjenice ukazuju na to da IVZ ima pravilno, zakonito i rodoljubivo djelovanje. Podsjetio je na činjenicu da je IVZ još 1947. godine na bazi proklamovanih ustavnih principa socijalističke Jugoslavije regulisala svoje odnose sa državom, i da su na čelo IVZ u SFRJ i IVZ u svim republikama došli ljudi koje je „baš narodna revolucija izbacila na površinu“. On je tvrdio da su u Vrhovnom saboru IVZ i u republičkim saborima od osnivanja do 1970, većinom birani ljudi koji su bili odani političkom sistemu, i da je identično opredjeljenje bilo i kod ljudi u lokalnim odborima IVZ. Naglasio je da je IVZ sve svoje probleme i interese uvijek rješavala sa predstavnicima vlasti i da je saradnja između IVZ i državnih i društvenih organa bila sve bolja. U IVZ nije bilo mjesta za vjerske službenike – imame koji su se nekorektno odnosili prema tekovinama narodne revolucije, jer je i Ustav IVZ u SFRJ predviđao da će svaki organ IVZ koji svoj položaj zloupotrijebi protiv narodnih interesa biti opozvan ili otpušten iz službe. Odbacio je i tvrdnju Matovića da je IVZ

.....
¹⁴⁵ DACG, 411, k. 27, Starješinstvo IVZ u SR CG – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 27. II 1970.

stvorila političku nesigurnost u društvenom sistemu, i naveo da je politička nesigurnost stvarana tako što je ugušivana vjerska sloboda koja je bila garantovana Ustavom i zakonom, da se to dešavalo naročito na području Rožaja i okoline, jer je na tom prostoru svaki vjernik proglašen za neprijatelja socijalističkog sistema. Bakalović je naveo da je ova pojava naročito došla do izražaja nakon Četvrtog (Brionskog) plenuma CK SK Jugoslavije 1966. godine. Ovo je bio prvi put da je Bakalović u komunikaciji sa Vjerskom komisijom javno i otvoreno kritikovao vlast za gušenje vjerske slobode.

Bakalović je negirao da se na religioznoj osnovi okupljaju politički kompromitovani pojedinci, već da je većina muslimana prihvatila bratstvo i jedinstvo kao svoju ideju, i da je još u toku rata prihvaćena ravnopravnost bez razlike u vjerskoj ili nacionalnoj pripadnosti. Tvrdio je da se većina muslimana uključila u izgradnju i pomaganje društvenih odnosa koji su najviše tekovine narodnooslobodilačke vojske. Odbacio je i optužbu o neprijateljskom djelovanju IVZ u Rožaju. Naglasio je da su Odbor IVZ u Rožaju vodili upravo ljudi koji su podržavali zvaničnu ideologiju i socijalistički sistem. Najuticajniji pripadnici IVZ u Rožaju su bili Redžep Zejnilagić i Nezir Kurpejović. Obojica su do 1964, odnosno 1967. godine bili članovi Sabora i Starješinstva IVZ Crne Gore. Zejnilagić je 1965-1968. bio predsjednik Odbora IVZ u Rožajama a članovi Odbora su, prema navodima Bakalovića, bili ljudi koje su predložile društveno-političke organizacije u Rožaju. U avgustu 1968. godine Starješinstvo je na predlog Opštinske konferencije

SSRN Rožaja i njegovog predsjednika Avdula Kurpejovića imenovalo odbornika Bećira Dacića za predsjednika Odbora IVZ u Rožajama. Na prijedlog Alije Matovića i ostalih rukovodilaca penzionisan je imam iz Rožaja Mehmed Višegrađanin, a za novog imama imenovan je Ćerim Dedajić koji je jedno vrijeme bio službenik u SO Rožaje. Organi Starješinstva su prilikom svake službene posjete vjernicima strogo osuđivali štetnost propagande za iseljavanje muslimana u Tursku. Bakalović je naveo da je to rađeno „jer nam je stalo da baš svaki musliman ostane na svom ognjištu u našoj Crnoj Gori a ne da ide u Tursku“. On je izjavio i da je IVZ sprovela ispitivanje šta je ove ljude motivisalo da se iseljavaju i da su došli do zaključka da je jedan od najvećih razloga bilo ugušivanje vjerskog života. Bakalović je podsjetio da je i tokom posjete Reis-ul-uleme hadži Sulejmana efendije Kemure Rožaju u julu 1967. godine odvrćao muslimane od iseljavanja u Tursku. Na sastanku predstavnika IVZ sa opštinskim funkcionerima dogovorena je zajednička akcija protiv iseljavanja muslimana u Tursku. Tada je Kemura direktno rekao da je došao kako bi se obustavilo iseljavanje u Tursku i da je spreman da opet dođe na zahtjev opštinskih rukovodilaca kako bi se iseljavanje obustavilo. Taj sastanak i djelovanje IVZ su dali rezultate. Nakon toga je Odboru IVZ u Rožajama vraćena bespravno oduzeta šuma, adaptirana je Kurtagića džamija, postavljen novi imam Ćerim Dedajić, imenovani ramazanski imami po selima u opštini Rožaje. Bakalović je naveo da je od avgusta 1967. pa do početka 1970. skoro prestalo iseljavanje muslimana iz Rožaja i

okoline u Tursku, i da je zato netačna tvrdnja Alije Matovića da IVZ vodi kampanju za iseljavanje muslimana u Tursku. Bakalović nije htio da javno odgovara na stavove koje je Matović saopštio na sjednici CK SK Crne Gore, već je svoje stavove uputio Vjerskoj komisiji koja je o ovome obavijestila i predsjednika CK SK Crne Gore, Veselina Đuranovića.

Nakon ovog dopisa Vjerska komisija je smatrala da je u njemu Bakalović iznio nekoliko netačnih tvrdnji. Vlast je odbacila tvrdnju da je na području Rožaja razvijana aktivnost koja je gušila vjerske slobode i da je to natjeralo ljude da se sele u Tursku, a odbacila je i tvrdnju da je skoro svaki vjernik proglašen neprijateljem političkog sistema.¹⁴⁶ To je Bakaloviću rečeno u martu 1970. godine tokom njegove posjete Vjerskoj komisiji. Predstavnici Komisije su naveli da to saopštavaju ne u cilju zaoštavanja odnosa, već u cilju istinite ocjene o ovim dešavanjima. No, Bakalović je i dalje smatrao da su njegove tvrdnje tačne i istakao da je svojevremeno gušenje vjerskih sloboda bilo jedan od glavnih razloga za iseljavanje muslimana u Tursku. Tokom nastojanja IVZ u Rožajama da intenzivira vjersku obuku, popravi džamije i imenuje ramazanske imame, pojedini rukovodioci su govorili: „Što će vam to“, što je prema mišljenju Bakalovića bilo ometanje osnovnih oblika vjerske aktivnosti koje je zakon garantovao. Naveo je i da će diskusija Alije Matovića izazvati političke

.....
¹⁴⁶ DACG, 411, k. 27, Zabilješka o posjeti Republičkoj komisiji za vjerska pitanja predsjednika Starješinstva IVZ u Crnoj Gori, Šukrije Bakalovića, Titograd, 11. III 1970.

posljedice na području Rožaja, da će se negativno odraziti, da će ljude obeshrabrili, staviti ih u bezvoljnost i stvoriti izvjesnu političku nesigurnost. Izjavio je da nema namjeru da polemiše sa Matovićem, naročito ne preko medija, i smatrao je da je dovoljno da samo Komisiju upozna o neslaganju sa Matovićevom diskusijom. Zato o ovom dopisu nije upoznao Odbor IVZ u Rožajama, jer je htio da to bude samo između njega i Komisije. Na takav potez ga je navela činjenica da se CK SK nije izjasnio o Matovićevoj diskusiji, i da o tome nije bilo rasprave ni zaključka. No, Bakalović je uvjeravao Vjersku komisiju da ni on ni IVZ ne bi javno reagovali ni u slučaju da je Matovićeva diskusija prihvaćena kao zvaničan stav CK. Ipak, učinilo mu se da je vlast u ocjenjivanju aktivnosti vjerskih zajednica neobjektivna, i da je bilo zastupljeno mišljenje da samo IVZ i SPC imaju pojačanu aktivnost, a da se Katolička crkva nigdje nije pominjala iako je ona bila aktivnija, spremnija i organizovanija od ove dvije vjerske zajednice.

Početakom jula 1971. godine Crnu Goru je opet posjetio Reis-ul-ulema hadži hafiz Sulejman efendija Kemura sa predsjednikom VIS-a Mustafom Kamarićem i sekretarom Berberovićem.¹⁴⁷ Vjersku komisiju su posjetili 6. jula, gdje ih je zbog odsustva predsjednika Komisije Mijata Šukovića, primio član Komisije Vasilije Vukadinović, član Izvršnog odbora Republičke konferencije (RK) SSRN. Reis je protestovao zbog diskusije Alije Matovića na plenumu CK SK Crne Gore u kojoj je naveo da IVZ

.....
¹⁴⁷ DACG – 411, k. 29, Reis-ulema u Crnoj Gori, Titograd, 6. VII 1971.

podstiče iseljavanje muslimana iz Rožaja u Tursku. Kategorički je odbacio takvu ocjenu Matovića i istakao da je lično u dva navrata obilazio Rožaje i u ime IVZ pozvao da ljudi ostaju u zemlji, kao i da je na jednom sastanku sa političkim rukovodstvom u Rožaju bio prisutan Matović kada je Reis odvrćao ljude od namjere iseljavanja. Reis je zamjerio što je *Pobjeda* objavila Matovićevu diskusiju jer je ona izazvala nemire među muslimanima. Predstavnici Komisije su naveli da CK SK o Matovićevoj diskusiji nije donio nikakav zaključak, niti je u tom pravcu podržan njegov stav, već da je to samo lična Matovićeva ocjena.

Ovaj politički problem, kao i popis stanovništva Crne Gore 1971. godine koji se odvijao u zaoštrenim političkim i međunacionalnim prilikama u Jugoslaviji, bili su teme o kojima su krajem jula 1971. godine razgovarali predsjednik Vjerske komisije dr Mijat Šuković i predsjednik Starješinstva IVZ Šukrija Bakalović.¹⁴⁸ Bakalović je, između ostalog, uvjeravao da IVZ svaku negativnu pojavu u društvu osuđuje, da se bori za očuvanje bratstva i jedinstva i da u tome djeluje pozitivno. Istakao je da IVZ nije vršila nikakvu agitaciju tokom popisa stanovništva, već da su se vjernici opredjeljivali onako kako su se osjećali. Mijat Šuković je bio zadovoljan odnosima sa IVZ. Odnosi su bili dobri s tendencijom poboljšanja. Izrazio je uvjerenje da se IVZ u Crnoj Gori bori za očuvanje bratstva i jedinstva, i da je to veoma značajno. Izgladen je incident sa diskusijom Alije Matovića iz Rožaja, i Šuković je naveo da CK SK

¹⁴⁸ DACG – 411, k. 29, Zabilješka o razgovoru dr Mijata Šukovića i Šukrije Bakalovića, Titograd, 21. VII 1971.

Crne Gore nije uzeo u obzir negativnu ocjenu koju je Matović izrekao na plenumu CK. Šuković je izjavio i da je vlast zadovoljna rezultatima popisa stanovništva u Crnoj Gori, da je popis rezultat ukupne društvene aktivnosti, kao i pravilnog stava IVZ u akciji popisa, i da na tom planu postoji obostrano zadovoljstvo. Ova posljednja Šukovićeva ocjena je bila potvrda da se IVZ nije miješala u nacionalnu propagandu, i da IVZ islamskim vjernicima nije nametala nacionalni identitet ni sprječavala slobodno nacionalno izjašnjavanje, što je bila i politika vlasti.

Time su politički odnosi IVZ i vlasti nakon manjeg nesporazuma popravljani, što je potvrdila i naredna posjeta predsjednika Sabora i predsjednika Starješinstva IVZ, Hamdije Ramusovića i Šukrije Bakalovića Vjerskoj komisiji 11. oktobra 1971. godine.¹⁴⁹ Oni su obavijestili da su 9. i 10. oktobra u Titogradu održane sjednice Sabora i Udruženja „Ilmija“. Na sastanku je konstatovano da IVZ niko ne ometa u svom radu, u vršenju vjerskih obreda i ispoljavanju vjerskih osjećanja. Zaključeno je da su odnosi između IVZ i države dobri, i da se odvijaju u pozitivnom pravcu. Istaknuto je da nije bilo ispada na liniji šovinizma, nacionalizma ili nekog neprijateljskog rada, i da bi, ako bi se zapazila bilo kakva neprijateljska djelatnost iz redova IVZ, Sabor, Starješinstvo i drugi organi ove vjerske zajednice protiv toga preduzeli energične mjere.

Starješinstvo je tokom 1971. godine nastojalo da produbi saradnju sa predstavnicima i organima vlasti i navelo je da

.....
¹⁴⁹ DACG – 411, k. 29, Islamska zajednica, Titograd, 14. X 1971.

su pozitivan rad organa Islamske zajednice (IZ) i Udruženja „Ilmija“ pravilno cijenili organi vlasti i društveno-političke organizacije u Crnoj Gori, a naročito doprinos IZ u učvršćenju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u Crnoj Gori.¹⁵⁰ Starješinstvo je izjavilo da kod organa IZ nije bilo nikakvih političkih ekscesa na liniji šovinizma, nacionalizma i unitarizma koji bi poremetio odnose sa organima vlasti i IZ, i da je IZ zbog toga dobila priznanje od najodgovornijih faktora u Crnoj Gori. Starješinstvo je sopstvene probleme u svakodnevnom radu nastojalo da riješi na demokratski način i u duhu važećih propisa. Skrenuta je pažnja Saboru IZ i drugim organima IZ da svoj rad i ubuduće usmjeravaju na uređenje odnosa sa organima vlasti i društveno-političkih organizacija, i da se posebna pažnja u radu IZ na svakom mjestu posveti razvijanju bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima.

Predsjednik Skupštine SRCG Vidoje Žarković je 12. jula 1971. priredio prijem u čast 30. godišnjice ustanka crnogorskog naroda u borbi protiv fašizma i na tom prijemu je bio, po pozivu, i predsjednik Starješinstva, što je bilo priznanje za pozitivnu politiku IZ. Starješinstvo je navelo da je saradnja sa Vjerskom komisijom stalna i da se razvija na opšte zadovoljstvo, i Starješinstvo je Komisiji bilo zahvalno za moralnu i materijalnu pomoć. Starješinstvo je navelo: „I prilikom rješavanja i drugih problema od interesa za IZ mi stalno nailazimo na njihovo veliko razumijevanje

.....
¹⁵⁰ DACG – 411, k. 29, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice u SR Crnoj Gori od 24. decembra 1970. do 15. decembra 1971. godine, Titograd, 6. XII 1971.

i pomoć da se nastali problemi riješe“. Zahvaljujući tom razumijevanju povećana je materijalna pomoć iz republičkog budžeta preko Udruženja „Ilmija“. Slični odnosi su bili i na opštinskom nivou. Predsjednik Bakalović se 9. novembra sastao sa predsjednikom SO Pljevlja Bahudinom Halilbegovićem i sa zadovoljstvom su konstatovali da IZ u Pljevljima pravilno vrši svoje zadatke i sa svoje strane radi na učvršćivanju bratstva i jedinstva u Pljevljima.

Svoj odnos prema vlastima predsjednik Starješinstva Šukrija Bakalović je izrazio i u novogodišnjoj čestitki koju je uputio potpredsjedniku Izvršnog vijeća i predsjedniku Vjerske komisije dr Mijatu Šukoviću.¹⁵¹ Bakalović je poželio srećnu Novu 1972. godinu sa željom da se razvija saradnja između IZ SRCG i Vjerske komisije i zahvalio se na moralnoj i materijalnoj pomoći koju je Komisija dala IZ. Bakalović je uvjeravao Šukovića da će organi IZ kao i do tada i u 1972. pojačati rad na učvršćivanju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, na suzbijanju nacionalizma, šovinizma i separatizma. U tom duhu Starješinstvo je nastavilo da razvija saradnju sa drugim vjerskim zajednicama u Crnoj Gori kao i sa njihovim vjerskim predstavnicima i organizacijama. Bakalović je, na poziv mitropolita Danila, 13. maja 1971. godine prisustvovao proslavi 300. godišnjice osnivanja manastira Ostrog. Na toj proslavi delegat IZ je od domaćina dobio veliku pažnju i počast, a na tom velikom narodnom skupu predstavnik Vjerske komisije je pored ostalih odao priznanje IZ za njen pravilan rad u svom djelovanju.

.....
¹⁵¹ DACG – 411, k. 30, Predsjednik Starješinstva IZ u SRCG Šukrija Bakalović – dr Mijatu Šukoviću, Titograd.

Starješinstvo IZ je navelo da je i tokom 1973. godine imalo dobru saradnju sa Vjerskom komisijom.¹⁵² Naročito su istakli zadovoljstvo zbog toga što je Komisija preuzela da plati 70% socijalnog doprinosa za sve vjerske službenike i to je urađeno preko Udruženja „Ilmije“. Izvršno vijeće je tako posredno materijalno pomagalo Starješinstvu, a imami su od SO dobijali mjesečnu pomoć. Predsjednika Starješinstva Šukriju Bakalovića je 3. decembra 1973. primio predsjednik Vjerske komisije i potpredsjednik Izvršnog vijeća dr Mijat Šuković. Bakalović se u ime Starješinstva zahvalio na pomoći koja je data IZ u SR CG. Na tom sastanku je konstatovano da su odnosi između IZ i vlasti (društvene zajednice) dobri, da se povoljno razvijaju i da IZ uživa povoljan tretman u društvenoj zajednici.

Krajem 1973. godine održano je godišnje zasijedanje Sabora IZ Crne Gore u Pljevljima. Na zasijedanju je konstatovano da postoji potpuna sloboda djelatnosti IZ SR Crne Gore, da društveno-politička zajednica (Republika i opštine) daje pomoć organima IZ, i da IZ uživa povoljan tretman.¹⁵³ Sabor je naveo da će kao i do tada nastojati da produbi saradnju sa društveno-političkim organizacijama, a naročito sa Vjerskom komisijom. U zaključcima Sabora je navedeno: „U našem budućem radu nastavićemo još većim elanom na učvršćivanju bratstva i jedinstva među

.....
¹⁵² DACG – 411, k. 31, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice SR Crne Gore u Titogradu za period 11. XII 1972 – 5. XII 1973.

¹⁵³ DACG – 411, k. 31, Sabor IZ u SR Crnoj Gori – Predsjedniku Komisije za vjerska pitanja i potpredsjedniku Izvršnog vijeća dr Mijatu Šukoviću, Pljevlja, decembar 1973.

našim narodima i narodnostima...i pun uspjeh u radu na učvršćivanju naše socijalističke zajednice“.

I tokom 1974. godine nastavljena je na obostrano zadovoljstvo saradnja IZ sa Vjerskom komisijom.¹⁵⁴ Saradnja je bila konstruktivna, i za sve probleme za koje je Starješinstvu trebala pomoć od Vjerske komisije ona je izlazila u susret u granicama svojih mogućnosti. Odbori IZ i imami su dobili instrukciju da sa Skupštinama opština, SSRN i Crvenim krstom prodube saradnju, a predsjednik Starješinstva, Šukrija Bakalović, je objasnio da je „naše mjesto kao vjerskih službenika i rodoljuba da djelujemo i radimo i u Socijalističkom savezu“. Bakalović je podsjetio da su Starješinstvo IZ, područni organi i vjerski službenici još 1947. godine regulisali odnose između IZ i društvene zajednice u duhu saveznog i republičkog Ustava i Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, u duhu odvajanja vjere od države, i da su u duhu tih propisa trasirali svoj put rada u normalnom odvijanju vjerskog života. Bakalović je podsjetio da su tome doprinijeli eminentni vjerski službenici koji su učestvovali u Narodnooslobodilačkom pokretu gdje je udaren temelj bratstvu i jedinstvu, ravnopravnosti naroda i narodnosti „a to su naše velike rahmetlije Mola Husein ef. Redžepagić, Hasan Šlaković, Derviš Hadžajlić i dr.“ Oni su trasirali put da IZ u potpunoj slobodi razvija vjerski život. Bakalović je naveo: „Ne treba nikada izgubiti iz vida da su *pripadnici islama svih narodnosti* (istakao D. P.) baš u novoj socijalističkoj

¹⁵⁴ DACG, 411, k. 34, Izvještaj o radu Starješinstva IZ SR Crne Gore od 5. XII 1973. do 1. IV 1975. godine, Titograd, 1. IV 1975.

Jugoslaviji, samoupravnoj zajednici ravnopravnih naroda, došli do potpune ravnopravnosti sa ostalim narodima i narodnostima u našoj zemlji... Starješinstvo IZ i ubuduće će nastojati da svoju saradnju sa narodnim vlastima razvija sa ostalim društveno-političkim organizacijama, radeći na učvršćivanju bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima i na učvršćenju naše samoupravne socijalističke zajednice Jugoslavije *i naše uže domovine SR Crne Gore* (istakao D. P.).“

Ovo je bila jedna od posljednjih izjava Šukrije Bakalovića koji je u ovom periodu, kao predsjednik Starješinstva IZ, dao veliki doprinos poboljšanju odnosa IZ sa crnogorskim vlastima i kreiranju politike i ideologije koje su u potpunosti bile usaglašene sa osnovnim političko-ideološkim interesima vlasti. Ideološko-politički interesi IZ su bili: potpuna saradnja sa vlastima, razvoj socijalističkog samoupravnog sistema, bratstvo i jedinstvo, jačanje patritozma i nemiješanje vjerskih zajednica u nacionalnu ideologiju. IVZ je u ovom periodu, pored vjerske funkcije, bila aktivan sudionik u okviru SSRN, promovisala je tekovine NOB-a i socijalističke revolucije, nije se bavila nacionalnom propagandom već je cijenila slobodu vjernika u nacionalnom izjašnjavanju. Bratstvo i jedinstvo je istakla kao jedan od svojih glavnih društvenih ciljeva. Održavala je prijateljske odnose sa SPC i KC, a Crnu Goru je smatrala užom domovinom.

Predsjednik Starješinstva hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović umro je 12. oktobra 1975. godine, a nakon kraćeg perioda

za novog predsjednika Starješinstva izabran je hadži Idris ef. Demirović. Rođen je u Baru, a po nacionalnosti je Albanac. Imao je visoku školsku spremu, i savršeno je govorio arapski jezik. Idejno-politički rad koji je uspostavljen u prethodnom periodu samo je nastavljen, tako da u odnosima IZ i vlasti na polju politike i ideologije nije bilo sporenja. Pored toga, Starješinstvo, Sabor i svi organi IZ su nakon zemljotresa 1979. godine bili prevashodno posvećeni obnovi i gradnji vjerskih objekata, naročito na području Bara i Ulcinja.

No, početkom 80-ih došlo je do ekonomske i političke krize u SFRJ, i do jačanja nacionalističkih pokreta i ideologija. Starješinstvo IZ je kao i u prethodnom periodu bilo partner vlasti u borbi protiv nacionalističkih i uopšte protivničkih političkih izazova. Crnogorska vlast je navela da su u vezi sa krizom na Kosovu 1981. godine vjerske zajednice u Crnoj Gori vodile politiku usaglašenu sa zvaničnom.¹⁵⁵ Osudile su ponašanje albanskih iredentista i nacionalista u ovoj pokrajini. U IZ nije bilo sveštenika i vjerskih službenika na liniji albanske iredente. Pored toga, Starješinstvo IZ je osudilo aktivnost pojedinih funkcionera IZ u BiH protiv vlasti i sistema. Odnosno, Starješinstvo se protivilo jačanju nacionalističkih politika u Bosni i na Kosovu, i njihovom uticaju na IZ i islamske vjernike u Crnoj Gori. Crnogorska vlast je ocijenila da se u vezi s ovim posebno pozitivno postavio predsjednik Starješinstva

.....
¹⁵⁵ DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, oktobar 1981.

Idris Demirović koji je, kako je vlast navela, „u cjelini realno gledao na društveno-politički sistem i u njemu mjesto vjerskih zajednica.“ Inače, Demirović je bio član RK SSRN. Prema ocjeni Vjerske komisije, Demirović je bio korektan u odnosu prema društveno-političkoj zajednici i spreman na kompromisno rješavanje problema. To je bilo zvanično priznanje crnogorske vlasti za pozitivno političko i uopšte društveno djelovanje Starješinstva IZ u Crnoj Gori. Odnosi su bili dobri, pa je početkom 1982. godine Vjerska komisija navela da u odnosima sa Islamskom zajednicom nema izrazitijih problema.¹⁵⁶ S druge strane, IZ je nastojala da maksimalno iskoristi zakonske mogućnosti za unapređenje vjerskog života u Crnoj Gori. IZ je bila aktivna u gradnji i obnovi džamija i mesdžida, a posebno se prepoznavala po većoj aktivnosti na organizaciji i izvođenju vjerske obuke i nastojanjima da na taj način uticaj proširi na omladinu. Vjerski život IZ je bio intenzivniji u udaljenijim mjestima, i u prigraničnim selima, gdje je bio slabiji rad društveno-političkih organizacija vlasti.

Probleme su stvarali isključivo neki lokalni organi IZ i neki vjerski službenici koji su samoinicijativno pokušali da promijene pravce zvanične politike. Tako je istupanje pojedinih imama u Pljevljima prilikom održavanja obreda bilo protivno Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica.¹⁵⁷ Jedan imam u Pljevljima je u okviru vjerskog

.....
¹⁵⁶ DACG, 411, k. 39, Iz Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 21. IV 1982.

¹⁵⁷ DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, maj 1983.

obreda govorio da je socijalizam najveći neprijatelj islama, a da je islam vjera budućnosti. Jedan imam na području Bijelog Polja je pokušao da pravi popis stanovništva islamske vjeroispovijesti, što je izazvalo reagovanje mjesnog stanovništva. Sličnih pojava je bilo i na području opštine Rožaje, pa je u ovim slučajevima bila nužna intervencija vlasti da se ta aktivnost spriječi. Tu se osjećao i uticaj IZ iz Bosne, odnosno onog sveštenstva koje je vlast definisala kao „muslimanske fundamentaliste“. Jedan od takvih je prema ocjenama vlasti bio Hazim Krupalija koji je do juna 1983. godine radio kao imam u selu Biševu kod Rožaja, potom je otišao u Bosnu, a početkom 1984. godine opet je boravio u Biševu kao gost lica koja su od ranije bila poznata po svojoj aktivnosti u IZ na ovom području.¹⁵⁸ Krupalija je htio da ponovo preuzme dužnost imama na ovom području, i u tom cilju je tražio pomoć od lica kod kojih je boravio, da utiču na predsjednika Odbora IZ u Rožajama, da se ponovo primi u službu. Naglasio je da mu je posebno stalo da se ponovo vrati, jer je tu stekao dosta prijatelja i uložio mnogo truda u renoviranje vjerskog objekta u Biševu, kao i da od Starješinstva IZ iz Sarajeva ima preporuku za rad u ovom području. Vjernici kod kojih je Krupalija boravio su potom posjetili predsjednika Odbora IZ u Rožajama sa zahtjevom da se Krupalija ponovo imenuje za imama u ovom selu, ali je predsjednik Odbora odbacio takav zahtjev. Dok je radio kao imam u ovom selu

.....
¹⁵⁸ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, Služba državne bezbjednosti, Novija saznanja vezana za aktivnost IVZ na našem području, Titograd, 8. V 1984.

Krupalija je bio vrlo aktivan na planu okupljanja vjernika, posebno djece i omladine, a imao je veze i sa muslimanskim nacionalistima u SR BiH. Uticaj ovih nacionalista na sjeveru Crne Gore bio je zapažen i prilikom značajnog suđenja grupi muslimanskih intelektualaca (vlast ih je zvala fundamentalistima) u Sarajevu 1983. godine.¹⁵⁹ S obzirom na to da su neki vjerski službenici (imami) na području Rožaja, Bijelog Polja i Pljevalja ispoljavali aktivnost suprotnu zakonu i izvan vjerskih okvira, uslijedila je intervencija vlasti da se ta aktivnost prekine. Protiv ovih pojava bilo je i Starješinstvo IZ, pa je Vjerska komisija zaključila da je neophodno dati podršku predsjedniku Starješinstva Demiroviću u razrješavanju ovih problema, s obzirom na to da je Starješinstvo imalo korektan stav u vezi razvijanja odnosa IZ i društveno-političke zajednice u Crnoj Gori.

U pogledu preduzimanja potrebnih političkih mjera Starješinstvo je zauzelo partnerski odnos sa vlastima i pomoglo je u rješavanju ovih problema. Inače, u IZ je bilo međusobnih nesporazuma i netrpeljivosti koji su se izražavali kod pojedinih imama u neprihvatanju odluka i stavova Starješinstva, naročito u vezi raspoređivanja na dužnosti. Starješinstvo se suočilo s pokušajima pojedinih imama sa sjevernog područja Crne Gore da svoje probleme rješavaju preko VIS-a u Sarajevu, iako je za ta pitanja bilo nadležno Starješinstvo IZ Crne Gore. No, Starješinstvo IZ je uspjelo da brzo riješi i neutrališe ove aktivnosti.

.....
¹⁵⁹ DACG, 411, k. 40, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 9. V 1984.

IZ je nastavila da u duhu bratstva i jedinstva unapređuje odnose sa drugim vjerskim zajednicama i da podstiče međureligijski dijalog, što se vidjelo u neposrednim kontaktima. Predsjednik Starješinstva, Demirović je 1977. godine prisustvovao svečanosti povodom godišnjice proglašenja blaženih Leopolda Mandića i Ozane kotorske.¹⁶⁰ Demirović je u duhu ekumenizma održao pozdravni govor u Kotoru. Identično se odnosio prema pravoslavnima. Prisustvovao je svečanosti završetka radova na premještanju manastira Piva u septembru 1982. godine. Tada je, na bazi svog odličnog obrazovanja i humanističkog gledanja na suštinu i značaj vjere, demonstrirao autentičnu privrženost međuvjerskoj saradnji i toleranciji, ali i odanost političko-ideološkim vrijednostima socijalističkog društva Crne Gore.¹⁶¹ Istako je da između IZ,

.....
¹⁶⁰ DACG, 411, k. 35, Informacija o održanim vjerskim svečanostima u Kotoru i Herceg Novom od 24. aprila do 1. maja 1977. godine.

¹⁶¹ DACG, 411, k. 39, Pozdravna riječ imama Hadži Idrisa ef. Demirovića predsjednika Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori na ručku u manastiru Pivi. Demirović je izjavio: „Vaša Svetosti, Gospodo, Čini mi posebno zadovoljstvo što mi se ukazala prilika da u ime Starješinstva i pripadnika Islamske zajednice u SR Crnoj Gori i u svoje ime pozdravim Njegovu Svetost Patrijarha SPC g. Germana i ovaj cijenjeni skup. Ujedno koristim priliku da izrazim zahvalnost Njegovom Preosveštenstvu pravoslavnom mitropolitu crnogorsko-primorskom g. Danilu što nam je svojim pozivom omogućio da budemo počašćeni učešćem u ovom Vašem slavlju. Iskreno čestitamo Pravoslavnoj crkvi ovo slavlje povodom osvećenja manastira Pive u kojem će se, od danas, veličati svevišnji Bog, kao i prije, do njegovog izmještanja radi izgradnje Hidroelektrane „Piva“. Ova današnja svečanost predstavlja sjajno svjedočenje o vjeri u Boga, međusobnoj ljubavi, vremenu i društvu u kojemu živimo. Dijelimo zajedno sa vama radost ove veličanstvene svečanosti, jer je to radost naše braće po Bogu i domovini. Vjera u Boga, u sudnji dan nalaže nam da se međusobno volimo i živimo kao braća. Nemoguće je vjerovati u Boga za stvoritelja svih ljudi a sa njima ne

Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori postoji bratska saradnja koja može služiti za primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Smatrao je da je takva saradnja imperativ iz Kur'ana i da je to imperativ na kome počivaju principi bratstva i jedinstva. Naglasio je da se na tim principima izgrađuje socijalističko društvo i da bi vjernici u skladu s tim trebalo da vrše svoju vjersku i patriotsku dužnost. Zaključio je da je svaki grijeh prema takvom društvu koje je omogućilo slobodu vjeroispovijesti istovremeno i grijeh prema Islamu. Slično je predsjednik Starješinstva Islamske zajednice Idris

.....
živeti kao sa braćom. 'Nije pravi vjernik onaj koji ne želi drugom ono što želi sebi' – poruka je Muhameda a.s. Drago mi je što ovdje mogu istaći da je bratska saradnja između Islamske zajednice, Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori takva da može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Primjera ovakve saradnje ima mnogo i na svim nivoima. U ovakvoj bratskoj saradnji normalno je što se naši nerijetko međusobno pomažu, pomažu u podizanju džamija i crkava i zajednički proslavljaju njihova otvaranja. Međusobno se posjećuju prilikom vjerskih praznika i zajednički se opraštaju od svojih prijatelja na grobu. Zajednički dijele dobro i zlo. Mi ćemo i dalje nastaviti i razvijati takvu saradnju, bratsku ljubav i međusobnu solidarnost među svim ljudima. Ovo je imperativ Kur'ana. I ne samo Kur'ana. Smijem tvrditi da on čini suštinu svih Objava i svih svetih knjiga. Svi Božji poslanici su podjednako tražili ljubav i bratsku slogu među ljudima. Ovo je imperativ i našeg zajedničkog življenja i svih opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva u jedinstva. Vjernici mogu biti sretni što se na ovim principima izgrađuje naše društvo i tome dati svoj puni doprinos, vršeći na taj način svoju vjersku i patriotsku dužnost. Svaki grijeh prema društvu koje je omogućilo svojim članovima slobodu, rad i vjersku aktivnost, istodobno je grijeh prema Islamu. Čovječanstvu je danas više nego ikada potrebna međusobna ljubav, razumijevanje i solidarnost. U tome vjera može i treba dati svoj puni doprinos. Vjera i vjernici u tome potvrđuju i opravdavaju svoje postojanje. Muhamed a.s. kaže: 'Najbolji od svih ljudi je onaj koji najviše koristi ljudima'. Molim Boga da i ovaj Božji hram u miru i slobodi služi Bogu i ljudima do sudnjega dana.“

ef. Demirović kazao i kao gost na Skupštini Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore 1984. godine.¹⁶² Demirović je u ime Udruženja „Ilmije“ u Crnoj Gori izjavio da je počastvovan pozivom da prisustvuje ovoj Skupštini i poželio je mnogo uspjeha u radu Udruženja, Pravoslavne crkve i cijele zajednice. Demirović je izjavio: „Smatram posebno važnim ovdje, pred ovim cijenjenim skupom, izraziti naše iskreno zadovoljstvo za razvoj bratske saradnje između naših udruženja i vjerskih

.....
¹⁶² DACG, 411, k. 40, Pozdravni govor ef. Demirovića na Skupštini udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore održanoj u hotelu „Crna Gora“, 25. X 1984. Demirović je ovom prilikom naveo i važan događaj iz života Muhameda a.s. kada se preselio iz Meke u Medinu, osnovao zajednicu i postao šef države. Tada mu je došla jedna hrišćanska delegacija iz arapske provincije Nedžan, sa episkopom Ebul Harisom na čelu, na razgovor o onome što je Kur'anom objavljeno. Nakon povratka Ebul Harisa u svoje mjesto, Muhamed a.s. mu je poslalo ovo pismo: „U ime Boga milostivog samilosnog! Od poslanika Muhameda Episkopu Ebul-Harisu, episkopima Nedžrana, onima što ih slijede i monasima njihovim: Njihovo je sve što se nalazi u rukama njihovim, bilo toga malo ili mnogo, njihove crkve, kapelice i samostani, njima zaštita Božija, njegova poslanika. Nijedan episkop neće biti premješten iz svog sjedišta, nijedan monah iz svog samostana, nijedan sveštenik iz svoje parohije. Nijedno od njihovih prava i ovlašćenja neće biti izmijenjeno ili otuđeno ili bilo koja stvar i običaj na koji su navikli. O ovome je osigurana vječita zaštita Božja i njegova poslanika – sve dok se budu iskreno ponašali i djelovali u skladu sa svojim zadacima. Oni neće biti podvrgnuti pritisku i nasilju, niti će sami biti nasilnici“. Demirović je naveo da ove riječi nijesu bile samo deklarativne, već i pravno praktične. Izjavio je da je Bog htio da se ljudi razlikuju u vjerovanjima i uvjerenjima, ali da Bog voli i traži da se ljudi međusobno vole i poštuju kao braća i da ko voli duže i srećnije živi. Demirović je smatrao svojom vjerskom i patriotskom dužnošću da ove temeljne vrijednosti stalno usađuje i njeguje u srca i svijest vjernika koji na taj način potvrđuju svoja vjerovanja. Na kraju je naveo: „Boli našeg društva su i naši boli“.

zajednica na ovom našem tlu koja može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Ovakvi odnosi i saradnja su imperativ našeg zajedničkog življenja i opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva i jedinstva, a to je imperativ Jevanđelja, Kur'ana i svih božijih poslanika.“ Idrizović je naveo da je u istoriji ovih religija bilo i uskogrudosti, vjerske isključivosti, pa čak i konfrontacija, ali je tvrdio da za to nije bilo nikakvog osnova ni opravdanja u vjerskim učenjima. Naglasio je da hrišćanstvo propovijeda ljubav, čak i prema neprijateljima i citirao je Jevanđelje: „Ljubite neprijatelje svoje, blagosiljajte one koji vas kunu, činite dobro onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone...“ (MT 5,6). Naveo je i da islam takođe izričito traži ljubav i poštovanje ljudskog života i dostojanstva, svačijeg vjerovanja i uvjerenja („Ljude smo stvorili dostojanstvenim“, „Vama vaše, a meni moje vjerovanje“, „Nema prisilja u vjeri“ – riječi su iz Kur'ana). Demirović je istakao da je Muhamed a.s. upozoravao: „Krv jednog muslimana vrijedi koliko i krv drugog“ i „Ko bude uznemirio nemuslimana, ja ću ga optužiti na sudnjem danu pred licem svemogućeg Boga“. Izjavio je da su pravoslavni sveštenici „naša braća po Bogu i domovini“.

Predsjednik Starješinstva, Demirović je, kao i njegov prethodnik Bakalović, podržavao temeljne vrijednosti socijalističke Crne Gore i Jugoslavije, s tim što je više bio okrenut međuvjerskom dijalogu i saradnji nego eksplicitnom podržavanju socijalističkog samoupravljanja i bratstva i jedinstva. U tome je bio korektan i partnerski orijentisan prema vlasti, ali se nije ustručavao i da reaguje na negativne pojave. Prema

zakonskim odredbama, vjersku pouku su mogla pohađati djeca predškolskog i školskog uzrasta, ali samo u vrijeme kada nijesu bili dužni da prisustvuju redovnoj nastavi i vannastavnim aktivnostima, a za pohađanje vjerske obuke bilo je neophodno odobrenje oba roditelja ili staratelja.¹⁶³ Mnogi nijesu pravili razliku između vjerske obuke i vjerske škole, pa su krajem 1984. televizija i štampa (*Večernje novosti, Pobjeda, Bjelopoljske novine*) pogrešno to poistovjećivali i s tog aspekta kritikovali rad IZ. U vezi s tim, Demirović je zatražio prijem kod predsjednika Vjerske komisije Božidara Tadića i uložio protest zbog neobjektivnog i netačnog informisanja javnosti. Istakao je da takvo informisanje više šteti nego što koristi ukupnom političkom stanju u Republici, a posebno dobrim odnosima između IZ i države. Idrizoviću je sugerisano da ne bi bilo dobro da preko štampe vodi polemiku o ovim pitanjima, već da se obrati Predsjedništvu RK SSRN u okviru koga bi se, uz prisustvo predstavnika štampe i televizije, razjasnile nesuglasice, zauzeli odgovarajući stavovi za buduće ponašanje medija kada informišu javnost o pitanjima iz odnosa vjerskih zajednica i države. Komisija je smatrala da je greška kod većine medija to što nijesu vodili računa o odredbama iz Ustava i zakona kojima se reguliše pravni položaj vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Tako su mediji doprinijeli politizaciji ovih osjetljivih pitanja, jer su faktički doveli u pitanje neke ustavne principe položaja vjerskih zajednica u samoupravnom društvu.

.....
¹⁶³ DACG, 411, k. 40, Dopunska informacija o najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, 13. XI 1984.

IZ pod upravom Sabora i Starješinstva na čijem čelu je bio Idrizović je željela da maksimalno iskoristi zakonske mogućnosti u unapređenju vjerskog života. Sredinom 80-ih IZ je pojačala svoju aktivnost u Crnoj Gori, širila vjersko-propagandne sadržaje, organizovala vjerske skupove, vjersku pouku za djecu i širila uticaj među vjernicima. To je doprinijelo masovnijem sprovođenju vjerskih običaja, čak i od strane nekih društvenopolitičkih radnika i članova SKJ i njihovih porodica u Rožaju, Plau, Bijelom Polju, Pljevljima, te masovnom prisustvu omladine pojedinim vjerskim skupovima.¹⁶⁴ Neki imami i aktivni vjernici su insistirali kod roditelja da djecu šalju na časove vjerske pouke ili u vjerske škole, uz napomenu da nastavnici i profesori odvrćaju djecu od vjerskih običaja iako su ona „bolje vaspitana u džamiji nego u školi“. U ovoj akciji su imali uspjeha, pa čak i kod djece nekih članova SK. U ovome su registrovane i pojave koje su bile suprotne zakonu. Na području Bijelog Polja registrovana je pojava popisa građana. To se navodno radilo zbog evidentiranja aktivnih vjernika, mada su neki pojedinci htjeli da se ovim popisom provjeri i utvrdi broj muslimanskog stanovništva na ovom području. Bilo je slučajeva javnih nacionalističkih istupa izazvanih i podstaknutih upravo sve izraženijom vjerskom podvojenošću na ovom području. Na prostoru Bijelog Polja je evidentirano i okupljanje vjerski najzagriženijih pojedinaca u uže grupacije i njihovo insistiranje da

.....
¹⁶⁴ DACG, 411, k. 42, Informacija o imovinsko-pravnim sporovima između društveno-političkih subjekata i vjerskih zajednica, Titograd, 1986.

se što masovnije upražnjavaju vjerski običaji kako bi ostavili utisak pravih muslimana. Propagirali su da bi djecu trebalo vaspitavati u duhu Islama, i da se izbjegavaju mješoviti brakovi. Bilo je i pojava nacionalističkog prebrojavanja i komentara, naročito u vrijeme izbora. Na sjeveru Crne Gore u redovima IZ se osjećao uticaj ekstremista Islamske vjerske zajednice iz Bosne i Hercegovine, uticaj Islamske vjerske zajednice iz Turske odakle se zahvaljujući rodbinskim vezama i posjetama iseljenika često donosila vjerska literatura, a dijeljeni su privesci i bedževi sa likom ajatolaha Homeinija. Pod uticajem panislamizma, propagirane su teze o formiranju muslimanske republike.

U periodu 1982-1985. IZ je sve češće organizovala vjerske skupove.¹⁶⁵ Tokom 1982. godine registrovano je 6 masovnijih vjerskih skupova kojima je prisustvovalo oko 2.000 vjernika, dok je tokom 1984. ovakvih skupova bilo 7 i na njima je učestvovalo oko 4.000 lica. Karakteristika IZ je bilo organizovanje čestih vjerskih skupova po privatnim kućama (kućni mevludi, sunećenja), tako da je bilo praktično nemoguće utvrditi tačan broj skupova, učesnika i onih koji su sprovodili vjerske običaje. IZ je povećala časove vjerske pouke za djecu i omladinu predškolskog uzrasta, što je dovelo do masovnijeg sprovođenja vjerskih običaja. Tako je, na primjer, za vrijeme proslave Ramazana i Bajrama 1984. godine na sjeveru Crne Gore registrovano masovnije okupljanje vjernika (posebno djece i omladine), kao i odsustvovanje sa posla ili proslave uz „bajramsku .....

¹⁶⁵ DACG, 411, k. 45, Saziv za sjednicu Komisije CK SK Crne Gore za idejni i teorijski rad, Titograd, 1. II 1985.

kafu“ na radnim mjestima, a kružile su i prigodne čestitke (Plav) i rasturan umnoženi materijal (Rožaje) u kome se vjernici upozoravaju da „sve kazne dolaze od Alaha, ukoliko se ne vjeruje i ne klanja“. U redovima IZ, posebno na sjeveru Crne Gore osjećao se uticaj IZ iz Sarajeva. Većina studenata Muslimana sa ovog područja se školovala u Sarajevu. U to vrijeme iz Sarajeva su se slale pojedine grupe vjernika u obilazak sjevera Crne Gore, a evidentirane su i veze sa osuđenim „muslimanskim fundamentalistima“ iz Sarajeva. Registrovani su brojni zahtjevi za izgradnju novih vjerskih objekata, prikupljanje priloga za renoviranje džamija i kupovinu stanova za sveštena lica, kao i veza sa islamskom ligom „Rabita“ iz Saudijske Arabije, koja je materijalno obilato pomagala izgradnju novih i obnavljanje zapuštenih i oštećenih vjerskih objekata. Ekspanzija vjerskog života je naročito bila zastupljena u opštini Rožaje. U gotovo svim vjerskim objektima IZ u rožajskoj opštini u vrijeme muslimanskog praznika Ramazana bila je organizovana nastava za djecu predškolskog i školskog uzrasta. U džamijama u Rožaju, Baću i Biševu je svakodnevno na vjersku pouku dolazilo po tridesetak dječaka i djevojčica pretežno učenika osnovne škole. Imam koji je organizovao vjersku pouku u Biševu tražio je od polaznika da na pouku obavezno dolaze obučeni u muslimansku nošnju, što je bilo suprotno zakonu. U nekim selima gdje nije bilo vjerskih objekata, vjerske pouke su organizovane u privatnim kućama, pa čak i u kućama članova SK. Ovo je bio dokaz da je djelovanje IZ u opštini Rožaje bilo naglašeno i da nije uvijek bilo u skladu sa

zakonom. Ako se uzme u obzir da je veći broj članova SK, pa i onih koji su obavljali javne upravne funkcije postilo Ramazan, Vjerska komisija je smatrala da su to dokazi da je islamska vjera u ovoj opštini uhvatila maha.

Na području Bara i Ulcinja sredinom '80-ih bilo je sporadičnog uticaja albanskih nacionalista (iredente) sa Kosova i ekstremne emigracije sa Zapada. Imam Jusuf Boljević, po nacionalnosti Albanac, napravio je ispade sa svim obilježjima krivičnog djela u Ostrosu sa pozicija albanskog iredentizima, pa je zbog toga uhapšen i priveden istražnom sudiji u Titogradu 1985. godine.¹⁶⁶ Hapšenjem Boljevića spriječena je i njegova namjera da otuptuje u Ameriku, u Njujork, gdje je bio izabran za glavnog imama Albansko-islamskog centra. Protiv ovakvog djelovanja Boljevića bilo je i Starješinstvo IZ. Ono je osudilo njegove postupke i preduzelo odgovarajuće mjere u okviru svojih ovlašćenja, tako da je sproveden postupak za njegovo razrješenje sa dužnosti sekretara Udruženja „Ilmije“ južnog regiona (Titograd, Bar i Ulcinj). Starješinstvo IZ Crne Gore u Titogradu je jednoglasno osudilo političku djelatnost Jusufa Boljevića uz predlog da se neodložno isključi iz IZ Crne Gore.

Ovo su bile ozbiljne, ali sporadične pojave koje nijesu bile dio zvanične politike Starješinstva IZ. Ako se izuzme uglavnom zakonsko napredovanje i jačanje vjerskog života, onda se može reći da su opozicioni ideološko-politički nastupi iz IZ bili pojedinačnog karaktera, a ne zvanična

.....
¹⁶⁶ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, februar 1986.

politika IZ, tako da je krajem 1988. godine Vjerska komisija zaključila da u odnosima sa IZ nema ozbiljnih problema.¹⁶⁷ Posebno je bila dobra i redovna saradnja sa Starješinstvom IZ u Titogradu, a prije svega sa Idrisom Demirovićem. Neki problemi, koji su se ticali imovinsko-pravnih odnosa, ili pak djelovanja pojedinih imama sa neprihvatljivih nacionalističkih pozicija, brzo su rješavani zahvaljujući ovoj saradnji. Vjerskom poukom je bilo obuhvaćeno oko 900 djece u Crnoj Gori, a pouka se odvijala uglavnom u duhu Ustava i zakona. Tačan broj nije bilo moguće precizno utvrditi jer se pouka održavala i po privatnim kućama naročito na sjeveru Crne Gore. Ovaj oblik nastave je bio primjetan tokom ljetnjeg raspusta u opštini Bijelo Polje (Sutivanu, Bistrici i Koritima). Tim povodom u Koritima je održan i poseban partijski sastanak sa ciljem da se utvrdi stepen idejno-političke odgovornosti roditelja, komunista, koji su dozvolili svojoj djeci da pohađaju vjersku pouku, zabranjujući im da za to vrijeme idu na redovnu školsku nastavu. Na sastanku, koji je protekao u mučnoj atmosferi i žučnoj raspravi, došlo je do podvajanja. Pripadnici crnogorske nacije su napustili sastanak, a ostali su jedino pripadnici muslimanske nacije. To je postalo predmet najrazličitijih komentara u ovoj sredini i tumačilo se kao razdvajanje na nacionalnoj osnovi.

U periodu od marta 1988. do februara 1989. godine Starješinstvo IZ je svoj rad zasnivalo na osnovnim načelima i propisima islama, i svoju osnovnu aktivnost usmjerilo

¹⁶⁷ DACG, 411, k. 42, Informacija o odnosima društvene zajednice i vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, 1988.

je ka realizaciji onih zadataka koji su Ustavom i Statutom IZ stavljeni u njegovu redovnu nadležnost, kao i ka sprovođenju zaključaka sa zasijedanja Vrhovnog sabora i Sabora IZ u Crnoj Gori.¹⁶⁸ Starješinstvo je tvrdilo da se pri tome držalo odredbi Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, posebno u dijelu koji je govorio da su vjerske zajednice odvojene od države i da se mogu baviti samo vjerskom djelatnošću među svojim pripadnicima. Starješinstvo je strogo poštovalo ovu ustavnu i zakonsku odredbu, ali se IZ angažovala i u pitanjima koja su bila značajna za društvo i svakog pojedinca kao što su jačanje svijesti o međusobnoj povezanosti, ljubavi, bratstvu, slozi i solidarnosti među ljudima, odnosno bavila se čovjekoljubljem i rodoljubljem. IZ je tako nastojala da vlast uvjeri da joj je partner u ovoj politici i da je njeno javno djelovanje u skladu sa interesima vlasti. Čovjekoljublje i rodoljublje su za IZ bila duboko vjerska, ljudska i patriotska pitanja, koja nije trebalo da zanemari ni jedan pripadnik islama, a ti principi su morali biti moto i motiv u životu svakog muslimana, i važan sastavni dio vjere. Starješinstvo je naglasilo da se ovo imperativno naređivalo u islamskom bukvaru – *Ilmihalu*, i da je zato u periodu 1988-1989 Starješinstvo u svakoj prilici i sredini radilo da se ovi principi učvrste u srcu i svijesti svih muslimana, i da će tako raditi i dalje. Starješinstvo je navelo: „Sve dotle dok svako naše susretanje, življenje i saradnja sa svim ljudima ne bude u razumu, bratstvu i slozi, međusobnom pomaganju i

.....
¹⁶⁸ DACG, 411, k. 44, Izvještaj o radu Starješinstva IZ za period mart 1988 – februar 1989, Titograd, februar 1989.

solidarnosti, nećemo opravdati svoje vjerovanje i kao takve stići će nas Božja i istorijska kazna“. Ovakva politika je bila prvorazredni zadatak svakodnevnog rada i ponašanja Starješinstva, a prije svega imajući u vidu krizu na Kosovu. U nizu mnogobrojnih uzvišenih načela islama koja se odnose na međukomšijske i međuljudske odnose Starješinstvo je istaklo potresno upozorenje Muhameda a.s. koji je rekao da nije musliman onaj koji ostaje ravnodušan u nevolji svog komšije i ne pritekne mu u pomoć, i da se komšija ne smije uznemiriti čak ni mirisom jela koje on nema, izuzev ako ga sa njime podijeli. Na osnovu toga Starješinstvo je poručilo da su komšijski, međuvjerski i međunacionalni odnosi na najvećem pijedestalu moralno-etičkih i duhovnih vrijednosti i intimnih osjećanja u islamu.

Ovaka politika je demonstrirana prilikom svečanog otvaranja jedne od najljepših džamija u Crnoj Gori u naselju Krute kod Ulcinja 2. oktobra 1988. godine. To je bila novosagrađena džamija, a tom činu je prisustvovao Reis-ul-ulema IZ u SFRJ hadži hafiz Husein ef. Mujić uz predstavnike Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori, a prisustvovali su brojni predstavnici crnogorske vlasti, vjernici i građani Ulcinja i šire. Govori visokih predstavnika vjerskih zajednica i vlasti ostavili su snažan utisak. U toku svoje prve zvanične posjete Crnoj Gori upriličene ovim povodom Reis Mujić je u Krutama i Veljem Selu u razgovorima sa predstavnicima i vjerskim službenicima IZ informisan o razvoju IZ na prostoru Crne Gore. Reis je izrazio zadovoljstvo onim što se uradilo u IZ Crne Gore. Reisa, predsjednika Starješinstva IZ i članove Sabora IZ Crne Gore primio je

predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore dr Božina Ivanović 3. oktobra 1988. godine. Potom su istu delegaciju primili predsjednik i sekretar Vjerske komisije Vladeta Cvijović i Vukosav Dobrilović. U zvaničnom saopštenju je navedeno da je na oba sastanka u otvorenim i srdačnim razgovorima konstatovano da su odnosi i saradnja između IZ i države u Crnoj Gori dobri i korektni, u duhu ustavnih načela i opštenjivosti. Sa zadovoljstvom je konstatovano da su takvi i odnosi između vjerskih zajednica u Crnoj Gori, i da je to doprinijelo sretnom zajedničkom životu i ukupnim odnosima među svim građanima u Crnoj Gori. Te ocjene su izrečene i na svečanom susretu starješina IZ sa predstavnicima vjerskih zajednica, predstavnicima javnog, kulturnog i političkog života u Crnoj Gori, koji je organizovan u hotelu „Crna Gora“ u Titogradu. Starješinstvo je smatralo da je ova posjeta od velikog značaja za dalji rad IZ u Crnoj Gori, a o posjeti Reis-ul-uleme SR Crnoj Gori pisao je islamski list *Preporod* i iznio je pozitivne utiske o posjeti i njenom prijemu u Crnoj Gori. U ovome periodu Starješinstvo je imalo dobru saradnju sa VIS-om, drugim republičkim Starješinstvima, sa Vjerskom komisijom, Odborom RK SRRN za religije, Zavodom za zaštitu spomenika kulture, muzejima i odgovarajućim institucijama kulture i nauke. Saradnja sa Udruženjem „Ilmije“ je bila sastavni dio svakodnevnog rada, a Starješinstvo je poseban značaj davalo njegovanju i daljem produbljivanju dobrih odnosa sa drugim vjerskim zajednicama.

Najzapaženiju ulogu u kreiranju ovakve politike IZ u Crnoj Gori imao je predsjednik Starješinstva Idris Demirović, koji

je uživao veliki ugled i zbog toga je imao visoke funkcije i u najvišim organima IZ u SFRJ. On je bio i predsjednik Vrhovnog Sabora IZ i član VIS-a Jugoslavije. U tom svojstvu je predvodio delegaciju IZ iz SFRJ na otvaranju islamskog kulturnog centra u Čikagu u oktobru 1988. Tom prilikom je u Njujorku posjetio i neke džematlije iz Crne Gore, a u januaru 1989. posjetio je neke džematlije iz Crne Gore u SR Njemačkoj. To je bilo nastojanje da se Starješinstvo uključi u okvire saradnje VIS-a sa crnogorskim džematima u inostranstvu, pa je jedan kandidat iz Crne Gore postavljen za imama u Frankfurtu. Demirović je sa Reis-ulemom bio na prijemu kod predsjednika SIV-a Branka Mikulića, a na poziv Odbora IZ Zagreb u zagrebačkoj džamiji je otvorio izložbu „Tragovi kulture islama“.

Ovakva politika je nastavljena i nakon promjene vlasti u Crnoj Gori 1989. godine i očiglednog kraja socijalističkog sistema, ali i tokom pogoršavanja jugoslovenske krize. Tokom 1989. i 1990. godine Starješinstvo IZ se pridržavalo ustavno-pravnog položaja, ali se angažovalo i u pitanjima od sudbonosnog značaja kao što su: jačanje ljubavi, bratstva, međusobne povezanosti, sloge među ljudima, čovjekoljublje i rodoljublje.¹⁶⁹ Starješinstvo je smatralo da su ova pitanja duboko vjerska, ljudska i patriotska i da ih ne smije niko zanemariti, pa ni pripadnici islama. Kao i u prethodnom periodu, Straješinstvo i vjernici su nastojali da daju puni doprinos kako bi se ovi principi učvrstili u srcu i svijesti

.....

¹⁶⁹ DACG, 411, k. 44, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice za period april 1989 – maj 1990, Titograd, jun 1990.

muslimana. To je bio provorazredni zadatak rada i ponašanja Starješinstva i to su bila uzvišena načela islama koja se odnose na međuljudske i komšijske odnose. Ovakvom učenju islama Straješinstvo je tokom 1989. i početkom 1990. dalo doprinos obraćanjem predsjednika Starješinstva IZ u SR Crnoj Gori preko Radio i TV Titograda, što je bio prvi put nakon 1945. godine da se islamski vjerski poglavar obrati preko elektronskih medija.

Da je i pored promjene vlasti u Crnoj Gori IZ i dalje imala gotovo identično političko-ideološko djelovanje svjedočila je svečanost otvaranja novosagrađene džamije u Veljem Selu kod Bara 16. 07. 1989. godine. Svečanosti je prisustvovao predsjednik Vrhovnog Sabora IZ i predsjednik Starješinstva IZ u Crnoj Gori Idris Demirović, potpredsjednik Vrhovnog Sabora sa saradnicima, predstavnici Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori, predstavnici crnogorske vlasti, vjernici i građani Bara i šire. Predstavnici vjerskih zajednica i vlasti su održali prigodne govore. Najjači utisak je ostavio govor sekretara Vjerske komisije Vukosava Dobrilovića.¹⁷⁰ Njegov

.....
¹⁷⁰ DACG, 411, k. 43, Pozdravni govor V. Dobrilovića na otvaranju džamije u Veljem Selu – Bar, 16. VII 1989. Dobrilović je naveo: „Sama izgradnja ovakvih objekata izričito govori o uspješnom ostvarivanju vjerskih prava i sloboda, koja su u našoj zemlji izdignuta na nivo ustavnih opredjeljenja. I u ovim vremenima, koja, kao što svi znamo i osjećamo, nijesu nimalo laka, mi moramo sve učiniti, da se očuvaju slobode savjesti i vjeroispovijesti i da se zaštititi ustavno pravo svakoga čovjeka, da se na nivou sopstvenih ubjedenja slobodno opredjeljuje oko pogleda na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama. Nadam se da dijelim vaše mišljenje, ako kažem da postojanje različitih vjerskih zajednica u našoj zemlji pa i u sredini gdje se danas nalazimo nije prepreka, nego, štaviše, i podstrek međuljudske saradnje. Čini mi se da to potvrđuje naša istorija kako starija tako i novija. Kada smo u velikim iskušenjima vremena bili zajedno,

govor je potvrdio da je, i pored promjene vlasti i izvjesnog uspostavljanja novog državnog i političkog sistema, zvanična politika Crne Gore u ovoj oblasti imala kontinuitet u zaštiti slobode vjeroispovijesti, čuvanju međuvjerskog i međunacionalnog sklada i promociji stava da je vjerska

.....
zajedno smo i dobijali, kada smo se god međusobno suprotstavljali i svadali svi smo gubili. Mislim da su ova istorijska iskustva i pouke baš danas od posebnog značaja. Svi mi, bez obzira na pogled na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama pripadamo istom društvu i sudbina toga društva naša je zajednička sudbina. Osjećao sam za dužnost da ovo kažem, jer u ovim teškim trenucima nažalost i na strani ateista i na strani vjernika ima pojedinaca, koji tu istinu zaboravljaju. Dozvolite da i ovoga puta konstatujem da se u SR Crnoj Gori odnosi republičkih organa i Islamske zajednice već decenijama uspješno razvijaju i obogaćuju na naše obostrano zadovoljstvo. Republička komisija će i u svom daljem radu doprinositi takvom razvoju i saradnji. Rezultati ove saradnje su nesporni. Zajedničkim nastojanjima postigli smo vidne uspjehe u obnavljanju kulturno-istorijskih spomenika koji zaslužuju divljenje. Ti spomenici u svojoj ljepoti u svom sjaju već od početka nose odlike starine u koje su utkane odlike mladalačke svježine, koje su imale prvog dana. Rekao bi čovjek da u tim djelima vije miris vječna cvijeća i da u njima živi duša koja nikad ne stari, kako reče Plutarh. Sve nas to obavezuje da ih sačuvamo i ostavimo generacijama i generacijama. Zajedničkim naporima smo uspijevali da se urbanističkim planovima naselja riješe pitanja lokacije vjerskih objekata. Doprinosili smo uspješnom razjašnjavanju imovinsko-pravnih problema i drugih pitanja značajnih za rad i položaj ove vjerske zajednice. Želim posebno da istaknem uspješnu saradnju ove Komisije sa Starješinstvom IZ u SRCG, a naročito sa njegovim predsjednikom gospodinom Idrisom Demirovićem. Posebno mi je drago što vidim da ovoj današnjoj svečanosti prisustvuju i predstavnici drugih konfesija, što takođe svjedoči o duhu međukonfesionalne saradnje i što zaslužuje podršku svih nas. Ovo ističem što ovakva saradnja doprinosi ne samo međuvjerskim nego i međunacionalnim odnosima u pravcu razvijanja jačanja bratstva i jedinstva, kao velike tekovine naše revolucije. Gospodine predsjedniče, gospodo i gospođe, drugarice i drugovi, neka i ova današnja svečanost i ovaj objekat za koji je vezana doprinese saradnji među ljudima na stvaranju dobrih djela bez ikakva licemjerstva, jer štaviše i vjera u Boga koja se ne potvrđuje dobrim djelima predstavlja lažnu licemjernu i praznu frazu.“

raznolikost društveno bogatstvo. Dobrilović je istakao da svi u Crnoj Gori, naročito u političkoj krizi, moraju djelovati zajedno, jer je to jedini način da se pobijede velika iskušenja i da je to zajedništvo istorijsko nasljeđe. Izjavio je: „Svi mi, bez obzira na pogled na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama pripadamo istom društvu i sudbina toga društva naša je zajednička sudbina.“ Ohrabrilo ga je i obradovalo prisustvo predstavnika Pravoslavne i Katoličke crkve jer je to bio dokaz uspješne međukonfesionalne saradnje, dokaz jačanja bratstva i jedinstva i čuvanja tekovina socijalističke revolucije. Dobrilović je odao priznanje IZ za uspješnu višedecenijsku saradnju sa Vjerskom komisijom. Posebno je istakao uspješnu saradnju sa Starješinstvom i predsjednikom Idrisom Demirovićem.

Tokom 1989. i 1990. godine Starješinstvo je sa Vjerskom komisijom imalo dobre, stabilne i korektne odnose i saradnju koji su se zasnivali na osnovama Zakona, povjerenja i poštovanja. Takav odnos Vjerske komisije i njenu pomoć u rješavanju zakonitih zahtjeva IZ, Starješinstvo je visoko cijeno. Starješinstvo je u ovom periodu postiglo dobar rezultat u unapređenju vjerskog života, i to je bila solidna pretpostavka i podstrek za više rada i za bolje rezultate. Posebnu važnost Starješinstvo je pridavalo njegovanju i produbljivanju dobrih odnosa sa drugim vjerskim zajednicama i smatralo je da te kontakte treba što češće održavati na svakom mjestu i nivou, jer je to doprinosilo boljim međukonfesionalnim i uopšte međuljudskim odnosima, odnosno srećnijem zajedničkom življenju. Predsjednik Starješinstva, Demirović je i u ostalim djelovima

vjerskog rada promovisao ovu politiku. Bio je i predsjednik Ustavne komisije koja je radila na novom Ustavu IZ u SFRJ. Demirović je u septembru 1989. bio na prijemu u Beogradu povodom održavanja konferencije Nesvrstanih zemalja, zatim sa najvišim predstavnicima IZ u SFRJ na čelu sa Reisom-ul-ulemom hadži Huseinom ef. Mujićem na prijemu kod predsjednika savezne Vlade Anta Markovića. Najzapaženiji javni nastup u Crnoj Gori je imao na javnoj tribini u Domu omladine „Budo Tomović“ u Titogradu gdje je govorio sa v.d. Reis-ul-uleme hadži Jakubom ef. Selimoskim. U svojstvu predsjednika Vrhovnog Sabora i člana VIS-a Demirović je 6. januara 1990. sa vjersko-prosvjetnim referentom VIS-a obišao džemate u SR Njemačkoj i to: Frankfurt, Dizeldorf, Keln, Štutgrat i druga mjesta.

Na osnovu ovih aktivnosti kao i krupnih političkih promjena u državi došlo je i do manjih političko-ideoloških promjena u djelovanju IZ. Očekivano, nije više bilo podrške za umirući socijalizam, ali je u fokusu i dalje bilo iskazivanje rodoljublja, čovjekoljublja, mira, iskrene saradnje sa vlastima i međusobnog poštovanja sa predstavnicima ostalih vjerskih zajednica. IZ je nastojala da se svaki politički problem mirno rješava i isticala je da su međuvjerski i međunacionalni mir i sklad najvažnije vrijednosti. Predsjednik Starješinstva, Demirović, se posebno brinuo zbog krize na Kosovu i bio je zainteresovan za njeno rješavanje jer nije želio da se ta kriza proširi i prenese na međuvjerske i međunacionalne odnose u Crnoj Gori. Kao član delegacije IZ u SFRJ boravio je na Kosovu kako bi

dao doprinos u smirivanju političke i nacionalne krize. Povodom sukoba na Kosovu i političke krize u Jugoslaviji on je početkom feburara 1990. godine uputio javni proglas u kome je pozvao na mir, na bratsko razumijevanje, slogu i pronalazak mirnog rješenja za Kosovo i Jugoslaviju.¹⁷¹ Izjavio je da je svaki mir časan, a bratsko krvopriće

.....
¹⁷¹ DACG, 411, k. 43, Proglas hadži Idrisa Demirovića, Titograd, 2. 02. 1990. Demirović je naveo: „Dragi vjernici! Težak je ovaj trenutak. Prolijeva se bratska krv u našoj domovini. Kidaju se osnovne niti koje nas vežu. Prizori su to straha djece koji ih lišava svojih radosti u roditeljskom domu. Ovo što se danas događa suprotno je uzvišenoj misiji čovjeka koju Mu je Bog odredio. On je stvorio čovjeka kao najuzvišenije stvorenje i stavio mu na raspolaganje sve što je na nebesima i na zemlji. Obdario ga je razumom. Učinio je njegov život, čast, dom imetak neprikosnovenim. Zabranio mu je sijanje smutnje, prolivanje krvi, rušenje čovjeka – te Božje građevine, kako reče Muhamed a.s.: ‘Ovaj čovjek je Božja građevina. Proklet bio onaj koji tu građevinu ruši’. Ovi uzvišeni principi i poruke, date ljudima, su koliko vjerske, toliko ljudske i opštecivilizacijske. Njih smo nasljeđivali i razvijali u našim domovima u svijetloj tradiciji naroda koji je uvijek znao da cijeni svoju i tuđu čast i dostojanstvo. Braćo draga, u naše doba ne može biti mira da nije častan. Ne može biti bratskog krvoprolića da nije nečasno. Nema nijednog među nama svima u našoj domovini kome sadašnji trenutak ne bi imao nešto važno da kaže: Zapamtite, svi putevi naše buduće sudbine, ma koliko različiti bili, spajaju se u jedno – da se kao ljudi poštujemo i cijenimo. Mir i sreća su nedjeljivi. Ako ih želimo za sebe, treba da ih želimo i za sve one koji svoja vjerovanja drugačije ispoljavaju, kao i one koji imaju drugačiji pogled na svijet. Ako ih tražimo samo za sebe, ni mir ni sreća nam nikada neće biti dodijeljeni. Dajmo ih našoj braći danas, da bi nam bili vraćeni odmah. Nužno je u ovom času da se vratimo razumu i da bratski pružimo ruku jedan drugome na Kosovu i u cijeloj našoj domovini. Manimo se bratskih sukoba, jer u njima uvijek strada i vjernik i čovjek. Umjesto toga, stvarajmo uslove međusobnog razumijevanja kako bi u zajedništvu, slozi i uzajamnom poštovanju izgrađivali sretniji život, jednako sretan i pravedan za sve i na Kosovu i u zemlji. Braćo! Sjetite se ove kur’anske poruke: ‘Vjernici svrstavajte se svi na strani mira!’“.

nečasno. Naveo je da je Jugoslavija zajednička domovina i da je imperativ „da se kao ljudi poštujemo i cijenimo“. Poručio je da su mir i sreća nedjeljivi i da oni pripadaju svima, bez obzira na vjerske razlike. Smatrao je da su svi ljudi braća i da bratska saradnja treba da se vidi na Kosovu i u cijeloj Jugoslaviji. Pozvao je da se u zajedništvu, slozi i uzajamnom poštovanju izgrađuje srećniji život, jednako srećan i pravedan za sve i na Kosovu i u zemlji.

Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori je u ovom periodu imala dobre odnose sa vlastima i veoma konstruktivnu ulogu u promovisanju ideološko-političkih vrijednosti socijalističkog sistema. Ona je usvojila većinu tih vrijednosti i čak ih je povezala sa porukama iz Kur'ana. Promovisala je tekovine socijalističke revolucije i NOB-a, i socijalističko samoupravljanje. Podržavala je djelovanje SSRN-a čiji je dio preko Udruženja „Ilmije“ faktički i sama bila. Naročito se angažovala na očuvanju i unapređenju bratstva i jedinstva. Izgrađivala je dobre i bratske odnose sa drugim vjerskim zajednicama i na taj način doprinosila da se unapređuju i čuvaju mir, saradnja i tradicionalno dobri međuvjerski i međunacionalni odnosi u Crnoj Gori. Podržavala je državno uređenje socijalističke Jugoslavije. Suzbijala je pojave vjerskog radikalizma i nacionalizma podstaknutog vjerskim posebnostima. Na osnovu takvog djelovanja, ona je bila jedno od uporišta zvaničnog političkog sistema i ideološki partner vlasti. U takvom položaju ona je nastojala da ostvari uskovjerske interese. Koristila je ustavne i zakonske mogućnosti za razvoj vjerskog života, i tražila je načine da dobije što više

finansijske podrške iz republičkog i opštinskih budžeta. IZ je imala veoma konstruktivnu ulogu u crnogorskom društvu uprkos brojnim problemima i nerazumijevanju vlasti za određene zahtjeve IZ. Ti zahtjevi nijesu dio ove tematike, i zato ćemo se samo kratko na njih osvrnuti. IZ je u Ulcinju bila protiv pretvaranja džamije u Starom gradu u objekat za gradski muzej. U Baru je vodila sporove sa vlastima zbog nacionalizacije vakufske imovine i velikih poreza na njene maslinjake. U Titogradu nije uspjela da dobije dozvolu za obnovu Osmanagića džamije, a opštinska vlast je izmjestila staro muslimansko groblje sa Pobrežja. U Ivangradu, vlasti nijesu dale dozvolu da se sagradi džamija na mjestu porušenih, tako da je Ivangrad u ovome periodu bio bez džamije. Isti slučaj je bio i sa odlaganjem izgradnje džamija u nekim naseljima u opštini Bijelo Polje. Uprkos ovim odlukama vlasti, IZ je bila za saradnju i za dobre odnose, i razumjela je da je vlast ovo radila zbog nastojanja da ne izazove takmičenje između vjerskih zajednica u gradnji vjerskih objekata u nacionalno i vjerski mješovitim sredinama.

U ovome periodu je bilo i negativnih pojava u IZ Crne Gore, a prije svega zloupotrebe vjere u političke i nacionalne svrhe. To su bile ozbiljne, ali sporadične pojave protiv kojih se borilo Starješinstvo IZ. Zahvaljujući takvoj politici Starješinstva, prodor muslimanskog nacionalizma iz Bosne i Hercegovine među islamskim vjernicima na sjeveru Crne Gore je bio slab. Ideničan uspjeh IZ je ostvarila u sprečavanju uticaja albanskog nacionalizma sa Kosova među islamskim vjernicima na području Tuzi, Bara

i Ulcinja. IZ je u ovome periodu Crnu Goru tretirala kao svoju užu domovinu, a vjernicima je omogućila slobodu u nacionalnom opredjeljivanju, tako da IZ a posebno Starješinstvo nije dozvolilo da se vjera zloupotrijebi za radikalne političke projekte, niti da vjera bude osnova za nacionalno grupisanje ili za promociju nacionalizama. Starješinstvo, odnosno predsjednici Starješinstva, su u javnom životu iz vjerskih tekstova isključivo promovisali poruke o miru, čovjekoljublju, rodoljublju, bratstvu, međuvjerskom poštovanju i saradnji. U tome su imali punu podršku crnogorske vlasti, i zato je ideološko-političko djelovanje IZ u ovom periodu, bez obzira na jasne uskovjerske interese, bio iskren doprinos u nastojanju da Crna Gora bude mjesto mira, međusobnog razumijevanja, zajedničkog života i iskrene saradnje svih njenih građana, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. U univerzalnoj islamskoj religiji, ovo je bio autentičan doprinos IZ i islamskih vjernika u socijalističkoj Crnoj Gori.

UNUTRAŠNJI SUKOBI U BARSKOJ NADBISKUPIJI (1965–1970)

Barska nadbiskupija je jedna od najstarijih vjerskih institucija u Crnoj Gori. Ona baštini tradiciju Dukljanske biskupije, koja se prvi put pominje u V vijeku, Dukljanske nadbiskupije, koja je postojala od kraja IX do početka XI vijeka i Dukljansko-barske nadbiskupije koja je formirana u drugoj polovini XI vijeka.¹⁷² Faktički je bila državna crkva, i njoj je pripadalo gotovo cijelo stanovništvo Dukljanske države.¹⁷³ Od XV vijeka dukljansko-barski nadbiskup je nosio titulu „Primas Srbije“ jer su se pod njegovom jurisdikcijom nalazili katolici u Srbiji.

Zbog potpadanja dukljanske države pod vlast Srbije i postepenog prelaska većine stanovništva u Crnoj Gori u pravoslavlje, a potom i islamizacije u vrijeme osmanske vlasti, Dukljansko-barska nadbiskupija je izgubila uticaj i značaj koji je imala u srednjem vijeku. Državne, etničke i vjerske promjene uticale su na to da Barska nadbiskupija umjesto dominantne i dukljanske crkve, postane vjerska institucija koja je po broju vjernika najmanja u Crnoj Gori,

.....
¹⁷² Andrijašević, M. Živko, Rastoder, Šerbo. *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. godine*. Podgorica, 2006, 53–54.

¹⁷³ Isto, 54–55.

a većinu njenih vjernika su činili katolički Albanci u Baru, Ulcinju i Podgorici. Kada su ovi krajevi 1878. godine vraćeni Crnoj Gori Barska nadbiskupija nije postojala, jer je od 1867. godine bila u sastavu Skadarske nadbiskupije.¹⁷⁴

Nakon potpisivanja Konkordata između Crne Gore i Vatikana 1886. godine, Barska nadbiskupija je obnovljena i dobila je jurisdikciju na teritoriji Knjaževine Crne Gore. Imala je 11 župa u kojima je živjelo oko 6.500 katolika, uglavnom Albanaca i to na području Podgorice, Bara i Ulcinja.¹⁷⁵ Barska nadbiskupija je 1923. godine dobila 4 župe: Traboino, Grude, Tuzi i Klezna, kao područje Apostolske administracije.¹⁷⁶ Tada je imala tri dekanata i 20 župa. Svoj teritorijalni opseg Barska nadbiskupija je zaokružila 1969. godine kada je područje župe Gusinje papskom bulom izuzeto iz nadležnosti Skopske biskupije i predato na upravljanje barskom nadbiskupu.¹⁷⁷ Barska nadbiskupija je u okviru Rimske kurije i Svete Stolice bila podređena Svetoj kongregaciji za širenje vjere (*Sacra congregatio de propaganda fide* – skraćeno *Propaganda fide*), što je značilo da je ona misionarska institucija koja djeluje u nekatoličkom području.¹⁷⁸

.....
¹⁷⁴ Isto, 226.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Folić, Z., *Država i vjerske...*, 44.

¹⁷⁷ Isto, 122.

¹⁷⁸ DACG, 411, k. 23, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, 1968.

Za Katoličku crkvu u Jugoslaviji i Crnoj Gori u ovom periodu najvažnija su bila dva događaja. To su održavanje Drugog vatikanskog koncila i potpisivanje Protokola između Svete Stolice i Jugoslavije. Na Drugom vatikanskom koncilu, koji se završio 1965. godine, usvojene su odluke koje su označile novi pravac u djelovanju Katoličke crkve. Među odlukama se nalazi i Dekret o ekumenizmu u kome se poziva na jedinstvo svih hrišćana i hrišćanskih crkava.¹⁷⁹ U Dekretu o pastirskoj službi je navedeno da biskupi treba da pokažu da Katolička crkva vodi majčinsku brigu prema svim ljudima, bili oni vjernici ili nevjernici, i da treba da promovišu ekumenizam onako kako je to Crkva odredila.¹⁸⁰ Biskupima je određeno da u okviru svoje službe aktivno saraduju sa javnim vlastima, i da svoje vjernike podstiču na poslušnost pravednim zakonima i na poštovanje zakonito postavljenih vlasti.¹⁸¹

Drugi događaj je bio normalizacija odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice koji su nakon proglašenja zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca za kardinala prekinuti u decembru 1952. godine.¹⁸² Pregovori za obnavljanje odnosa su počeli početkom 60-ih, a 1966. godine potpisan je Protokol o razgovorima između predstavnika SFRJ i

.....
¹⁷⁹ Turčinović, Josip, *Drugi vatikanski koncil, Dokumenti*, Zagreb, 1986, 207.

¹⁸⁰ Isto, 267 i 273.

¹⁸¹ Isto, 275.

¹⁸² Akmadža, Miroslav. „Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine“, *Croatica Christiana Periodica*, 27, 52. Zagreb, 2003, 197.

predstavnik Svete Stolice. Protokol je garantovao slobodno obavljanje vjerskih funkcija i obreda, i dozvoljavao je jurisdikciju Svete Stolice nad Katoličkom crkvom u duhovnim, vjerskim i crkvenim stvarima.¹⁸³ Vatikan je prihvatio da sveštenici ne mogu zloupotrebljavati svoje funkcije u političke svrhe. Nakon toga je u novembru 1966. godine došlo do razmjene izaslanika između Svete Stolice i Jugoslavije.¹⁸⁴ Za jugoslovenskog izaslanika imenovan je Vjekoslav Cvrlja, a za apostolskog delegata i izaslanika Svete Stolice pri Vladi SFRJ, nadbiskup Mario Kanja. Potupna uspostava diplomatskih odnosa izvršena je 1970. godine. Naredne godine Josip Broz Tito je posjetio Vatikan, odnosno papu Pija VI. Tito je bio prvi predsjednik neke komunističke države koji je stupio na tlo Vatikana.¹⁸⁵ Vatikan je tada na Jugoslaviju gledao kao na model suživota države i crkve u komunističkom bloku.¹⁸⁶

Najznačajniji zadaci Ordinarijata Barske nadbiskupije u ovom periodu su proizlazili iz odluka Drugog vatikanskog koncila, Protokola između SFRJ i Svete Stolice i osobenosti misionarskog položaja Nadbiskupije. U skladu sa tim obavezama djelovao je barski nadbiskup dr Aleksandar Tokić, koji je tu dužnost obavljao od 1955.

.....
¹⁸³ Radić, Radmila, *Država i verske zajednice 1945–1970, Drugi deo: 1954–1970*, Beograd, 2002, 531–532.

¹⁸⁴ Akmadža, Miroslav, „Pregovori Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanje protokola iz 1966. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 36, 2, Zagreb, 2004, 501.

¹⁸⁵ Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi, II deo*, Beograd, 2013, 304.

¹⁸⁶ Isto, 305.

godine.¹⁸⁷ Nosio je titulu „Nadbiskup barski i Primas srpski“, a pored njega u nadbiskupiji je bilo 18 sveštenika.¹⁸⁸ Tokić je nastojao da održava dobre odnose s vlastima Crne Gore. U septembru 1965. godine u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u Beogradu izjavio je da su odnosi između Katoličke crkve i vlasti u Crnoj Gori dobri.¹⁸⁹ Iako nije ispoljavao nacionalni identitet, Tokić je u javnosti navodio da je projugoslovenski orijentisan. U jugoslovenskoj ambasadi u Rimu u oktobru 1965. godine izjavio je da želi da strogo nastavi tradiciju jugoslovenstva prethodnog barskog nadbiskupa Nikole Dobrečića i drugih jugoslovenofila u Katoličkoj crkvi.¹⁹⁰ Prema procjeni crnogorske vlasti, nadbiskup Tokić je bio lojalan, tolerantan, spreman za saradnju, a njegove izjave su bile rodoljubive i jugoslovenski orijentisane.¹⁹¹ Nadbiskup Tokić je u učestvovao na svim sesijama Drugog vatikanskog koncila i, u skladu sa njegovim odlukama, propagirao je zbliženje

.....
¹⁸⁷ Tokić Aleksandar (Stari Bar, 1911 – Bar, 1979), nadbiskup barski od 1955. do 1979. godine. Teologiju i filozofiju završio u Rimu gdje je zaređen za sveštenika 1937. godine. U Barskoj nadbiskupiji obavljao je niz dužnosti. Za pomoćnog biskupa sa pravom nasljedstva imenovan je 1952. godine, *Istorijski leksikon Crne Gore*, 2006, 5, 1143.

¹⁸⁸ DACG, 411, k. 20, Informacija o nekim pitanjima u Nadbiskupiji Bar, Titograd, 18. X 1966.

¹⁸⁹ DACG, 411, k. 19, Zabeleška o prijemu u Saveznoj komisiji za verska pitanja nadbiskupa barskog Aleksandra Tokića, Beograd, 10. IX 1965.

¹⁹⁰ DACG, 411, k.19, Zabeleška o razgovoru sa barskim nadbiskupom A. Tokićem, Rim, 14. X 1965.

¹⁹¹ DACG, 411, k. 27, Odnosi sa Katoličkom crkvom, Titograd, 28. I 1970.

i ujedinjenje hrišćanskih crkava. Tokić je 1966. godine potpisivanje Protokola između Vlade SFRJ i Svete Stolice pozitivno ocijenio.¹⁹²

Tokićevo jugoslovenstvo je izazvalo negodovanje sveštenika albanske nacionalnosti, koji su bili većina. Od 18 sveštenika Barske nadbiskupije 14 su bili Albanci. Oni su smatrali da bi Ordinarijat nadbiskupije više pažnje trebalo da posveti potrebama vjernika albanske nacionalnosti koji su činili većinu katolika u nadbiskupiji. Razlog za njihovo nezadovoljstvo je bilo i to što je generalni vikar i najbliži Tokićev saradnik bio Jakov Rendić, po nacionalnosti Slovenac. Sveštenici albanske nacionalnosti su smatrali da ova funkcija treba da pripadne nekome od njih. Zbog toga je sredinom 1965. godine došlo je do prvog sukoba između Ordinarijata i albanskih sveštenika Barske nadbiskupije. Sveštenici: Marko Kolović, Ante Marđokić, Petar Perkolić, Anzelmo Marstjepović i Marko Bakočević su zahtijevali smjenu i premještanje don Jakova Rendića.¹⁹³ No, nadbiskup je ignorisao ovaj zahtjev. Pored toga, on je 1966. godine za župnika u Titogradu postavio Josipa Bakana, Slovenca i pripadnika salezijanskog reda. U Titogradu, na Koniku, gradila se nova crkva i nadbiskup Tokić je smatrao da završetak ove crkve predstavlja važan zadatak u obavljanju misionarske dužnosti nadbiskupije, i tu župu je povjerio slovenačkim salezijancima. Dovođenje župnika iz .....

¹⁹² DACG, 411, k. 20, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 06. XII 1966.

¹⁹³ DACG, 411, k. 19, Sekretarijat unutrašnjih poslova (SUP) SR Crne Gore, Uprava državne bezbjednosti, Titograd, 12. III 1965.

Slovenije i potiskivanje sveštenika Albanaca iz Titograda i sa upravljačkih pozicija u nadbiskupiji izazvalo je ozbiljan sukob između nadbiskupa i sveštenika albanske nacionalnosti.

U prvoj polovini septembra 1966. godine don Simon Filipaj i padre Anzelmo Marstjepović su predali nadbiskupu Tokiću predstavku s potpisima 12 sveštenika albanske nacionalnosti u kojoj su tražili: da se što prije omoguće knjige na albanskom jeziku za bogoslužjenje i katehizaciju, da se titogradska župa dodijeli svešteniku albanske nacionalnosti (pod obrazloženjem da je oko 95% katoličkih vjernika u Titogradu albanske nacionalnosti, da paroh Bakan ne zna albanski jezik i da su zbog toga protestovali albanski vjernici), da se imenuju četiri konzulatora u nadbiskupiji iz redova sveštenika albanske nacionalnosti, da se iz redova albanskih sveštenika imenuje generalni vikar i da se u nadbiskupiji imenuje sekretar iz redova albanskih sveštenika.¹⁹⁴ Predstavka je nadbiskupu predana s napomenom da se pozitivno odgovori u roku od mjesec dana, a u protivnom će obavijestiti zagrebačkog nadbiskupa kardinala dr Franja Šepera i prefekta Kongregacije *Propaganda fide*. Predstavku su potpisali sveštenici: don Simon Filipaj – Gruda (Titograd), padre Anzelmo Marstjepović – Tuzi (Titograd), padre Egidije Berišaj – Hoti (Titograd), padre Josip Jankaj – Zatrijebač (Titograd), padre Deda Markolaj – Livari (Bar), padre Pavle Marvulić – Ulcinj, don Petar Perkolić – Cetinje, don Marko Kolović

¹⁹⁴ DACG, 411, k. 20, Informacija o nekim pitanjima u Nadbiskupiji Bar, Titograd, 18. X 1966.

– Klezna (Ulicnj), don Anto Marđokić – Sv. Nikola (Ulcinj), don Frano Markić – Livari (Bar), don Roko Mirdita – Salč (Ulcinj) i don Tomo Kočović – Šestani (Bar). Dva sveštenika albanske nacionalnosti nijesu potpisala predstavku: Josip Demirović iz Nikšića i Marko Bakočević iz Ulcinja, dok predstavku nijesu potpisala četvorica sveštenika nealbanske nacionalnosti: don Ivo Bušić, don Jakov Rendić, Josip Dević i Matija Peranović. Među potpisnicima predstavke bilo je i članova Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore. Zahtjevi iz predstavke su bili pokušaj da sveštenici Albanci zauzmu sva uticajna mjesta u nadbiskupiji, kako bi je pretvorili u nacionalnu instituciju.

O ovoj predavci crnogorsku vlast, odnosno Komisiju za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Crne Gore, izvijestio je don Ivo Bušić, župnik iz Sv. Đorđa u Ulcinju, koji je bio i predsjednik Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore od osnivanja 1953. godine. Vlast je preko Udruženja nastojala da sprovodi svoju politiku, a naročito ideologiju bratstva i jedinstva. U Pravilima Udruženja je navedeno da će se rimokatolički sveštenici, između ostalog, zalagati i za maksimalnu saradnju sa državnim vlastima na platformi očuvanja i učvršćivanja tekovina Narodnooslobodilačke borbe.¹⁹⁵ U tome je don Ivo Bušić imao zapaženu ulogu.¹⁹⁶

.....
¹⁹⁵ Folić, Z, *Država i vjerske...* 219.

¹⁹⁶ Don Ivo Bušić je rođen 1908. godine u Vinjeti kod Imotskog. Kao mlad sveštenik, poredstvom barskog nadbiskupa Nikole Dobrečića, došao je u Ulcinj 1930. godine u selo i župu Sveti Đorđe na jugoslovensko-albanskoj granici. Prije rata je bio opoziciono orijentisan

Takvim držanjem sebe je svjesno doveo u težak položaj prema Vatikanu i biskupima, i zbog toga je bio izolovan u nadbiskupiji. Nadbiskup Tokić nije bio blagonaklon prema Udruženju jer Katolička crkva ovakva Udruženja u jugoslovenskim republikama nije priznala.¹⁹⁷ Zbog toga, većina sveštenika nije pristupila Udruženju. Rad Udruženja je bio slab, a od 1954. godine na području Barske nadbiskupije samo je don Ivo Bušić od članova ovog Udruženja bio aktivan, dok su ostali sveštenici bili članovi samo na papiru.¹⁹⁸ Tokić je tolerisao Bušića zbog potrebe da ima partnerske odnose sa crnogorskim vlastima. S druge strane, ostali sveštenici nijesu imali dobar odnos sa Bušićem. S obzirom na to da je bio Hrvat, sveštenici Albanci su u njemu vidjeli još jednog stranca, a animozitet prema njemu je bio pojačan jer je bio na čelu Udruženja, jugoslovenski orijentisan i blizak vlastima. Povod za otvoreni sukob s Bušićem bilo je njegovo premještanje iz župe Sv. Đorđe. Nakon 36 godina službovanja u toj župi

.....
i družio se sa članovima KPJ u Ulcinju, Boškom Strugarom i Bogdanom Vujoševićem, zbog čega su ga zvali „crveni pop“. U toku rata je saradivao sa partizanskim pokretom. Nakon oslobođenja Ulcinja bio je izabran za predsjednika mjesnog Narodnog fronta. Tokom sukoba sa Informbiroom bio je na meti albanske obavještajne službe Sigurimi, a radio Tirana je nekoliko puta pominjao njegovo ime s ciljem da ga omalovaži i diskredituje kod albanskog stanovništva na području Crne Gore. Prema izjavama vlasti, usluge koje je Bušić činio vlastima i crnogorskom društvu su bile velike naročito prilikom formiranja Udruženja katoličkih sveštenika. DACG, IVCG, 411, k. 28, Republička komisija za vjerska pitanja – Kabinetu predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 05. I 1971.

¹⁹⁷ Folić, Z, *Država i vjerske...* 218.

¹⁹⁸ Isto, 223.

Bušić je, zbog zdravstvenih razloga, od nadbiskupa tražio premještaj u župu Titograd. No, kako je nadbiskup u ovu župu doveo salezijanca Josipa Bakana, on je Bušiću predložio da pređe u Ulcinj. Bušić je to prihvatio 1966. godine, ali je bio protiv postavljanja sveštenika Filipa Simonaja u župu Sv. Đorđe jer je smatrao da je Simonaj izraziti albanski nacionalista. To je, paralelno sa predstavkom 12 sveštenika, radikalizovalo unutrašnji sukob u nadbiskupiji. Nadbiskup Tokić je bio u teškoj situaciji. Za pomoć se obratio crnogorskim vlastima i Biskupskoj konferenciji u Zagrebu, koja je bila najviši organ Katoličke crkve u Jugoslaviji. Tokić je u septembru 1966. godine posjetio Komisiju za vjerska pitanja.¹⁹⁹ Pitao je Komisiju da li ima smetnje da u parohiji Sv. Đorđa postavi sveštenika Simona Filipaja umjesto don Iva Bušića. Tokić je za Filipaja naveo da je ohol i nacionalno neiživljen. Sekretar Komisije Božo Martinović je ocijenio da je Tokić ovo iznio pred Komisijom vjerovatno pod uticajem Bušića, i iz straha da ne pogriješi, napominjući da se ne radi ni o kakvom subjektivnom sukobu između Bušića i Filipaja. Martinović je Tokiću odgovorio da je postavljanje sveštenika unutrašnja stvar crkve. Na predlog Martinovića odlučeno je da se postavljanje sveštenika u parohiji Sv. Đorđe prolongira do nadbiskupovog povratka iz Zagreba. Tokić Komisiju nije obavijestio o predstavi već je samo naveo da među sveštenicima u nadbiskupiji ima netrpeljivosti. Izjavio je da sveštenici albanske nacionalnosti protestuju što je u

.....
¹⁹⁹ DACG, 411, k. 20, Zabilješka o posjeti nadbiskupa barskog Aleksandra Tokića Republičkoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 16. IX 1966.

Titogradu za paroha postavljen Josip Bakan, porijeklom Slovenac, koji nije znao albanski jezik. Naveo je da i pored protesta neće zamijeniti Bakana, već da će Bakanu dodjeliti jednog sveštenika albanske nacionalnosti koji će mu pomagati u izvođenju obreda.

Po povratku iz Zagreba Tokić je posjetio Komisiju u oktobru 1966. godine gdje mu je ponovljeno da se Komisija ne miješa u postavljanje sveštenika, i da nema ništa protiv da se Filipaj postavi umjesto Bušića. Tokić se na Biskupskoj konferenciji u Zagrebu o predstavci 12 sveštenika konsultovao sa hrvatskim nadbiskupom i kardinalom Franjom Šeperom, splitskim nadbiskupom Franem Franićem i vrhbosanskim nadbiskupom Smiljanom Čekadom, koji su mu rekli da treba da odgovori energično ili da kapitulira.²⁰⁰ Zbog toga je nakon povratka sa Biskupske konferencije odgovor Tokića bio oštar i energičan.

Nadbiskup je početkom oktobra 1966. godine dostavio cirkularno pismo svim župskim uredima Barske nadbiskupije i Apostolske administrature u kome je odgovorio na predstavku.²⁰¹ Tokić je naveo da je predstavka 12 sveštenika u stvari ultimatum. Izjavio je da bi i pored „ultimatuma dvanaestorice“ bile izdate potrebne knjige na albanskom jeziku i da je u programu Ordinarijata izdavanje, najprije, misala za sveštenike i vjernike, a kasnije i

.....
²⁰⁰ DACG, 411, k. 20, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 06. XII 1966.

²⁰¹ DACG, 411, k. 20, Informacija o nekim pitanjima u Nadbiskupiji Bar, Titograd, 18. X 1966.

molitvenika i katehizme. Tokić je naveo da se u svim župama, osim u jednoj, gdje Albanci čine većinu stanovništva nalaze sveštenici albanske nacionalnosti. Nadbiskup je „potpisnike ultimatuma“ optužio da nastupaju kao albanski nacionalisti i da, na osnovu činjenice da Albanci momentalno čine većinu katolika u nadbiskupiji, hoće da preuzmu crkvenu vlast u svoje ruke i da stvore jednu albansku nadbiskupiju. Tokić je naveo da ti sveštenici zaboravljaju da je Barska nadbiskupija misija i da prema tome nije samo za albansku manjinu, već i za crnogorsku većinu „jer je ona danas najvećim dijelom izvan Katoličke crkve kojoj je nekad pripadala“. Za potpisnike predstavke je izjavio da gube iz vida da s razvojem Titograda i Bara katolici albanske nacionalnosti neće biti u većini, i da pretjeruju kada kažu da 95% katolika Titograda čine Albanci. Većina katolika jesu bili Albanci ali ni svi Albanci, a naročito djeca i omladina, nijesu dobro poznavali albanski koliko srpskohrvatski jezik. Tokić je naveo da će u Titogradu biti potreban i sveštenik albanske nacionalnosti i da će, čim se završi crkva na Koniku, doći Albanac iz salezijanskog reda. Poručio je da salezijance nije slučajno doveo u Titograd, i da su oni bolji sveštenici od potpisnika predstavke. Za dovođenje salezijanaca Tokić je izjavio: „I učinio sam što sam smatrao po savjesti da je najbolje. I kada sam već jednom učinio taj potez svakako jedan od najznačajnijih u mome episkopatu – neću ići natrag, to jest neću izdati salezijance i kad bih znao da ću izgubiti položaj nadbiskupa i kad bih znao da ću izgubiti život.“

Tokić se složio sa zahtjevom da je neohodno imenovati konzulatore i da je o tome u aprilu 1966. godine pisao Kongregaciji *Propaganda fide*, ali je naveo da su sveštenici konsultovani oko svih važnih pitanja i da je Rendić uvijek bio predusretljiv u tom pravcu. Nadbiskup je smatrao da imenovanje sekretara nije aktuelno, da zadržava pravo i slobodu da u tom pitanju postupi kako smatra da je najbolje i da odabere onoga ko mu najviše odgovara. Poručio je da ima u vidu duhovne potrebe Albanaca i da će oni dobiti potrebne crkvene knjige, a da je ugovor sa franjevcima dokaz da se misli i na pastorizaciju u Albaniji kada to prilike omogućće. Naveo je da je zato sramota što je starješina Franjevačke misije jedan od tvoraca predstavke (ultimatuma) i što su svi franjevci iz nadbiskupije potpisnici ove predstavke.

Tokić je smatrao da prošlost i razvoj Barske nadbiskupije pokazuju da ona ne može dobiti albanski karakter, uprkos takvim težnjama potpisnika predstavke. Tvrdio je da je sudbina Barske nadbiskupije nerazdruživo povezana sa sudbinom Jugoslavije, i da na području nadbiskupije treba da žive zajedno Crnogorci, Albanci i drugi narodi. Poručio je da svako može da osjeća šta hoće i da govori kojim hoće jezikom, ali da je isticanje nacionalnosti besmisleno i da ako to čine sveštenici, onda je to štetno po nadbiskupiju. Naveo je da nacionalnost ne može biti kriterijum za napredovanje u crkvenoj službi, i da svi sveštenici u nadbiskupiji imaju pravo da budu generalni vikari, konzulatori i sekretari, bez obzira na narodnost kojoj pripadaju. Smatrao je da je jedino važno da su sveštenici sposobni i da imaju pozitivan stav prema Jugoslaviji. Tokić je izjavio da mu je jedan od

potpisnika predstavke saopštio kako je don Simon Filipaj u jednom društvu u pripitom stanju izjavio: „Naša je majka Tirana, a ne Beograd“. Tokić je zaključio da „što trijezan misli, pijan izgovara“. Nadbiskup je naveo da kad bi istaknuti nacionalisti došli na vodeća mjesta u nadbiskupiji stvorili bi razdor među katolicima i poremetili dobre odnose između crkve i države u Crnoj Gori, i da bi to bilo na štetu nadbiskupije. Obavijestio je sve sveštenike da, kao i do tada, mogu biti njegovi gosti kada imaju posla u Ordinarijatu ili u Baru, ali da neće tolerisati da sveštenici napuštaju svoje župe, ostaju čitavu sedmicu u Ordinarijatu i drže sastanke koji su usmjereni protiv Ordinarijata.

Nakon ovoga Tokić se posvetio i slučaju don Iva Bušića i 31. oktobra 1966. godine posjetio je i obavijestio Komisiju za vjerska pitanja da je Bušić predao parohiju svešteniku Filipaju, i da je preuzeo dužnost u Ulcinju.²⁰² Tada se radikalizovao spor oko položaja Bušića, o čemu je Republička komisija izvijestila Saveznu komisiju za vjerska pitanja.²⁰³ Od 1962. godine ulcinjskom župom je rukovodio don Pavle Marvulić, koji je te godine penzionisan kao župnik u Tuzima i kao član Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore. On se potom preselio u Ulcinj, gdje nije bilo župnika pa je primio župu. No, nakon imenovanja Bušića, Marvulić mu nije htio predati dužnost – župu. Tako su se na jednom mjestu našla dva župnika i jedan kapelan koga je Marvulić

.....
²⁰² DACG, 411, k. 20, Zabilješka o posjeti nadbiskupa barskog Aleksandra Tokića Republičkoj komisiji za vjerska pitanja 31. X 1966.

²⁰³ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 30. XII 1968.

angažovao. Nastali su nesporazumi i netrpeljivost što je izazvalo pažnju javnosti i medija, a u toj situaciji i vjernici su počeli da se dijele. Marvulić i kapelan su, naročito u vrijeme turističke sezone, strance odvrćali od odlaska na misu u veliku crkvu gdje je služio Bušić, svraćali ih u kapelu pri župskom stanu gdje su ova dvojica stanovali. Strancima su za Bušića govorili: „Nemojte ići u veliku crkvu na misu, jer tamo je jedan svećenik komunista“. Tako je došlo do sukoba i u ovom pitanju, a motivi tog sukoba su bili prvenstveno nacionalne i političke prirode. Marvulić kao Albanac i jedan od potpisnika predstavke nije htio da ustupi mjesto Bušiću koji je bio Hrvat –Jugosloven i „crveni pop“.

I situacija oko predstavke i nadbiskupovog odgovora se iskomplikovala. O tome je don Ivo Bušić sredinom 1967. godine pismom izvijestio Vilka Webera, sekretara Društva katoličkih svećenika u SR Hrvatskoj, a Komisija za vjerska pitanja Hrvatske je to pismo prosljedila crnogorskim kolegama.²⁰⁴ Bušić je naveo da je u nadbiskupiji i Ulcinju maha uzeo šovinizam albanskih sveštenika, da sveštenike koje su druge nacionalnosti nazivaju strancima i da im poručuju da napuste nadbiskupiju. Tvrđio je da je predstavka u stvari pokušaj da nadbiskupija pređe u albanske ruke i da se Primasija srpska nazove Primasijom albanskom. Smatrao je da nadbiskupov odgovor nije ništa smirio, već da ovi sveštenici idu dalje sa svojim

.....
²⁰⁴ DACG, 411, k. 21, Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća SR Hrvatske – Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore, Zagreb, 13. VII 1967.

zahtjevima. Poslali su delegaciju u Rim i u Beograd kod izaslanika Svete Stolice pri Vladi SFRJ monsinjora Maria Kanje. Bušić je ocijenio da ovi sveštenici uporno traže svoja „albanska prava“, da je od njih pretrpio niz uvreda i da su mu nakon povlačenja iz župe Sv. Đorđa u Ulcinj prijetili i ubistvom. Od ovih sveštenika optuživan je kod crkvene hijerarhije kao prokomunistički orijentisan. Te optužbe su upućene nadbiskupu i izaslaniku Vatikana pri Vladi SFRJ.

Sukobi u nadbiskupiji su izazvali pažnju Svete Stolice. To je bio jedan od razloga boravka izaslanika Svete Stolice Maria Kanje u Crnoj Gori od 28. maja do 1. juna 1967. godine.²⁰⁵ U Baru je boravio 28. maja i tada su ga posjetili gotovo svi sveštenici iz Bara i Ulcinja. Sudeći prema tvrdnjama don Iva Bušića, Kanja je imao razumijevanje za stavove potpisnika predstavke, pa je na nagovor Kanje jedan od ovih sveštenika (Petar Perkolić – primjedba D.P.) napustio Udruženje.²⁰⁶ Bušić je ovog sveštenika nazvao albanskim ideologom koji je namjeravao da postane pomoćni biskup. Kanja je oštro prigovorio nadbiskupu kada je saznao da je Bušić predsjednik Udruženja katoličkih sveštenika i nadbiskupu je rekao: „Vi umjesto da ga kaznite vi mu dajete bolje župe i odlikujete ga“.

.....
²⁰⁵ DACG, 411, k. 22, Zabilješka o posjeti Predsjedniku Izvršnog vijeća SR Crne Gore Vidoju Žarkoviću, izaslanika Sv. Stolice pri Vladi SFRJ mons. Maria Cagne, Titograd, 01. VI 1967.

²⁰⁶ DACG, 411, k. 21, Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća SR Hrvatske – Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore, Zagreb, 13. VII 1967.

Služba državne bezbjednosti (SDB) u Crnoj Gori je pomno pratila ova dešavanja i o tome je sačinila izvještaj.²⁰⁷ Izvještaj SDB-a je u potpunosti potvrdio ocjene don Iva Bušića. SDB je 1967. godine izvjestio da su sveštenici Barske nadbiskupije podijeljeni na nacionalnoj osnovi, i da je albansko sveštenstvo koristilo političke prilike za osvajanje pozicija u nadbiskupiji i za pridobijanje građana. Fratri skoro svih graničnih župa: Marstjepović, Filipaj, Jankaj i Marđokić su promovisali nacionalističke i šovinističke stavove. Prema ocjeni SDB-a, sveštenici Albanci nijesu uspjeli da potisnu ostale katolike sa rukovodećih položaja u nadbiskupiji, ali su uspjeli da nametnu svoju politiku nadbiskupu, koji se u stvari nije slagao s njima, ali je bio primoran da pod stalnim pritiskom pravi kompromise, naročito u pitanju razmještaja sveštenstva. Albanski sveštenici su uspjeli da u drugi plan potisnu sveštenike koji su htjeli da doprinose sređivanju odnosa između crkve i države. Predsjednika Udruženja katoličkih sveštenika don Iva Bušića su dobrim dijelom izolovali od ostalog sveštenstva i nadbiskupa, pod optužbom da je uvijek radio protiv interesa crkve. Svoje stavove su nametnuli apostolskom delegatu i izaslaniku Mariu Kanji. Kanja je bio nezadovoljan stanjem u Barskoj nadbiskupiji i to stanje je nazvao konfuznim. Kritikovao je rad sveštenika i za to je krivio Udruženje, navodeći da ono ne dozvoljava sveštenicima da se okrenu crkvi i njenim problemima. Kanja je naveo da je zabranjeno iz biskupskih konferencija ići u Udruženje.

²⁰⁷ DACG, 411, k. 22, Sekretarijat za unutrašnje poslove SR Crne Gore – Služba državne bezbjednosti, Djelatnost klera u Crnoj Gori u 1967. godini, Titograd, 28. X 1967.

Nakon razgovora sa sveštenicima Albancima miješao se i u pitanja razmještaja sveštenika po župama, govoreći da Bušića nije trebalo poslati u Ulcinj, da Perkolića treba imenovati za provikara, i da se hitno imenuju konzulatori iz redova Albanaca.

Nadbiskup Tokić je pod pritiskom monsinjora Kanje morao da udovolji većini zahtjeva iz predstavke. On je u februaru 1968. godine okupio sve sveštenike nadbiskupije i obavijestio ih da je odlučio da smijeni Rendića sa mjesta generalnog vikara i sekretara, i da za konzulatore postavi: Perkolića, Marstjepovića, Kolovića i Rendića.²⁰⁸ Don Ivo Bušić je prigovorio da to nije dobro jer među konzulatorima nema člana Udruženja katoličkih sveštenika. Tokić je naveo da je to nemoguće, ali da vlast i svi znaju da on ima rodoljubiva osjećanja. Rendić nije bio zadovoljan odlukom o smjeni sa većih položaja i imenovanjem za konzulatora i izjavio je da će se žaliti na nadbiskupovu odluku. Bušić je naveo da su sveštenici Albanci imali veliki animozitet prema Rendiću, čak veći nego prema njemu. Na ovom sastanku sveštenici albanske nacionalnosti su nastavili da propagiraju nacionalne ciljeve. Sveštenik Filipaj je predložio da se u Sv. Đorđu na Bojani sagradi crkva kao zavjetno svetište Majke Božje, koja bi se zvala Majka Božja Dobrog Savjeta, po ugledu na svetište Majke Božje u Skadru. Smatrao je da bi to trebalo započeti u godini kada se slavila 500-godišnjica smrti Skender-bega. Protiv ovog predloga se pobunio Perkolić koji

.....
²⁰⁸ DACG, 411, k. 24, Pismo don Iva Bušića sekretaru Republičke komisije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Ulcinj, 13. III 1968.

je smatrao da ne treba miješati svetište sa Skender-begom i da bi to bilo miješanje u politiku. Sveštenik Jankaj je izjavio da Albanci imaju puno pravo da i sa religioznog stanovišta slave Skender-bega.

Nakon Tokićeve odluke sveštenici albanske nacionalnosti su bili zadovoljni jer je usvojena većina njihovih zahtjeva, a njihov sljedeći cilj je bio da potisnu don Iva Bušića iz Ulcinja. Na rješenje nadbiskupa Tokića o premještanju Bušića u Ulcinj don Pavle Marvulić se žalio Kongregaciji *Propaganda fide* u Vatikanu.²⁰⁹ Prefekt *Propaganda fide* bio je kardinal Agagianian, školski drug Marvulića. U cilju rješavanja stanja u ulcinjskoj župi *Propaganda fide* je u decembru 1967. godine nadbiskupu Tokiću uputila pismo u kome je navela da dekret nadbiskupske kurije kojim je postavljen Bušić nije u skladu sa crkvenim pravilima. U pismu, koje su potpisali kardinal i prefekt Agagianian i podsekretar Eduardo Pekoraio, navedeno je, da uviđajući teške pastoralne prilike u Barskoj nadbiskupiji, mole nadbiskupa da don Bušića premjesti u drugu župu u nadbiskupiji, koja nije inferiornija od Ulcinja, i da se to uradi čim se za to ukaže prilika. Drugo rješenje je bilo da se Marvulić za dobro mira sam povuče i onda bi *Propaganda fide* sanirala nezakonitost dekreta kojim je Bušić postavljen za župnika u Ulcinju.

Nadbiskup je upoznao Bušića s ovim pismom, nakon čega je Bušić u februaru 1968. godine uputio pismo kardinalu Agagianianu. Bušić je smatrao da je Marvulić ovaj spor

.....
²⁰⁹ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 30. XII 1968.

mogao s njim riješiti umjesto što se obratio Rimu, apostolskom delegatu u Beogradu i nadbiskupu. Bušić je izjavio da je spreman da se povinuje svakom razboritom rješenju, ali da u nadbiskupiji nije moguće pronaći župu koja odgovara ulcinjskoj i da ne može prihvatiti izbacivanje na ulicu. Kongregacija *Pripaganda fide* je u martu 1968. godine odgovorila Bušiću da je apostolski delegat u Beogradu dobio instrukciju da sasluša zainteresovane po ovom pitanju kako bi se pronašlo rješenje. U međuvremenu, Marvulić je boravio u Rimu gdje je govorio protiv Bušića, a nadbiskup Tokić je rekao Bušiću da se protiv njega vodi kampanja jer je predsjednik Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore. Bušić je tražio pomoć od Komisije za vjerska pitanja. Naveo je: „Ne bi trebalo da me zapustite i napustite baš sada, jer moje je sve dato u službi našoj zemlji.“²¹⁰

Nadbiskup Tokić je sredinom juna 1968. od Kongregacije *Propaganda fide* dobio pismo u kome je obaviješten da što hitnije riješi pitanje ulcinjskih sveštenika i da stvori neki red jer je stanje nepodnošljivo i na štetu vjernika, i da ako nadbiskup Tokić nije u stanju da riješi ovo pitanje, o tome obavijesti Kongregaciju koja će preduzeti potrebne korake.²¹¹ Tokić je potom pošao na Biskupsku konferenciju u Zagreb, a nakon toga u Rim, gdje se konsultovao i oko ovog pitanja.²¹² Tokić je Bušiću savjetovao da prihvati prelaz u .....

²¹⁰ DACG, 411, k. 24, Pismo don Iva Bušića sekretaru Republičke komisije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Ulcinj, 13. III 1968.

²¹¹ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 30. XII 1968.

²¹² DACG, 411, k. 24, Pismo don Iva Bušića sekretaru Republičke ko-

župu Šušanj u blizini Bara, koja je pripadala Kotorskoj biskupiji. Bušić je to odbio i tražio je da pređe u župu Titograd, ali Tokić nije mogao da mu udovolji jer je ta župa data salezijancima. Bušić je tražio pomoć od Komisije za vjerska pitanja i istovremeno je naveo da se njegov rad ne cijeni. Naveo je: „S druge strane vidim da su me vlasti ostavile i niko ne misli na me ni o meni. Ja ću se nekako probiti kroz život, ali ovaj kraj će osjetiti moj gubitak, jer je moj život bio posvećen onome što je najvažnije danas a to je: bratstvu i jedinstvu naših naroda!“ Bušić je predsjedniku Republičke komisije za vjerska pitanja Velizaru Perunoviću tvrdio da je pobornik jugoslovenstva i da je kao Hrvat dobar Jugosloven.²¹³ No, crnogorska vlast nije mogla ni htjela da se miješa u postavljanje sveštenika.

Tokić se nakon toga konsultovao s nadležnima u Rimu, Zagrebu i apostolskim delegatom u Beogradu, i ponovo je sugerisao Bušiću da prihvati župu Šušanj kod Bara.²¹⁴ Bušić je opet odbio i naveo da nadbiskup u ovom slučaju nema dovoljno autoriteta jer se plašio intirga don Marvulića u Rimu. Marvulić se hvalio da ima „vreću dokumenata“ protiv Tokića, a Tokić se plašio da će mu to potkopati funkciju.

Don Ivo Bušić je pao u nemilost pa je 1968. godine od kardinala Agagianiana dobio posljednju ponudu/ultimatum: ili

.....
misije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Ulcinj, 16. VI 1968.

²¹³ DACG, 411, k. 24, Pismo don Iva Bušića predsjedniku Republičke komisije za vjerska pitanja Velizaru Perunoviću, Ulcinj, 18. X 1968.

²¹⁴ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 30. XII 1968.

da ide u penziju ili da pređe u župu Šušanj. Bušić je o tome izvijestio potpredsjednika staleškog Društva katoličkih sveštenika SR Hrvatske, dr Franja Didovića.²¹⁵ Bušić je u oktobru 1968. godine prešao u župu Šušanj. Naveo je da je izbačen iz Barske nadbiskupije i da mu se to desilo jer je bio predsjednik Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore. Smatrao je da za to odgovornost ima i crnogorska vlast, jer je tvrdio da niko iz vlasti nije učinio ništa da ga zaštiti od progona. Tvrdio je da živi u bijedi, da gladije i da je bolestan. Bušić je naveo da u Udruženje niko neće da pristupi i da i oni koji su u njemu osjećaju nelagodu. Strahovao je da će uskoro svi sveštenici napustiti Udruženje i da će on ostati „general bez vojske“. Komisiju za vjerska pitanja je prekorio zbog toga što su tako dozvolili da se potcijeni i poništi njegov rad u Udruženju i uopšte zasluge Udruženja na uspostavljanju odnosa između države i crkve. Crnogorska vlast nije mogla da se miješa u ovo, ali je nagradila Bušićev doprinos. Bušić je 1968. godine odlikovan Ordenom bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem. Republička komisija za vjerska pitanja je na sjednici u novembru 1968. godine donijela odluku da se kod Izvršnog vijeća izdejstvuje da mu se, kao predsjedniku Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore, obezbijedi mjesečna plata od 500 dinara preko budžeta Udruženja za naredni period.²¹⁶

.....
²¹⁵ DACG, 411, k. 24. Savezna komisija za verska pitanja – Izvršnom vijeću SR Crne Gore, Komisiji za vjerska pitanja, Beograd, 10. I 1969, Pismo Don Iva Bušića potpredsjedniku staleškog Društva katoličkih sveštenika SR Hrvatske dr Franju Didoviću, Šušanj, 07. XI 1968.

²¹⁶ DACG, 411, k. 24, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za vjerska pitanja, Titograd, 26. XI 1968.

U pismu apostolskom delegatu Mariu Kanji u Beogradu u novembru 1968. godine Bušić je naveo da je nakon 38 godina protjeran iz svoje matične Barske nadbiskupije, da je kažnjen nakon vjerne službe i istjeran u najzadnju župu Kottorske biskupije.²¹⁷ Bušić je naveo da formalni razlog – njegove aktivnosti u Udruženju nije pravičan, jer crkvene vlasti nikad nijesu zvanično zabranile takva Udruženja. Naveo je da je kardinal Agagianian uvažio sve tvrdnje don Pavla Marvulića i da mu je zato dao ultimatum: ili Šušanj ili penzija. Bušić je smatrao da je sve urađeno bez dokaza o njegovoj ikakvoj krivici. Zato je od Kanje tražio da mu kaže u čemu je njegova krivica. Kanja je Bušiću cinično odgovorio da njegovo premještanje nije nikakva kazna, već da je to priznanje Bušićevom sveštenučkom radu. Naveo je da je to premještanje Bušićeva velikodušna saradnja u sanaciji atmosfere u Ulcinju.

Komisija za vjerska pitanja je, na osnovu prepiske Bušić – Tokić – Kanja – *Propaganda fide* zaključila da stav prema Bušiću i njegovo premještanje iz Ulcinja u Šušanj nije stvar nadbiskupa Tokića, iako je on Ordinarij, već da je to djelo *Propaganda fide* i apostolskog delegata Kanje. Komisija je procijenila da je Tokić sa Bušićem u dobrim odnosima i da je Tokić u nekoliko slučajeva izlazio u susret Bušiću i uvažavao njegove sugestije. No, prema ocjeni Komisije, nadbiskup Tokić je u svojoj dijecezi bio dosta nemoćan, bez dovoljno autoriteta, konfuzan, zaboravan i neodlučan. Sveštenici, a još više hijerarhija, nijesu ga cijenili jer su

²¹⁷ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 30. XII 1968.

smatrali da nije dovoljno pametan ni preduzimljiv. Komisija je dodala da se Tokić, pored toga, plaši svog položaja. Komisija je smatrala da je u ovom slučaju presudilo lično poznanstvo Marvulića i kardinala Agagianiana, odnosno presudio je stav *Propaganda fide* i izaslanika Kanje. Takođe, nakon intervencije *Propaganda fide* i izaslanika Kanje, nadbiskup Tokić je morao da pooštri odnos prema Udruženju katoličkih sveštenika i njegovim članovima. Zbog tih odluka don Ivo Bušić je morao da napusti nadbiskupiju. Nakon prelaska u Šušanj, Bušić se obratio članu Republičke komisije za vjerska pitanja Momu Pejanoviću kome je naveo da je nadbiskup Tokić imao negativan stav prema Udruženju, ali da to nije javno ispoljavao već da je proveo tihe sankcije.²¹⁸ Nadbiskup je pomoć koju je dobijao iz Vatikana dijelio sveštenicima koji nijesu bili članovi Udruženja. Postavljao ih je na položaje u nadbiskupiji, odnosno na mjesta konzulatora, dok članovi Udruženja nijesu imali funkcije u nadbiskupiji.

Iako se nije miješala u postavljanje sveštenika crnogorska vlast nije htjela da se odrekne uticaja u nadbiskupiji koji je imao don Bušić. Kada je Bušić penzionisan, vratio se da živi u Ulcinj 1970. godine. Bušić je molio sekretara Republičke komisije za vjerska pitanja Boža Martinovića da utiče na vlast da mu da veću penziju zbog njegovih zasluga.²¹⁹ Žalio se da je izolovan i da ga je crkva odbacila.

.....
²¹⁸ DACG, 411, k. 28, Pismo Don Iva Bušića članu Republičke komisije za vjerska pitanja Momu Pejanoviću, Ulcinj, 26. VI 1970.

²¹⁹ DACG, 411, k. 28, Pismo Don Iva Bušića sekretaru Republičke komisije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Ulcinj, 29. X 1970.

Bio je u lošim odnosima sa sveštenicima nadbiskupije, naročito sa Albancima, ali je naveo da se neće uklopiti u njihove ideje kao što je to uradio nadbiskup Tokić. Izjavio je da mu Tokić nije htio dati ni malu pozjamicu za koju ga je molio kada se vratio u Ulcinj. Republička komisija za vjerska pitanja je podržala predlog Opštinske konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN), Opštinske skupštine i Opštinske konferencije Saveza komunista – Ulcinj da se don Bušić penzionise po diskrecionom pravu i da mu se prilikom odmjeravanja penzijskog osnova obezbijedi odgovarajući tretman adekvatan njegovom radu i zaslugama. Bušić je i dalje bio najpouzdaniji oslonac vlasti na području Barske nadbiskupije.

Nakon ovih odluka unutrašnji sukob u Barskoj nadbiskupiji se smirio ali je i dalje bilo netrpeljivosti. Nadbiskup je u januaru 1969. godine u Komisiji za vjerska pitanja tvrdio da prema njemu ne postoji neka opozicija i da su sveštenici uglavnom mirni bez neke akcije koja bi zasluživala veću pažnju.²²⁰ Ipak, naveo je da je značajan broj sveštenika albanske nacionalnosti protiv sveštenika iz Slovenije Jakova Rendića i da ga ne trpe. Rendić je premješten sa dužnosti sekretara nadbiskupije na dužnost konzulatora i najavio je žalbu, ali ga je Vatikan odlikovao crvenim pojasom, što je bio način da se umiri. Tokić je odgovorio i na ostale zahtjeve iz predstavke.²²¹ Dao je odobrenje za prevod misala

.....
²²⁰ DACG, 411, k. 24, Zabilješka o posjeti barskog nadbiskupa Aleksandra Tokića Komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 17. I 1969.

²²¹ DACG, 411, k. 28, Pismo Don Iva Bušića sekretaru Republičke komisije za vjerska pitanja Božu Martinoviću, Ulcinj, 29. X 1970.

na albanski jezik, koga je preveo Filipaj i štampao na Tokićevom ciklostilu u nadbiskupiji. Ohrabeni ovim ustupcima sveštenici albanske nacionalnosti su tokom 1969. godine promovisali velikoalbansku politiku i isticali da je za ostvarenje tih ciljeva potrebna podrška građana albanske narodnosti.²²² Dali su političku podršku albanskim demonstracijama na Kosovu i u Tetovu koje su izbile 1968. godine, i isticali su da se albanski narod ne može miriti sa postojećim stanjem i tretmanom Albanaca u SFRJ, već da treba istrajati u borbi za ostvarenje nacionalnih zahtjeva. Istovremeno, Tokić je nastojao da uticaj Barske nadbiskupije proširi i na susjednu skadarsku oblast u Albaniji, gdje su vjerske prilike bile izuzetno teške s obzirom na to da je Albanija 1967. godine postala prva država u svijetu koja je ustavom zabranila religiju. Nadbiskup je tokom posjete Komisiji za vjerska pitanja u januaru 1969. godine naveo da je u novembru 1968. godine iz Albanije prebjegla grupa od oko 15 lica, među kojima je bio i jedan sveštenik.²²³ Tražili su pomoć nadbiskupa kako bi im crnogorske vlasti dozvolile da ostanu kod svoje rodbine u Ulcinju, ali su ti ljudi nakon kratkog vremena vraćeni u Albaniju. Nadbiskup je naveo da ih tamo očekuju visoke kazne, a sveštenika vjerovatno smrtna osuda. Nadbiskup je smatrao da prebjegle nije trebalo vraćati u Albaniju. Ovim postupcima je želio da, pored širenja uticaja Barske nadbiskupije u Albaniji,

.....
²²² DACG, 411, k. 27, Odnosi sa Katoličkom crkvom, Titograd, 28. I 1970.

²²³ DACG, 411, k. 24, Zabilješka o posjeti barskog nadbiskupa Aleksandra Tokića Komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 17. I 1969.

utiče i na Albance u Crnoj Gori, odnosno da se pokaže kao borac za njihova vjerska i nacionalna prava.

Unutrašnji sukob u Barskoj nadbiskupiji je nastao zbog različitih koncepcija nadbiskupa Tokića i Ordinarijata s jedne strane, i većine sveštenika albanske nacionalnosti s druge strane. Nadbiskup je nastojao da, u skladu sa odlukama Drugog vatikanskog koncila, Protokola između SFRJ i Svete Stolice i osobenosti Barske nadbiskupije, sprovodi misionarske ciljeve i u tome se najviše oslanjao na sveštenike iz Slovenije, dok je zbog dobrih odnosa s crnogorskim vlastima tolerisao rad don Iva Bušića, predsjednika Udruženja katoličkih sveštenika Crne Gore. Sveštenici albanske nacionalnosti su htjeli da Barska nadbiskupija prvenstveno bude nacionalna institucija albanskog naroda u Crnoj Gori i nijesu trpjeli prisustvo sveštenika sa strane. Kako bi ostvarili svoje ciljeve zahtijevali su da im se daju glavne funkcije u Ordinarijatu i da se potisnu sveštenici sa strane, a naročito don Ivo Bušić. Nadbiskup Tokić nije mogao da riješi ove sukobe i zato su se umiješale Sveta Stolica i Kongregacija *Propaganda fide*.

Sveta Stolica je u slučaju predstavke 12 sveštenika i položaja don Iva Bušića procijenila da mora udovoljiti nacionalnim zahtjevima sveštenika Albanaca, jer su Albanci činili ogromnu većinu vjernika u Barskoj nadbiskupiji, ali pod uslovom da to ne ugrozi interese crkve. Pod uticajem Kongregacije *Propaganda fide* i izaslanika Maria Kanje udovoljeno je većem broju zahtjeva koje je 12 sveštenika albanske nacionalnosti istaklo u predavci 1966. godine.

No, Sveta Stolica nije htjela da dozvoli da se od nadbiskupije napravi albanska nacionalna institucija, da se na bazi nacionalizma zaoštavaju odnosi sa vlastima i da nacionalizam bude prepreka za misionarske ciljeve. Zbog toga je Tokić ostao nadbiskup, i nastavio je da radi na svom glavnom cilju, odnosno na misionarskim zadacima. Nova crkva u Titogradu, koja je otvorena 1969. godine, i titogradska župa su bili srž tog rada. Tu nije bilo kompromisa sa sveštenicima albanske nacionalnosti. Župa u Titogradu je bila osnova za Tokićevo nastojanje da pravoslavne Crnogorce vrati u nekadašnju vjeru. Zato je nadbiskup, suprotno obećanjima, početkom 1970. godine u Titograd doveo još jednog mladog sveštenika salezijanca iz Slovenije.²²⁴ On je postavljen na dužnost pomoćnika titogradskog župnika Josipa Bakana. S obzirom na to da su oni bili salezijanci a da su svi albanski sveštenici – franjevci bili potpisnici predstavke, to govori i o rivalitetu dva monaška reda.

U unutrašnjem sukobu u Barskoj nadbiskupiji albanski sveštenici su ostvarili najveći dio zahtjeva i bili su zadovoljni time. To su smatrali važnim ostvaranjem, jer su tu situaciju koristili da u župama djeluju kao albanski nacionalni ideolozi. U tome su osjećali uticaji albanskih demonstracija na Kosovu i Makedoniji 1968. godine, kao i promjene politike u Albaniji od 1967. godine. Najveći poraz u ovim dešavanjima pretrpjelo je Udruženje katoličkih sveštenika Crne Gore, odnosno don Ivo Bušić.

.....
²²⁴ DACG, 411, k. 27, Zabilješka o posjeti Republičkoj komisiji za vjerska pitanja nadbiskupa barskog Aleksandra Tokića, Titograd, 13. III 1970.

Sveta Stolica nije željela u svojim redovima politiku bratstva i jedinstva već misionarstvo u skladu sa potrebama crkve, a don Bušić je bio prepreka. Premještanjem Bušića iz Barske nadbiskupije Sveta Stolica je zadala težak udarac Udruženju. Albanski sveštenici su tako uspjeli da se oslobode uticaja, ne samo sveštenika Hrvata, već i sveštenika koji je bio jugoslovenski orijentisan. No, ni crnogorska vlast nije dozvolila potpuno gubljenje uticaja, pa je Bušića pomagala moralno i materijalno, a SDB je pažljivo pratio sve nacionalne i političke aktivnosti Ordinarija i sveštenika Barske nadbiskupije.

Sveta Stolica i Ordinarij su kroz nadbiskupiju htjeli da ostvare misionarske ciljeve, albanski sveštenici su htjeli da je pretvore u nacionalnu instituciju, a crnogorska vlast da aktivnosti nadbiskupije budu van politike i da ima detaljan uvid u njenu djelatnost. Na ovim interesima i relacijama odvijali su se unutrašnji sukobi u Barskoj nadbiskupiji u ovome periodu.

KATOLIČKA CRKVA I NACIONALIZAM
U CRNOJ GORI:
BEATIFIKACIJA I KANONIZACIJA
LEOPOLDA BOGDANA MANDIĆA

Kraj 60-ih i početak 70-ih godina XX vijeka u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji (SFRJ) bio je obilježen usponom nacionalizma koji su vjerske zajednice, a naročito Katolička crkva, iskoristile da se uključe u politiku. Tako je u vrijeme hrvatskog nacionalnog pokreta (MASPOK-a) početkom sedamdesetih godina XX vijeka, ali i kasnije, Katolička crkva u Hrvatskoj bila jedna od njegovih najvažnijih uporišnih institucija.²²⁵ U tome je, simbolički i indirektno, imala podršku Vatikana. Još 1970. godine u Vatikanu je kanoniziran Nikola Tavelić, prvi svetac hrvatskog porijekla. Oživljavanje kulta marijanskih svetišta počelo je 1971. godine, kada je u svetištu Marija Bistrica kod Zagreba održan međunarodni marijanski kongres.²²⁶ U svim krajevima Hrvatske su održane slične vjerske svečanosti, na kojima je, u pojedinim nastupima, najčešće u aluzijama, kritikovan režim i socijalistička Jugoslavija, te podržavan hrvatski nacionalizam. Katolička crkva je 1974. godine počela obilježavanje devetogodišnjeg jubileja Velika devetnice (novena), kojim se slavilo trinaest vjekova

²²⁵ Perica, Vjekoslav, *Balkanski idoli I, religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Beograd, 2006, 163.

²²⁶ Isto, 158.

hrišćanstva u Hrvata.²²⁷ Velika svečanost je održana početkom septembra 1976. godine u čast milenijuma postojanja najstarijeg marijanskog svetišta u Solinu kod Splita.²²⁸ Tom prilikom je istaknuto da je crkvena istorija osnov za hrvatski nacionalni identitet. Zato je Ivan Lalić, načelnik hrvatske Komisije za vjerske poslove koji je prisustvovao ovom događaju, izjavio da je „početak Velike novene eskalacija hrvatskog nacionalizma“.²²⁹

Ovaj program Katoličke crkve se odnosio i na sve djelove Jugoslavije gdje su živjeli Hrvati, pa i u Crnoj Gori. Hrvata je prema popisu stanovništva 1971. godine u Crnoj Gori bilo 9.172 ili 1,74% stanovništva.²³⁰ Najveći dio je živio na području Boke Kotorske (opštine Tivat, Kotor i Herceg Novi). Tada je u ove tri opštine živjelo 7.182 Hrvata, ili 78% od ukupnog broja Hrvata u Crnoj Gori. Od ovog broja u opštini Tivat je živjelo 3.375 Hrvata, ili skoro polovina njihovog broja u Boki. Popis iz 1971. godine je pokazao da se broj Hrvata u Crnoj Gori u odnosu na popis iz 1961. godine smanjio. Broj Hrvata je 1961. iznosio 10.664 ili 2,62% stanovništva Crne Gore.²³¹

.....
²²⁷ Isto, 163.

²²⁸ Isto, 165.

²²⁹ Isto, 166.

²³⁰ Grabeljšek, D., & Kosić-Kovačević, M., & Damnjanović, S., & Grbić, B., & Radenković, S. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini, Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama, knjiga III*. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1994.

²³¹ Grabeljšek, D., & Kosić-Kovačević, M., & Damnjanović, S., & Grbić, B., & Radenković, S., *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini, Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, podaci*

Hrvati su u Boki Kotorskoj 1961. godine činili 22,37%, a 1971. godine 16,2% stanovništva. Među razlozima opadanja apsolutnog i procentualnog učešća Hrvata u stanovništvu Crne Gore i Boke Kotsorske bila je i promjena nacionalnog identiteta, jer je od 1961. do 1971. godine naglo porastao broj Jugoslovena u Boki Kotorskoj.

Vjerska institucija koja je okupljala katolike u Boki Kotorskoj bila je Kotsorska biskupija. Kotsorska biskupija je djelovala u opštinama: Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva i dijelu opštine Bar (Crnogorsko primorje od granice s Hrvatskom do mjesta Šušanj u blizini Bara).²³² Od 1969. godine podređena je Splitsko-makarskoj nadbiskupiji. Iako je prema najboljim procjenama imala tek oko 10.000 vjernika, Kotsorska biskupija je raspolagala brojnim hramovima, od kojih su mnogi bili kulturno-istorijski spomenici prvog reda. Kotsorska biskupija je imala 156 objekata (108 crkava i 48 ostalih objekata).²³³ Radi poređenja, Kotsorska biskupija je imala veći broj crkava nego Islamska vjerska zajednica (IVJ) džamija u Crnoj Gori (85 džamija i mesdžida), a muslimani su činili oko 20% stanovništva Crne Gore.

Za razliku od Katoličke crkve u Hrvatskoj, Kotsorska biskupija nije imala zapažene aktivnosti u propagiranju

.....
po naseljima i opštinama, knjiga II. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1994.

²³² DACG, 411, k. 27, Odnosi sa Katoličkom crkvom, Titograd, 28. januar 1970. godine.

²³³ DACG, 411, k. 40, Dopunska informacija o najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u Socijalističkoj republici (SR) Crnoj Gori, Titograd, novembar 1984.

hrvatskog nacionalizma. Kotorskom biskupijom je od 1950. godine kao apostolski administrator upravljao don Gracija Ivanović, rođen u Dobroti pored Kotora.²³⁴ Prema ocjeni Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama (Vjerska komisija) Izvršnog vijeća (Vlada) Skupštine SR Crne Gore, Ivanović je bilo lojalan socijalističkom poretku i korektan u odnosima sa vlastima.²³⁵ On se deklarirao kao Jugosloven i naglašavao je da kotorski biskup prvo treba da bude Jugosloven, a zatim da razumije društvene i političke prilike u Jugoslaviji i Crnoj Gori.²³⁶ Ordinarijat Kotorske biskupije je od početka XX vijeka bio projugoslovenski orijentisan.²³⁷ Pored toga, Boka Kotorska je u odnosu na Hrvatsku imala i drugačije međukonfesionalne odnose. Pravoslavni su većina, a između dvije konfesije odnosi su tradicionalno dobri. Za razliku od Hrvatske, u Boki Kotorskoj, izuzev Gospe od Škrpjela kod Perasta, nije postojao izražen kult marijanskih svetilišta. Jedini katolički svetac koji uživa veće poštovanje je Sveti Tripun, ranohrišćanski mučenik iz Sirije čije se mošti od 809. godine nalaze u Kotoru. Od lokalnih katoličkih blaženika poštuju se blaženi Gracija (1438–1508, blaženik od 1889.) i blažena Ozana Kotorska (1493–1565) koja je porijeklom pravoslavna

.....
²³⁴ Folić, Z., *Država i vjerske...*, 147.

²³⁵ DACG, 411, k. 35, Neka pitanja aktivnosti Rimokatoličke crkve u Crnoj Gori, Titograd, 1. februar 1977.

²³⁶ DACG, 411, k. 45, Neka pitanja aktivnosti Rimokatoličke crkve u SR Crnoj Gori, Titograd, jun 1981.

²³⁷ Folić, Zvezdan, *Vjerske zajednice u Crnoj Gori 1918–1953: prilozi za istoriju*, Podgorica, 2001.

Crnogorka i koja je kao djevojka prešla u katoličanstvo. Za blaženu je proglašena 1927. godine.

Opadanje broja Hrvata i katoličkih vjernika, kao i projugoslovensko i nadnacionalno djelovanje Ordinarijata Kotorske biskupije bili su razlozi zbog kojih su Vatikan i katolički velikodostojnici iz Hrvatske željeli da političke i nacionalne ciljeve Velike novene prošire i na Crnu Goru, odnosno u Boku Kotorsku. Smatrali su da će se taj program najbolje realizovati kroz kult novog blaženika i sveca. Za to je izabran tada malo poznati franjevac-kapucin Leopold Bogdan Mandić. Rođen je 1866. godine u Herceg Novom kao Bogdan Mandić.²³⁸ U djetinjstvu se isticao kao plemenit i marljiv učenik i lokalni župnik ga je pokazivao kao primjer vršnjacima. S fizičke strane, bio je niskog rasta, imao je krivu kičmu, hramao je i teško govorio. Sa 16 godina je napustio rodno mjesto i gotovo čitav život proveo u Italiji. Boravio je u Serafskom sjemeništu u Udinama, a 1884. godine pridružio se kapucinskom novicijatu u Basanu del Grappa, gdje se zaređio 1885. godine i dobio ime Leopold. Teologiju i filozofiju je studirao u Padovi i Veneciji, a 1890. godine je zaređen za sveštenika.²³⁹ Živio je povučeno, posvetio se molitvi i ispovijedanju. Težio je da bude „pomiratelj duša, misionar na sjedinjenju hrišćana Istoka i Zapada“. Od tada je bio ispovjednik pri raznim kapucinskim manastirima u Italiji, a s kraćim periodima

.....
²³⁸ Vlah, Anđelko, „Sveti Leopold Bogdan Mandić – od fizičkog hendikepa do karizmatičnog ispovjednika“, *Acta medico-historica Adriatica*, 9(2), 2011, Rijeka, 308.

²³⁹ Isto, 309.

boravio je u Zadru, Kopru i Rijeci. Od 1906. do 1942. godine gotovo sve vrijeme je proveo u kapucinskom manastiru u Padovi kao ispovjednik. Patriotizam je ispoljio 1917–1918. godine kada je zbog odbijanja da primi italijansko državljanstvo premještan po raznim mjestima južne Italije.²⁴⁰ Njegovi biografi su istakli da mu je najveći cilj bio da se žrtvuje za jedinstvo Hrišćanske crkve, da se prevaziđu razlike između katolika i pravoslavnih, i da postane „apostolom crkvenog jedinstva“.²⁴¹ Umro je u Padovi 30. jula 1942. godine. Uživao je veliko poštovanje među stanovništvom Padove što je došlo do izražaja prilikom njegove sahrane. Sahrani je, navodno, prisustvovalo oko 170.000 ljudi, u čijim očima je bio „živi čudotvorac“. Masa je tada uzvikivala: „Umro je svetac“!²⁴² U januaru 1946. godine u Padovi je pokrenut crkveni postupak za proglašenje blaženim. Tačno sto godina nakon njegovog rođenja 12. maja 1966. godine svečano je završen apostolski proces. Razlozi zbog kojih je predložen za beatifikaciju bili su slučajevi natprirodnih izlječenja.

Beatifikaciju (proglašenje „blaženim“) Leopolda Bogdana Mandić Katolička crkva je planirala za 1. 2. i 3. maj 1976. godine u Rimu i Padovi.²⁴³ Beatifikacija je uklopljena u

²⁴⁰ Isto, 310.

²⁴¹ Isto, 312.

²⁴² Isto, 317.

²⁴³ DACG, 411, k. 42, Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske (Komisija za odnose s vjerskim zajednicama) i Skupština grada Zagreba (Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama), Informacija o aktivnostima Katoličke crkve oko proglašenja blaženim Leopolda Bogdana Mandića

program „Hrvatske marijanske godine“.²⁴⁴ Katolička crkva u Jugoslaviji je preduzela opsežne pripreme za tu manifestaciju i isticala je veliku važnost hodočašća u Rim na beatifikaciju Leopolda Mandića. I Katolička crkva u Crnoj Gori je pozvala vjernike na hodočašće u Rim i Padovu. U toku priprema crkva je nastojala da okupi što veći broj hodočasnika. Ipak, u poređenju sa „hrvatskim nacionalnim hodočašćem“ u Rim 1975. godine kada je povodom slavljenja „Svete godine“ bilo više od 10.000 hodočasnika iz zemlje, na hodočašću u Rimu povodom proglašenja Mandića za blaženog učestvovalo je oko 3.500 vjernika. Od toga ih je oko 500 bilo iz inostranstva, u okviru kojih su bili politički i ekonomski emigranti. U Rim su stigla 2 autobusa sa hodočasnicima iz Bara i Titograda.²⁴⁵ Iz Boke Kotorske ih je bilo nešto preko 100.²⁴⁶ Među hodočasnicima je bio i nadbiskup barski dr Aleksandar Tokić, ali ne i apostolski administrator Kotorske biskupije don Gracija Ivanović.

Manifestacije oko beatifikacije održane su 1. maja u crkvi S. M. Maggiore, 2. maja na trgu Sv. Petra u Vatikanu i 3. 1, 2. i 3. svibnja 1976. u Rimu i Padovi.

²⁴⁴ DACG, 411, k. 35, Informacija o pripremama proslave godišnjice proglašenja „blaženim“ Leopolda Bogdana Mandića i 50. godišnjice proglašenja „blaženom“ Ozane Kotorske u Herceg Novom i Kotoru, Titograd, mart 1977.

²⁴⁵ DACG, 411, k. 35, Ambasada Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) pri Svetoj Stolici – Verska komisija SR Crne Gore, 3. maj 1976.

²⁴⁶ DACG, 411, k. 35, Informacija o pripremama proslave godišnjice proglašenja „blaženim“ Leopolda Bogdana Mandića i 50. godišnjice proglašenja „blaženom“ Ozane Kotorske u Herceg Novom i Kotoru, Titograd, mart 1977.

maja u Padovi. Na prvoj svečanosti u crkvi S. M. Maggiore 1. maja prisustvovali su isključivo hodočasnici iz Jugoslavije. Propovijedi su održali zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić i kardinal Franjo Šeper (predsjednik međunarodne teološke komisije, pročelnik rimskog sabora za nauk vjere). Kuharićeva propovijed je bila bez posebnih političkih poruka, s time što je istakao značaj „Hrvatske marijanske godine“ i proslavu 13 vjekova hrišćanstva u Hrvata. Kardinal Šeper je ukazao na vjekovne veze Katoličke crkve u Hrvata i Svete Stolice. Među prisutnima su bile dvije grupe hodočasnika sa zastavama na kojima je bio hrvatski historijski grb s jedne i svečeva slika s druge strane. Jedna grupa je bila sastavljena od hodočasnika hrvatskog porijekla koji su živjeli u Parizu, a druga od emigranata iz Karlsruhea. No, te grupe vjernika nijesu izazvale posebne efekte na hodočasnike iz Jugoslavije. Za razliku od hodočašća iz 1975. godine kada su predstavnici političke emigracije hodočasnici nudili emigrantsku političku štampu i druge publikacije, izvikujući parole protiv Jugoslavije i predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita, na ovoj manifestaciji nije bilo takvih dešavanja. Hodočasnici su se nakon svečanosti razišli i pošli u obilazak Rima.

Glavna ceremonija proglašenja Leopolda Mandića blaženim održana je 2. maja u organizaciji i po protokolu Svete Stolice.²⁴⁷ Pored jugoslovenskih hodočasnika, kojih je bilo

²⁴⁷ DACG, 411, k. 42, Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske (Komisija za odnose s vjerskim zajednicama) i Skupština grada Zagreba (Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama), Informacija o aktivnostima Katoličke crkve oko proglašenja blaženim Leopolda Bogdana Mandića 1, 2. i 3. svibnja 1976. u Rimu i Padovi.

između 3 i 4 hiljade, na trgu Sv. Petra se okupilo oko 20.000 hodočasnika iz Padove i drugih krajeva Italije. Sveta Stolica je svečanosti beatifikacije dala izuzetno značenje. Po ustaljenom vaticanskom protokolu, beatifikaciju je najčešće obavljao pročelnik (prefekt) svete kongregacije za proglašenje blaženih i svetih. Ovog puta, papa Pavle VI je lično predvodio cjelokupni ceremonijal i bogoslužjenje. To je bio odraz nastojanja Vatikana na ekumenskom dijalogu, jer je Leopold Mandić označen kao ekumenski blaženik. Svečanost je zvanično otvorio padovanski biskup. Naveo je da novi blaženik potiče iz Jugoslavije i da je gotovo cijeli da je život proveo u Padovi. Naglasio je da velika zasluga za ovu beatifikaciju pripada jugoslovenskom episkopatu i vjernicima iz Jugoslavije. Papa je istakao da Leopold Mandić potiče iz Herceg Novog, s tromeđe Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, i na kraju je zahvalio biskupima i vjernicima iz cijele Jugoslavije što su svojom tradicionalnom vjerom Crkvi darovali jednog takvog blaženika. U podnevnom govoru „Urbi et orbi“ papa je još jednom spomenuo Jugoslaviju, i zahvalio je jugoslovenskom episkopatu, vjernicima i civilnim vlastima na saradnji oko organizovanja ovih svečanosti. Sveta Stolica je uložila maksimalni napor da cjelokupna svečanost protekne u vjerskim okvirima. Politička emigracija gotovo da nije prisustvovala, što je bilo neuobičajeno jer je ovakve skupove obično koristila za istupe protiv socijalističke Jugoslavije. Pred ulaz u Vatikanski grad primijećeno je nekoliko pripadnika grupacije hrvatskog političkog emigranta Juraja Krnjevića, od kojih je

jedan dijelio letke uperene protiv Jugoslavije. No, većina hodočasnika na to nije obraćala pažnju. Na svečanosti u Padovi 3. maja bilo je između 500 i 1.000 hodočasnika i propovijedi su održali nadbiskupi Pavlišić, Franić i Kuharić, čime je cjelokupna svečanost završena.

S obzirom na to da beatifikacija nije izazvala veće interesovanje vjernika iz Jugoslavije, Katolička crkva je odlučila da pokrene niz svečanosti kojima će popularisati novog blaženika i, u sklopu toga, svoju vjersku i nacionalnu politiku. Prva crkva i svetište posvećeno blaženom Leopoldu počelo je da se gradi na mjestu crkve Sv. Ante u Maglaju u Bosni 1976. godine a završeno je 1977. godine. Lokalni župnik don Ante Baković je bio jedan od najzaslužnijih za podizanje ovog svetišta. Izgrađeno je s ciljem da bude hodočasnički centar bosanskohercegovačkih Hrvata. Ipak, glavnu ulogu novi blaženik je trebalo da ima u Boki Kotorskoj i tome je Katolička crkva dala najviši značaj. U Kotoru je 9. novembra 1976. godine održan međubiskupijski skup pod predsjedavanjem splitskog nadbiskupa Frana Franića. Formiran je biskupijski Odbor za proslavu prve godišnjice proglašenja blaženim Leopolda Mandića. Predsjednik Odbora je bio don Viktor Kaloćira, nadžupnik u Herceg Novom. Tada su učesnici skupa istakli kao zanimljivo da se slavlje prve godišnjice proglašenja Mandića blaženim susreće s proslavom 50. godišnjice proglašenja prve blaženice „čitave naše domovine“ blažene Ozane Kotorske. Predstavnici crkve su zaključili da tu „sretnu i duboko smislenu podudarnost“ treba pripisati zagovoru oca Leopolda Bogdana. Predstavnici crkve su naveli da je podudarnost „vrlo znakovita“ jer su

Ozana i Leopold ekumenski blaženici i da je razlika jedino u tome što je Leopold po svom ekumenizmu i drugim granama svog apostolata poznat širom svijeta dok je za Ozanu malo ko znao, jer ona ništa nije rekla ni napisala što bi direktno ukazivalo na hrišćansko jedinstvo. No, crkva je saopštila da je Ozanin život bio njen ekumenizam. Razmatrajući tu podudarnost, učesnici skupa u Kotoru su zaključili da širu crkvenu javnost treba upoznati sa životom kako Leopolda tako i Ozane. Sveštenstvu je poručeno da podstaknu vjernike da čitaju živopise Leopolda i Ozane. Smatrali su da je dobro upoznavanje života ovih blaženika osnovni uslov da hodočašće u Boku ne bude puki turizam nego čin duhovne obnove.

Crnogorska vlast je preko *Glasa koncila*, zvaničnog biltena Katoličke crkve u Jugoslaviji, saznala da je ceremonijal u vezi godišnjice proglašenja Leopolda Bogdana Mandića blaženim predviđen za kraj aprila 1977. godine.²⁴⁸ To je najavljeno kao petodnevno hodočašće, i program ceremonijala je određen za Kotor i Herceg Novi, a centralna proslava ispred crkve Sv. Jeronima u Herceg Novom. Vlast je htjela da se svečanost obavi u skladu sa ustavnim i zakonskim odredbama. Prema članu 200 Ustava Crne Gore iz 1974. godine ispovijedanje vjere je bilo slobodno i privatna stvar svakog čovjeka.²⁴⁹ Vjerske zajednice su bile slobodne u vršenju svojih poslova i obreda, a protivustavna je bila zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe.

²⁴⁸ DACG, 411, k. 35, Neka pitanja aktivnosti Rimokatoličke crkve u Crnoj Gori, Titograd, 1. februar 1977.

²⁴⁹ Ustav SR Crne Gore, *Službeni list SR Crne Gore*, 5/1974, 113.

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u Crnoj Gori, donešen upravo u februaru 1977. godine, potvrdio je ustavne odredbe.²⁵⁰ Niko nije smio biti diskriminisan zbog ispoljavanja svoje vjere ni zbog učešća u vjerskim obredima. Precizirano je da se vjerski obredi mogu izvoditi u vjerskim objektima i njihovim dvorištima, a van njih samo uz dozvolu nadležnog organa vlasti.

S ozbirom na to da se radilo o najvećoj javnoj manifestaciji koju je Katolička crkva organizovala u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata, crnogorska vlast je pokrenula pripreme kako bi ta svečanost imala isključivo crkveni karakter, i kako bi se suzbio svaki pokušaj političkog i nacionalnog djelovanja crkve. Predstavnici crnogorske vlasti su zbog ove svečanosti krajem februara 1977. godine boravili u Zagrebu u posjeti kolegama iz Vjerske komisije Hrvatske.²⁵¹ Primio ih je predsjednik ove Komisije Ivan-Ivo Lalić sa saradnicima. Razgovor je vođen o nekim pitanjima u vezi proslave „Hrvatske marijanske godine“ u Solinu 1976. godine, s ciljem da se vide iskustva koja bi poslužila kakav stav zauzeti prilikom održavanja hodočašća u Herceg Novom. Lalić je istakao da je najvažnije da se ceremonijal svede u okvire crkve i da se crkvi kao organizatoru izađe u susret oko tehničkih pitanja. To je crkvi trebalo obezbijediti kako se njeni prestavnici ne bi žalili i to koristili kao povod za optuživanje vlasti. Zato su crnogorskim kolegama predložili da

.....
²⁵⁰ Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list SR Crne Gore*, 9/1977, 102.

²⁵¹ DACG, 411, k. 35, Razgovor kod Iva Lalića, Zagreb, 23. februar 1977.

od početka stvore dobru atmosferu, da se sa crkvenim vlastima postigne dogovor i da im se stavi do znanja da će oni biti odgovorni kao organizatori za sve gdje se napravi problem. Smatrali su da kardinale treba da primi neko iz Vjerske komisije Crne Gore i predsjednik Skupštine opštine (SO) Herceg Novi, i da se kardinale dočekaju na aerodromu. Lalić je izjavio da ne bi bilo ispravno da se Leopold i Ozana slave kao Hrvati, već isključivo kao pripadnici crkve. O tome je trebalo voditi računa i na pogodan način skrenuti pažnju preko administratora kotorske biskupije Gracije Ivanovića. Odlučeno je da se od predstavnika Kotorske biskupije traži program proslave i da organi vlasti na osnovi toga organizuju svoje aktivnosti.

Splitski nadbiskup Frane Franić je 24. februara 1977. godine u *Vjesniku* Nadbiskupije splitsko-makarske objavio Okružnicu u kojoj je sveštenike obavijestio da će se, prema zaključku Biskupske konferencije Jugoslavije (BKJ), u Herceg Novom i Kotoru 30. aprila i 1. maja održati proslava proglašenja blaženim Mandića.²⁵² Naveo je da se proslava organizuje na nacionalnom nivou i da se tome hodočašću pridružuje i Splitsko-makarska nadbiskupija. Ukazao je da Mandićevi potiču iz mosorskih Poljica (mjesto u blizini Splita) i da je blaženi Leopold bio svjestan tog porijekla. Franić je smatrao da Splitsko-makarska metropolija u ovoj svečanosti na neki način ima i ulogu domaćina, i zato je zamolio sve sveštenike da podstaknu vjernike da se odazovu pozivu i u što većem broju pođu na .....

²⁵² DACG, 411, k. 35, *Vijesnik* Nadbiskupije splitsko-makarske, Nadbiskupski ordinarijat, br. 619/77, Split, 24. februar 1977.

hodočašće u Herceg Novi. Kod nadbiskupskog Ordinarijata ustanovljen je Odbor za organizaciju hodočašća. Predviđeno je autobusi sa hodočasnicima imaju natips: Nadbiskupija splitsko-makarska. Odlazak na hodočašće organizovan je i iz Zagreba. Tamo je pod duhovnim vođstvom dominikanca A. Pavlovića organizovano petodnevno hodočašće u Herceg Novom.²⁵³

Biskupijski Odbor za proslavu je štampao Program „Proslave proglašenja blaženim o. Leopolda Bogdana Mandića franjevca – kapucina iz Herceg Novog“. Predviđeno je da se 24. aprila obavi prenos blažene Ozane iz njene crkve u katedralu Sv. Tripuna u Kotoru i da 30. aprila Gracija Ivanović organizuje prijem u katedrali Sv. Tripuna za strane prelate i predstavnike vlasti na kojem će govoriti kardinal Šeper. Glavna svečanost je predviđena za 1. maj u Herceg Novom kod crkve Sv. Jeronima. Predviđeni su ekumenski susreti sa predstavnicima Srpske pravoslavne crkve (SPC) i Islamske vjerske zajednice (IVZ), kao i koncelebracija svih sveštenika i biskupa 1. maja u Herceg Novom pod vođstvom kardinala Šepera. Najveće iznenađenje ovog programa i propust organizatora je bilo da je opština Tivat, u kojoj je živio najveći broj bokeljskih Hrvata i katolika, izostavljena iz svečanosti. Program proslave je nosio poruku „da svi budu jedno“ iz jevanđelja po Jovanu (17, 21), i riječi blaženog Leopolda: „Ja sam rođen među narodom koji ne misli kao mi, ali ja živim za nj. Molite Blaženu Gospodaricu neka mi pribavi milost da mogu –

²⁵³ DACG, 411, k. 35, Hodočašće u Herceg Novom povodom godišnjice proglašenja blaženim o. Leopolda Mandića.

pošto svršim svoje poslanje u Padovi – odnijeti svoje siromašne kosti među svoj narod za dobro onih duša. Iz Padove zasad ne mogu prebjeći, hoće me ovdje, ali ja sam kao ptičica u kavezu: moje je srce stalno tamo preko mora!“ Na naslovnoj strani Programa su fotografije: Leopolda Mandića i tri katoličke crkve: Sv. Trpuna u Kotoru, Sv. Jeronima u Herceg Novom i Gospe od Škrpjela ispred Perasta.

Organizatori su manifestaciji dali i politički značaj, jer je centralna proslava određena za 1. maj, Međunarodni praznik rada, koji se u socijalističkoj Jugoslaviji slavio kao jedan od najvećih državnih praznika. Katolička crkva je to uradila namjerno, jer je Leopold Mandić beatificiran 2. maja 1976, a crkva je godišnjicu pomjerila za dan prije iz političkih razloga. Crkva je očekivala da će proslava godišnjice i broj hodočasnika nadmašiti program proslave 1. maja u Boki Kotorskoj i da će se tako poslati snažna vjerska, politička i nacionalna poruka. To je bio izazov crnogorskim vlastima. Cilj organizatora je bio da ova proslava bude podstrek za oživljavanje i povećavanje djelatnosti katoličkog klera na području Boke Kotorske i šire. Katolička crkva je putem napisa u vjerskoj štampi, pisama sveštenicima i vjernicima u zemlji i inostranstvu nastojala da obezbijedi što masovnije prisustvo ovim svečanostima. Proglasi o proslavi su dostavljenim svim župljanima u Crnoj Gori i ostalim republikama. Pored poziva za učešće u crkvenim manifestacijama, isticano je da se radi o opštenarodnoj proslavi blaženog Leopolda a hodočasnici su pozvani da na proslavu dođu organizovano

sa prigodnim natpisima i oznakama.²⁵⁴ U toku priprema javno se naglašavalo da će proslava imati strogo crkvenovjerski karakter, da će se sve manifestacije odvijati u crkvenim objektima i da će se pribaviti potrebna odobrenja od nadležnih organa i službi. Očekivao se dolazak većeg broja hodočasnika iz Crne Gore, uglavnom iz primorskih opština, zatim iz SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine, kao i iz inostranstva (preko 1.000 iz Rima i Padove).

Crnogorsku vlast su posebno zainteresovali detalji iz Okružnice Frane Franića u kome se insistira da se na proslavu ide organizovano sa natpisima na autobusima, da Splitsko-makrska nadbiskupija ima ulogu domaćina i da će čitava proslava biti na nacionalnom nivou. Proslava je bila nastavak „Hrvatske marijanske godine“. To su bili dokazi da organizatori proslave posredno naglašavaju hrvatski nacionalizam. Vjerska komisija Crne Gore je održala sastanak 18. marta i ocijenila da se u slučaju ove proslave radi o veoma ozbiljnom pitanju. Pored toga što se proslava poklapala sa proslavom Prvog maja, ona se dešavala neposredno prije početka konferencije Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju u Beogradu, koja se bavila pitanjima ljudskih prava i sloboda. Zato je Vjerska komisija smatrala da nadležni organi i službe treba da budu veoma odlučni u nastojanjima da se proslava održi u zakonskim okvirima i da se nađe način da se izbjegnu nacionalni i politički akcenti ove proslave. Kako bi se to ostvarilo bile su neophodne blagovremene političke i druge pripreme u

²⁵⁴ DACG, 411, k. 35, Informacija o održanim vjerskim svečanostima u Kotoru i Herceg Novom od 24. aprila do 1. maja 1977.

Crnoj Gori, naročito u opštinama na području Boke Kotorske.

O Programu proslave Vjersku komisiju je direktno obavijestio apostolski administrator Gracija Ivanović.²⁵⁵ Prema programu proslave ostavljena je mogućnost prijema koji bi organizovao predsjednik SO Herceg Novi i eventualno predstavnik Republike za najviše strane i domaće crkvene funkcionere. Predstavnici crnogorske vlasti su održali savjetovanje u Titogradu 14. aprila, nakon čega su predstavnici Vjerske komisije održali sastanke sa lokalnim vlastima u Herceg Novom i Kotoru na kojima je razmatran program crkvenih svečanosti.²⁵⁶ Dogovoreno je da se svečanost obavi u okvirima crkvenih objekata i da se u potpunosti poštuju ustavna prava vjernika. Crnogorska vlast je odluku da se centralna proslava održi 1. maja shvatila kao izazov i provokaciju. Organizovanje crkvene proslave paralelno sa jednim od najvećih praznika u socijalističkoj Jugoslaviji značilo je odmjeravanje moći i popularnosti između crkve i vlasti, odnosno države. Stvorena je napeta situacija. Zato je vlast odlučila da se proslava 1. maja pripremi bolje, raznovrsnije i kvalitetnije, da nadmaši crkvenu proslavu i da, s druge strane, ničim ne omete crkvu u njenim ustavnim i zakonskim pravima. Iako su kontakti

.....
²⁵⁵ DACG, 411, k. 35, Informacija o pripremama proslave godišnjice proglašenja „blaženim“ Leopolda Bogdana Mandića i 50. godišnjice proglašenja „blaženom“ Ozane Kotorske u Herceg Novom i Kotoru, Titograd, mart 1977.

²⁵⁶ DACG, 411, k. 35, Informacija o crkvenim svečanostima održanim u Kotoru od 24. aprila do 1. maja 1977.

između crkvenih organizatora i vlasti bili intenzivni i na površini prijateljski, u pozadini je buktalo rivalstvo. Vlast je uticala na to da se crkvenim manifestacijama obezbijedi samo prostor u okviru crkvenih objekata. Potom, vlast je direktno uticala na to da se što više građana uključi u proslavu 1. maja kako bi što manje građana, a naročito mladih, prisustvovalo crkvenoj proslavi. To je zahtijevalo koordinaciju svih republičkih, lokalnih i partijskih organa, a naročito u Kotoru i Herceg Novom.

Opštinske vlasti u Kotoru i naročito u Herceg Novom su bile zabrinute zbog poklapanja glavne crkvene svečanosti sa Praznikom rada.²⁵⁷ Trebalo je dosta organizacionih sposobnosti da se paralelno izvedu dvije konkurentske proslave. Pored toga, opštinske vlasti su morale da se odupru i pritisku članova SK koji su smatrali da crkvi ne treba dozvoliti ovakve manifestacije, naročito u periodu državnih praznika. To je bilo opasno jer uticaj takvih ljudi mogao da ugrozi ustavom i zakonom garantovane vjerske slobode, i da se crkvi da argument za kritiku socijalističkog sistema. Zato su predstavnici opštine Herceg Novi organizovali sastanke kako bi se objasnila crkvena proslava. U periodu priprema održana su tri sastanka predstavnika društveno-političkih organizacija, SO i Službe državne bezbjednosti (SDB). Procjena je bila da se među tolikim brojem vjernika mogu naći i lica koja mogu iskoristi prisustvo ovim svečanostima za neprijateljsku

.....
²⁵⁷ DACG, 411, k. 35, Informacija o proslavi koju je organizovala Katolička crkva u Herceg Novom, Opštinska konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN).

aktivnost protiv države. S druge strane, postojala je opasnost da pojedini građani, iz različitih pobuda, ometaju crkvene svečanosti, narušavaju javni red i mir i uznemiravaju vjernike. Zato je 30. aprila i 1. maja uvedeno stalno dežurstvo rukovodilaca društveno-političkih organizacija i SO. Održavanje vjerskih svečanosti je bilo ograničeno u okviru crkvenih prostorija. Izuzetak je bio u tome što je vlast dozvolila da se u crkvi Sv. Jeronima postave dva zvučnika, ali samo tolike jačine koja omogućavaju da vjernici na trgu ispred crkve mogu da prate glavnu svečanost. Ovakva dozvola je motivisna time što je u samu crkvu mogao da stane samo mali broj vjernika i što većina vjernika, koji su prevalili toliki put ne bi imali priliku da budu uključeni u ovaj obred. Vlastima je pogodovala činjenica da je mjesto na kome je crkva Sv. Jeronima izolovano i da nije predstavljalo smetnju za građane i turiste.

Svečanost je počela 24. aprila u Kotoru prenošenjem tijela blažene Ozane iz crkve Sv. Marije u katedralu Sv. Tripuna, uz prisustvo oko 30 crkvenih lica. U katedrali je bilo između 400 i 600 vjernika, od kojih je većina doputovala sa područja Splita i Dubrovnika. Među njima je u manjem broju bilo omladine i djece. Pored vjernika i hodočasnika svečanosti je prisustvovao i jedan broj turista koji su se toga dana zatekli u Kotoru. Potom je organizovan glavni ceremonijal – uvodno izlaganje administratora Kotorske biskupije Gracije Ivanovića, pozdravni govori i kraći umjetnički program koji su izvele časne sestre iz Splita. Vjernici iz drugih mjesta koji su prisustvovali ovoj manifestaciji napustili su Kotor istog dana popodne. Od 24.

do 30. aprila svakog dana u 18 časova je držana misa u katedrali posvećena ovoj manifestaciji, uz prisistvo manjeg broja vjernika. Predsjednik SO Kotor je 28. aprila primio Graciju Ivanovića koji je vlasti predao pisani zahtjev s molbom da vlasti pomognu oko reda i mira prilikom svečanosti 30. aprila i dolaska velikog broja vjernika sa strane. Kako je prema zamisli organizatora trebalo da autobusi sa vjericima budu okićeni crkvenim relikvijama i transparentima, i da na njima piše odakle su vjernici i koliko ih je došlo, administrator Ivanović je zamoljen da toga ne bude, jer to nije bilo u skladu sa propisima o javnom saobraćaju. Ivanović se s tim saglasio.

U Kotor je 30. aprila prispjelo 13 autobusa i 80 putničkih automobila iz raznih krajeva, a najviše sa područja SR Bosne i Hercegovine i SR Hrvatske.²⁵⁸ Goste je na gradskim vratima sačekao Antun Homen, muzičar i kompozitor, koji je komponovao i neke pjesme za ovu manifestaciju. Kardinal Franjo Šeper je, u pratnji nekoliko automobila, stigao pred glavna gradska vrata. Tu ga je sačekalo oko 60 sveštenih lica: biskupa i nižeg sveštenstva i predstavnika drugih vjerskih zajednica. Domaćin, apostolski administrator Ivanović je zakasnio i nije prisustvovao dočeku. Prilikom dolaska u Kotor na 5 autobusa su bili natpisi kojoj župi i biskupiji pripadaju hodočasnici, pa su saobraćajni policajci zahtijevali od vozača i vođa puta da to uklone. U jednom slučaju, sprovodnik-sveštenik je reagovao, izjavljujući da će se

²⁵⁸ DACG, 411, k. 35, Informacija o crkvenim svečanostima održanim u Kotoru od 24. aprila do 1. maja 1977.

žaliti. Tražio je rukovodioce policije, a jedna časna sestra je navela da su policajci od Herceg Novog do Kotora očerupali autobuse hodočasnika. U katedrali se okupilo oko 750 lica i to najviše vjernika koji su došli sa strane. Među njima je bilo i oko 120 vjernika sa područja opština Kotor i Tivat. Među njima je bilo malo mladih ljudi. Svečanost u katedrali je počela u 16 časova. Bilo je više govornika, među kojima kardinal Šeper, nadbiskupi Kuharić i Franić, i predstavnici ostalih vjerskih zajednica. Od domaćih su se u ovim pozdravima i dočecima isticali mladi sveštenici iz Prčanja Sbutega i Belan. Prema saznanjima vlasti u pozdravnim riječima i govorima nije bilo političkih poruka. Nije bilo ozvučenja i TV snimanja, kao ni podjele literature van crkve. Za to vrijeme ispred katedrale nije bilo naroda i u gradu je vladala mirna i uobičajena popodnevna atmosfera, a ceremonijal u crkvi je završen prije 18 časova. U vrijeme dolaska hodočasnika, vjernika i crkvenih velikodostojnika, tako i prilikom njihovog odlaska, grad je bio više prazan, nije bilo naroda i radoznalaca ispred katedrale i po ulicama, tako da ova ceremonija nije izazvala veće interesovanje. To je bio rezultat aktivnosti vlasti i brojnih sastanka na kojima je sugerisano da sve prođe bez većeg interesovanja građana. Nakon završetka programa u crkvi, učesnici i prisutni su odmah pošli.

Apostolski administrator Kotorske biskupije Gracija Ivanović je 30. aprila organizovao prijem za predstavnike Katoličke crkve i predstavnike ostalih vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Prijemu su prisustvovali sekretar Vjerske komisije Radivoje Radmilović, predstavnici SO Kotor,

predstavnik SPC mitropolit crnogorsko-primorski Danilo i predsjednik Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Idriz Demirović, koji je održao pozdravni govor. Tom prilikom su nadbiskup Franić i Hustić (glavni urednik *Glasa Koncila*) prigovorili zbog toga što je policija u dolasku poskidala vjerske natpise sa autobusa.²⁵⁹ Na svečanosti u Herceg Novi 1. maja iz Kotora je pošao samo jedan autobus sa oko 30 osoba, od čega je bilo pola časnih sestara. Nakon svečanosti u Herceg Novom, u Kotor je 1. maja stiglo oko 60 autobusa sa hodočasnicima iz svih krajeva Jugoslavije i Italije. Oni su šetali po gradu, razgledali ga i poslije kraćeg zadržavanja napustili su Kotor i time su završene svečanosti i posjeta hodočasnika u Kotoru.

Vlasti su crkvenu manifestaciju u Kotoru svele u usko crkvene okvire, i uspjele su u tome da samo oko 120 građana sa područja opština Kotor i Tivat prisustvuje ovoj manifestaciji, kao i da među njima ne bude mnogo mladih. Tako je ispalo da su Kotorani i Tivčani bili nezainteresovani za ovu manifestaciju, da je ona protekla uglavnom u znaku sveštenika i hodočasnika iz drugih republika, i da je sve obavljeno bez političkih posljedica. S duge strane, proslava 1. maja je, prema tvrdnjama kotorske vlasti, nadvisila i zasjenila vjerske svečanosti. U gradu i u skoro svim mjesnim zajednicama, organizovano je paljenje prvomajskih vatri na brdima. Grad i ostala mjesta bila su dobro okićena partijskim i državnim zastavama, cvijećem i slikama predsjednika Tita. Organizovan je kulturno-

²⁵⁹ DACG, 411, k. 35, Izvještaj sekretara Vjerske komisije Radivoja Radmilovića, 4. maj 1977.

umjetnički i zabavni program, narodno veselje, omladinske zabave, izleti i ekskurzije u skoro svim mjestima. Vlast je smatrala da je posebno uspio prvomajski izlet na planinu Vrmac. Radnici i građani su organizovano i masovno izašli na ovaj izlet. Pripremljen je kulturno-zabavni i sportski program tako da je uz učešće velikog broja građana skoro čitav dan trajalo prvomajsko veselje.

Najveće neprijatno iznenađenje Katoličkoj crkvi i organizatorima crkvene proslave priređeno je u Perastu gdje je 1. maja organizovana velika svečanost povodom bratimljenja sa hrvatskim gradom Orebićem. Perast je poznat po bogatoj prošlosti, baroknoj umjetnosti i jakom uticaju Katoličke crkve. Za ovu priliku Perast je bio izuzetno uređen i okićen. Na zvoniku katoličke crkve, koji dominira Perastom, nalazila se crvena zastava duga 8 metara i parola „Zbratimljeni Orebić i Perast“. Kardinal Šeper je prilikom povratka iz Kotora u Herceg Novi stao i posmatrao zastavu i parolu na zvoniku, i pokazivao je svojoj pratnji. Iako je Katolička crkva u Perastu imala snažan uticaj, a oko četvrtine stanovnika ovog mjesta su bili Hrvati, samo su dva starija bračna para otišla na svečanost u Herceg Novi. Narod je slavio bratimljenje sa gostima iz Orebića. Organizovan je zajednički skup i izlet. Ovo bratimljenje je u stvari bio odgovor nacionalnoj politici Katoličke crkve. Dok je crkva pokušavala da preko katoličke vjere i hrvatskog nacionalizma Boku Kotorsku čvršće veže za Hrvatsku, vlast je promovisala bratimljenje gradova iz Crne Gore i Hrvatske na principima socijalističkih vrijednosti.

Glavnoj svečanosti 1. maja u crkvi Sv. Jeronima u Herceg Novom prisustvovali su vjernici iz svih jugoslovenskih republika i pokrajina.²⁶⁰ Iz Italije su stigla dva autobusa sa 120 vjernika, a iz raznih krajeva Jugoslavije 103 autobusa i oko 230 putničkih automobila sa oko 5.400 lica. Prema tvrdnjama sekretara Vjerske komisije Radivoja Radmilovića, u Herceg Novom je bilo oko 6.000 hodočasnika.²⁶¹ Nadbiskup barski dr Aleksandar Tokić zbog bolesti nije prisustvovao svečanostima. Pored kardinala Šepera prisustvovalo je 16 nadbiskupa i biskupa iz Jugoslavije.²⁶² U toku dolaska vjernika na glavnu svečanost bilo je nekoliko natpisa koje su nosili vjernici. Na njima je pisalo: Župa „Sveta Ana“, Župa „Zagreb“ i slično, kao i jedna crkvena zastava koja je donijeta savijena od autobusa do crkve. Policija je uklonila ove natpise. Uoči proslave, Organizacioni odbor za proslavu je štampao proglas u kojemu je stajalo da se radi o opštenarodnoj proslavi blaženog Leopolda. Oglas je bio istaknut samo na crkvenim vratima. Predsjednik SO Herceg Novi, u prisustvu najviših opštinskih funkcionera i sekretara Vjerske komisije, priredio je 30. aprila prijem kardinalu Šeperu i ostalim predstavnicima Katoličke crkve. Među vjerskim prelatima tom prilikom prijemu su prisustvovali nadbiskup zagrebački dr Franjo Kuharić, nadbiskup .....

²⁶⁰ DACG, 411, k. 35, Informacija o proslavi koju je organizovala Katolička crkva u Herceg Novom, Opštinska konferencija (SSRN).

²⁶¹ DACG, 411, k. 35, Izvještaj sekretara Vjerske komisije Radivoja Radmilovića, 4. maj 1977.

²⁶² DACG, 411, k. 35, Informacija o proslavi koju je organizovala Katolička crkva u Herceg Novom, Opštinska konferencija (SSRN).

splitsko-makarski dr Frane Franić i nadbiskup beogradski Gabrijel Bukatko. S druge strane, biskupski Organizacioni odbor je istog dana organizovao večeru, kojoj su prisustvovali predstavnici vlasti.

Tokom centralne svečanosti svi nadbiskupi i biskupi, a posebno kardinal Šeper, su prigodnim besjedama pozvali vjernike na još veću odanost Bogu i crkvi, i na bratstvo sa vjernicima drugih vjeroispovijesti. Ozvučenje je bilo samo u okviru crkve i crkvenog dvorišta. U vjerskoj svečanosti je, prema ocjenama vlasti, učestvovao neznatan broj građana sa područja Boke. Manji broj vjernika je za vrijeme glavne svečanosti na trgu pred crkvom Sv. Jeronima i u obližnjim ulicama koje vode ka crkvi dijelio brošure i letke religioznog karaktera, sa naslovom „Nenadmašivi štovalac Gospe – blaženi Leopold Bogdan Mandić“ i razglednice štampane u Italiji posvećene životu i djelu Mandića. Dijeljen je i *Informativni list* čiji je izdavač Hrvatski kapucinski provincijalat iz Osijeka. Imao je 12 stranica i sav je bio posvećen Leopoldu Mandiću i proslavi 1. maja u Herceg Novom. U tekstu je, pored ostalog, stajalo i: „Sam kardinal Stepinac toliko je cijenio svetački lik oca Leopolda Mandića da je uvijek imao uza se, na slobodi i u zatvoru, njegovu sliku“. Takođe je dijeljen i list *Gospa sinjska*. Policija je reagovala i upozorila vjernike da ovakve brošure i letke mogu dijeliti samo u crkvi. I pored prisustva velikog broja vjernika na malom prostoru, svečanost je protekla bez incidenata. Vlast je smatrala da je to rezultat opsežne i temeljite pripreme izvršene na nivou društveno-političkih organizacija, SO i SDB.

U Herceg Novom je, kao i u Kotoru, paralelno održana proslava Prvog maja, odnosno grad je bio sav u znaku ovog praznika. Vlasti su izvijestile da je dekoracija grada bila besprijekorna. Uoči proslave na Trgu Nikole Đurkovića izveden je kulturno-zabavni program koji je prerastao u narodno veselje. Gradom su odzvanjale revolucionarne i socijalističke pjesme, osim mjesta gdje se nalazi crkva Sv. Jeronima. Neki vjernici su zato prigovorili: „Da li smo došli da slavimo Prvi maj ili proglašenje blaženim oca Leopolda?“ Na dan proslave za građane su organizovana tri izleta sa kulturno-zabavni programom.

Opština Tivat nije bila u sklopu ove crkvene svečanosti. U informaciji tivatskih vlasti o vjerskim manifestacijama 30. aprila i 1. maja 1977. godine navedeno je da se u Tivtu nije osjetilo nekih posebnih vjerskih aktivnosti i da građani u većini slučajeva nijesu pridavali posebnu pažnju, niti su time bili preokupirani. Nije primijećen nikakav organizovani vid odlaska građana opštine Tivat na ove manifestacije, ali je bilo pojedinačnih odlazaka. Vlasti iz Tivta su procijenile da je uticaj ovih manifestacija na građane bio zanemarljiv i da je to zasluga svih društveno-političkih organizacija opštine na čelu sa SK.

Nakon glavne proslave Kotorska biskupija je u Herceg Novom organizovala ručak za predstavnike Katoličke crkve, ostalih vjerskih zajednica u Crnoj Gori i predstavnike vlasti. Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo je tom prilikom pozdravio prisutne. Pozdravni govori su uglavnom bili prožeti ekumenskim duhom. Iz razgovora sa

kardinalom Šeperom i ostalima, sekretar Vjerske komisije Radivoje Radmilović je zaključio da su stekli povoljne utiske o svemu.²⁶³ Kardinal Šeper i ostali predstavnici crkve su na prijemu, a i kasnije, često isticali ljepote Boke, posebno Herceg Novog, gostoljubivost naroda i predusretljivost vlasti. Prije i za vrijeme proslave odnos vlasti prema ovoj svečanosti bio je korektan. Nije bilo incidenata i nijesu pravljene nikakve smetnje već je u tom pravcu pružena i određena pomoć. Takvu konstataciju je dao i glavni organizator proslave don Viktor Kaločera. Za vrijeme boravka u Herceg Novom kardinal Šeper je imao više razgovora sa predstavnicima Katoličke crkve iz Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Razgovarali su o pitanjima od posebnog značaja za dalju ekspanziju Katoličke crkve na ovim područjima, gdje je, po riječima Šeperovih sagovornika, Pravoslavna crkva bila u odumiranju. Iz svih razgovora koje je Šeper imao sa svojim saradnicima u Herceg Novom, crnogorska vlast je zaključila da je kod svih katoličkih velikodostojnika stalno prisutna misao za osvajanjem novih područja i vjernika.

Vjerska komisija je zaključila da su vjerske svečanosti u Kotoru i Herceg Novom obavljene u okviru zakonskih nadležnosti crkve i njenih aktivnosti. Vlasti hercegnovske, kotorske i tivatske opštine aktivno su pratile pripreme ovih vjerskih manifestacija i, uz saradnju sa republičkim organima vlasti, preduzele potrebne političke i druge mjere da se ove aktivnosti odvijaju u okviru crkve. Pri tome su .....

²⁶³ DACG, 411, k. 35, Izvještaj sekretara Vjerske komisije Radivoja Radmilovića, 4. maj 1977.

poštovali propise o položaju vjerskih zajednica i druge propise vezane za ovakve aktivnosti. Takođe, svojim autoritetom su uticali na građane da ne prisustvuju ovoj svečanosti. Sve je to uticalo da mali broj građana-vjernika iz Crne Gore učestvuje u navednim manifestacijama, a s druge strane, ta je aktivnost učinila da ne dođe do pojava koje bi dale povoda za primjedbe da se crkvi ometa organizovanje vjerskih svečanosti. Crkvena proslava je ipak imala značajne političke, vjerske i nacionalne posljedice. Iako je u njoj učestvovao mali broj crnogorskih građana, ona je uz sve zakonske restrikcije okupila oko 6.000 hodočasnika i vrh Katoličke crkve u Jugoslaviji. Uticala je i na pojavu sukoba unutar SK, jer su radikalniji članovi smatrali da crkvi treba zabraniti organizovanje ovakvih proslava, naročito u periodu državnih praznika. Takvih komentara je bilo i kod pripadnika Pravoslavne crkve. Postojala je opasnost pojave rivalstva između Katoličke i Pravoslavne crkve sa ovakvim i sličnim proslavama. Zato je tada pomenuta proslava izgradnje pravoslavnog manastira Savina. Iako je ova manifestacija održana u duhu ekumenizima, ona je ipak naglasila konfesionalnu podijeljenost, a u skladu s tim i nacionalne razlike u Boki Kotorskoj.

Predstavnici Katoličke crkve su, uglavnom, bili zadovoljni proslavom. Nakon povratka iz Jugoslavije kardinala Šepera je u Rimu primio papa Pavle VI.²⁶⁴ U toku razgovora ocijenjeno je da je proslava uspjela i kardinal je naveo da .....

²⁶⁴ DACG, 411, k. 35, Informacija o održanim vjerskim svečanostima u Kotoru i Herceg Novom od 24. aprila do 1. maja 1977.

bi trebalo preduzeti mjere da se poštovanje Leopolda Bogdana Mandića proširi u cijeloj Jugoslaviji. Katolička crkva u Jugoslaviji je već tada bila spremna na sljedeći korak. Apostolski administrator Kotorske biskupije Gracija Ivanović je pripremio predlog da se otvori proces kanonizacije blaženog Mandića. No, Vatikan i Katolička crkva nijesu bili zadovoljni doprinosom vjernika u Kotorскоj biskupiji, ni apostolskim administratorom Ivanovićem, kao ni nacionalnom politikom Ordinarijata Kotorske biskupije. Tokom svečanosti u Kotoru i Herceg Novom predstavnici Kotorske biskupije, su bili podređeni, jer su predstavnici Svete Stolice i katoličkih sveštenika iz Hrvatske imali najveću ulogu. Administrator Ivanović je napravio veliki propust jer 30. aprila nije bio na dočeku kardinala Šepera u Kotoru. Ni vjernici se nijesu dobro pokazali, jer je od oko 10.000 katolika sa područja Boke Kotorske crkvenoj manifestaciji prisustvovalo manje od 200. Naredne godine nije bilo organizovane proslave godišnjice blaženog Mandića, a 1979. godine to nije bilo moguće jer je katastrofalni zemljotres koji je pogodio Crnogorsko primorje 15. aprila oštetiо brojne crkve, a među njima i crkvu Sv. Jeronima u Herceg Novom. Zato je prilikom dolaska vjernika na godišnjicu beatifikacije Mandića 1981. godine misa održana na otvorenom prostoru pored hotela „Plaza“ u Herceg Novom.

Predlog za kanonizaciju blaženog Leopolda pokrenut je u vrijeme pojačane aktivnosti Katoličke crkve u socijalističkim državama. To je bila politika pape Jovana Pavla II koji je izabran 1978. godine. On je apostolskim

konstitucijama unio neke izmjene u proceduru koje skraćuju postupak, preskaču pojedine faze i omogućavaju vanredno proglašenje sveca.²⁶⁵ Ove promjene su izvršene u cilju da se institut kanonizacije pretvori u efikasno sredstvo vjersko-propagandnog uticaja Katoličke crkve. Prema podacima iz vjerske štampe tada se kod Vatikana vodilo oko 200 procesa za proglašenje blaženih i svetih. Zato je Vjerska komisija Crne Gore 1981. godine navela da se u dogledno vrijeme može očekivati da će Mandić biti proglašen za sveca i da će Katolička crkva tom prilikom nastojati da organizuje još veću manifestaciju na području Boke Kotorske.²⁶⁶ Ova očekivanja su ubrzo potvrđena jer je Biskupska konferencija Jugoslavije 1981. godine zvanično zatražila kanonizaciju Leopolda Mandića.²⁶⁷ Glavni proces kod Svete Stolice preuzeo je postulator (sveštenik koji u postupku zastupa blaženika i sveca) P. Pietro da Valdirporro iz Padove. Glavni dio postupka (ispitivanje „glasa svjetlosti“ i prikazivanje čuda) vođeni su u Padovi. Nosilac ovih dokaza bio je P. Pietro Bernardi, vicepostulator iz Padove, koji je 15 godina živio i radio sa Leopoldom Mandićem. Proces kanonizacije Leopolda

.....
²⁶⁵ DACG, 411, k. 40, Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (RSUP) SR Crne Gore, Služba državne bezbjednosti (SDB), Informacija o aktivnostima Rimokatoličke crkve povodom proglašenja Leopolda Mandića svetim, Titograd, 28. septembar 1983.

²⁶⁶ DACG, 411, k. 39, Republička komisija za odnose sa vjerskim zajednicama, jun 1981.

²⁶⁷ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Informacija o aktivnostima Rimokatoličke crkve povodom proglašenja Leopolda Mandića svetim, Titograd, 28. septembar 1983.

Mandića ušao je u završnu fazu krajem 1982. godine kada je papa proglasio vanrednu Svetu godinu. Prilikom posjete *ad limina* biskupa iz Jugoslavije februara 1983. godine kardinal Kuharić je od pape zvanično zatražio proglašenje Mandića svetim. Kuharić je u audijenciji kod pape izjavio: „Usuđujem se Vama ponizno preporučiti *causam* blaženog Leopolda Mandića, moleći za njegovu kanonizaciju u ovoj Svetoj godini otkupljenja. Blagdan njegove kanonizacije bio bi za sve nas ponovo sretna prilika da se sa Vama susretnemo.“ Papa je na ovaj zahtjev pozitivno odgovorio. Nakon toga su se ubrzano sprovele preostale faze postupka za proglašenje Leopolda Mandića svetim. U susret kanonizaciji intenzivirano je označavanje godišnjice beatifikacije Mandića. U maju 1983. godine kardinal Kuharić je u hrvatskom Zagorju pred oko 3.500 vjernika proglasio župu Orehovica za novo svetište Leopolda Mandića. U Osijeku, Herceg Novom, Zadru, Rijeci i Maglaju organizovani su masovni vjerski skupovi kojima je prisustvovalo i do 2.500 vjernika iz zemlje i inostranstva. Na svim skupovima je naglašeno da se očekuje proglašenje Mandića svecem u toku Svete godine i isticana je uloga kardinala Kuharića u postupku kanonizacije.

U odnosu na vjerske aktivnosti koje su prethodile beatifikaciji Mandića kada su posredno isticani nacionalni ciljevi Katoličke crkve, u ovom periodu je prilikom vjersko-propagandne aktivnosti došlo do otvorenih nacionalističkih istupa crkve. U njima se Kotorska biskupija tretirala kao „najjužniji dio hrvatske zajednice“ i insistiralo se na tome da je Mandić „hrvatski svetac“ koji

se, uprkos mnogim neugodnostima, nije odrekao svoje „hrvatske nacionalnosti“. Ovakvi nastupi su bili mogući jer se od Titove smrti 1980. godine Jugoslavija nalazila u političkoj krizi tokom koje su nacionalizmi sve više, nesmetano i nekažnjeno, ispoljavani u javnosti. Na ovaj način Katolička crkva je, u ime hrvatskog nacionalizma, istakla pretenziju na područje Boke Kotorske, odnosno na veći dio Crnogorskog primorja.

U junu 1983. godine u Vatikanu je odlučeno da blaženi Leopold bude proglašen svetim na završetku Šestog Sinoda biskupa koji se povodom Svete godine održavao u Rimu 16. oktobra.²⁶⁸ O tome je zvanično obaviještena Kotorska biskupija. Sinod Biskupa je posvećen temi ispovijedanja. Kao model za analizu uzeto je ispovijedanje blaženog Mandića, čemu je posvetio svoj sveštenički poziv. S obzirom na tu okolnost, očekivalo se da će Mandić biti uzdignut na najviši nivo svetaca. Termin je odabran i zbog toga što se očekivalo da će na svečanosti, ispred bazilike Sv. Petra u Vatikanu, biti prisutni predstavnici Vatikana, italijanske vlade, diplomatskog kora kao i učesnici Sinoda (preko 300 biskupa iz svijeta). Činu kanonizacije je trebalo da doprinesu i neke druge godišnjice i događaji koji su koincidirali sa kanonizacijom: 25. godina proglašenja pape za biskupa i petogodišnjica njegovog pontifikata. Istog dana je vršeno i oproštajno slavlje Svete godine iskupljenja. Na zasijedanju Biskupske konferencije Jugoslavije u avgustu 1983. godine preporučeno je da svaka biskupija Jugoslavije organizuje putovanje što većeg broja vjernika

²⁶⁸ Isto.

na hodočašće u Rim. Ravnatelj za inozemnu pastvu u Biskupskoj konferenciji Jugoslavije monsinjor Vladimir Stanković uputio je svim katoličkim misijama u inostranstvu cirkularno pismo u kome je tražio da crkvene misije organizuju i dovedu u Rim što veći broj vjernika. Katolički mediji su propagirali ovaj događaj. Jugslovenska Služba državne bezbjednosti je dobila informacije da će na hodočašće doći veći broj emigranata, a među njima i pripadnika ustaške emigracije iz Kanade, SAD, Australije i drugih zemalja, s ciljem da se ovaj skup iskoristi kao susret domovinskih i iseljenih Hrvata. U Kotorskoj biskupiji je organizovan Odbor koji je trebalo da organizuje hodočašće vjernika u Rim. Služba državne bezbjednosti je procijenila da će, zbog plaćanja deviznog depozita, odziv vjernika iz Crne Gore biti mali (oko 100). Zato su organizatori hodočašća preko ambasade SFRJ u Vatikanu i papske nunciature u Beogradu zatražili da se hodočasnici iz Jugoslavije oslobode polaganja deviznog depozita za putovanje u Rim, što jugoslovenske vlasti nijesu prihvatile. Kako bi se smanjio uticaj kanonizacije Leopolda Mandića, crnogorska vlast je odlučila da cenzuriše Prvi program Italijanske televizije (RAI) za vrijeme nedjeljnih prenosa Svete Mise. Zbog toga se Ordinarijat Kotorske biskupije početkom oktobra 1983. godine žalio Vjerskoj komisiji.²⁶⁹ Ordinarijat je naveo da će 16. oktobra papa proglasiti svečano u Bazilici Sv. Petra u Rimu „našeg bokeljskog“ blaženika Leopolda Bogdana Mandića svetim i da će cijeli svijet biti

.....
²⁶⁹ DACG, 411, k. 40, Biskupski Ordinarijat Kotor – Republičkoj komisiji za odnose s vjerskim zajednicama, Kotor, 5. oktobar 1983.

zastupljen prigodom proslavljanja „tog vrlog sina naše Domovine“, a da će njegova uža domovina biti isključena iz, makar, televizijskog učešća u toj proslavi. Vlast je odbila ovaj zahtjev, uz obrazloženje da se to radi za sve vjerske manifestacije i da tako postupaju sve državne televizije u Jugoslaviji.

O kanonizaciji Leopolda Mandića diskutovalo je Predsjedništvo SR Crne Gore, najviši organ crnogorske republičke vlasti.²⁷⁰ Odlučeno je da član Predsjedništva Miodrag Vlahović o tome razgovara sa Z. Sveteom, pomoćnikom Saveznog sekretara za inostrane poslove (SSIP). Vlahović je u tom razgovoru naročito istakao problem što se u crkvenim krugovima podvlači da je Mandić osoba sa „Hrvatskog juga“ i da je drugi problem što će svečanosti prisustvovati pripadnici ustaške emigracije. Crnogorska vlast je bila zabrnuta da bi ustaška emigracija na taj način mogla da izvrši uticaj na Hrvate u Crnoj Gori. Svete je naveo da je Vatikan pozvao državnu delegaciju na ovu svečanost, i da će ambasador SFRJ pri Svetoj Stolici Zvonimir Stenek biti prisutan. Vlahoviću je rečeno da će SSIP Vatikanu skrenuti pažnju na mogućnost političke zloupotrebe svečanosti i da će ambasadoru dati instrukciju da ceremoniju demonstrativno napusti ukoliko prisustvo ustaške emigracije bude vidljivo. Vatikan je uvjeravao jugoslovenske predstavnike da će se ceremonijal kanonizacije održati u strogo vjerskim okvirima i da će se Državni sekretarijat brinuti da ne dođe do ekscesa koji bi mogli

.....
²⁷⁰ DACG, 411, k. 40, Zabilješka o intervenciji u vezi proglašenjem L. Mandića za sveca 16. oktobra 1983.

smetati SFRJ. Obećali su da će sami i uz pomoć italijanske policije obezbijediti punu kontrolu nad ponašanjem hodočasnika. Predloženo je da se ne kritikuje teza o „svecu sa Hrvatskog juga“ kako se crkvi ne bi omogućilo upravo ono što želi – potpirivanje nacionalne netrpeljivosti. U vezi ovog Vlahović je konsultovao i Ivana-Iva Lalića iz Vjerske komisije Hrvatske koji je iznio stav, a SSIP ga usvojio, da je siguran da Vatikan nije taj koji promovise tezu o „Hrvatskom jugu“, već da to rade domaći crkveni velikodostojnici. Za crnogorsku vlast je bilo važno i da se odgovori na pitanje kako je moguće i s kakvim ciljem je organizovano tako brzo proglašenje za sveca ličnosti koje je umrla 1942. godine.

Vjerske svečanosti povodom proglašenja Leopolda Mandića za sveca održane su 16. oktobra u Vatikanu i 17. oktobra 1983. godine u Padovi.²⁷¹ Organizatori su se trudili da ova svečanost po broju hodočasnika nadmaši kanonizaciju Nikole Tavelića iz 1970. godine, kojoj je prisustvovalo oko 130.000 hodočasnika. Navodno je papa Jovan Pavle II prilikom kanonizacije Leopolda Mandića izjavio da nikada nije vidio toliko naroda na proglašenju nekog sveca.²⁷² Međutim, prema navodima Radio Vatikana na kanonizaciji je bilo oko 80.000 ljudi. Iz Jugoslavije je prema saopštenju ovog Radija zajedno sa jugoslovenskim građanima koji su

.....
²⁷¹ DACG, 411, k. 40, Savezni sekretarijat za inostrane poslove (SSIP), Uprava za iseljništvo i emigraciju, Informacija o hodočašću u Vatikanu povodom proglašenja Leopolda Mandića za sveca, Beograd, 15. novembar 1983.

²⁷² Vlah, A., *Sveti Leopold Bogdan Mandić*, 317.

došli iz inostranstva bilo oko 5.500 lica. Pored vjernika iz Jugoslavije, u Rimu je na kanonizaciji bilo i 180 sveštenika i oko 15 biskupa. Kanonizacija Mandića je održana u okviru Velike novene, a njegova kanonizacija je, uz činjenicu da je 1970. godine kanonizovan Nikola Tavelić, oduševila hrvatske katoličke vjernike i Veliku novenu je vodilo ka završnoj svečanosti Nacionalnog euharističkog kongresa 1984. godine u Mariji Bistirici.²⁷³

I pored uvjeravanja predstavnika Vatikana da će suzbiti uticaj političkih, a naročito ustaških emigranata, oni su uspjeli da ostvare dio svojih namjera. Demonstrirali su sa 25 zastava sa šahovskim poljem, među kojima je navodno, bila i jedna sa amblesima ustaške Nezavisne države hrvatske (NDH). Prisutni predstavnici ambasade SFRJ su na licu mjesta, a kasnije i po instrukciji SSIP, uložili demarš. U njemu je zaoštreno pitanje isticanja ovih zastava i simbola na vjerskim manifestacijama uopšte, a posebno na ovoj kojoj je, pored jugoslovenskih državljana i predstavnika katoličkog episkopata, prisustvovala i zvanična delegacija SFRJ na čelu sa ambasadorom. Predstavnici Vatikana su u odgovoru pokušali da umanje značaj demonstriranja pripadnika političke emigracije.²⁷⁴ Tvrdili su da pomenute zastave imaju istorijsku simboliku koja nije u suprotnosti sa jugoslovenskim ustavnim poretkom. Ipak je Vatikan ovo smatrao štetnim pa je predstavnicima

.....
²⁷³ Perica, V., *Balkanski idoli I*, 171–172, i 178.

²⁷⁴ DACG, 411, k. 40, SSIP, Uprava za iseljeništvo i emigraciju, Informacija o hodočašću u Vatikanu povodom proglašjenja Leopolda Mandića za sveca, Beograd, 15. novembar 1983.

episkopata na čelu sa Kuharićem skrenuta pažnja na incident i na njegovu štetnost po odnose Vatikana sa SFRJ. Da bi zadovoljio obje strane Vatikan je odigrao dvostruku igru. U odnosu na praksu izmijenjen je protokol svečanosti. Papa je u svom govoru pozdravio predstavnike Jugoslavije i poslije zvanične ceremonije primio je delegacije Jugoslavije i Italije, ali nije primio hrvatske hodočasnike u uobičajenu audijenciju. Time su iznevjerene nade i planovi političke emigracije, što je dovelo do zbuđenosti, različitih reakcija i tumačenja, kako među pripadnicima emigracije i sveštenicima iz misija u inostranstvu, tako i među pripadnicima episkopata Katoličke crkve iz Jugoslavije. Kardinal Kuharić je pokušao da opravda papu koji, navodno, zbog drugih obaveza nije mogao da primi u audijenciju hrvatske hodočasnike.

Predstavnici jugoslovenske ambasade u Vatikanu su procijenili da je cilj svečanosti bio da se pod okriljem Katoličke crkve demonstrira teza poistovjećivanja vjerskog i nacionalnog. Time se Katolička crkva nametala kao jedini baštinik hrvatske prošlosti u istorijskim granicama i kontinuiteta hrvatske državnosti, uključujući i NDH. Jugoslovenske vlasti su kanonizaciju Leopolda Mandića posmatrale u kontekstu želje Katoličke crkve u Jugoslaviji i njenih sveštenika u inostranstvu, pa i nekih predstavnika Vatikana, kao i najvećeg dijela političke (ustaške) emigracije, da papa što prije posjeti Jugoslaviju. Nadbiskupi Kuharić i Franić su htjeli da se to ostvari 1984. godine i da papa prisustvuje Nacionalnom euharističkom kongresu u Mariji Bistirici. Ipak, na osnovu informacija koje je poslala

Amabstada SFRJ pri Svetoj Stolici, jugoslovenska vlast je zaključila da papa ne želi da se izjasni po pitanju posjete Jugoslaviji i da zvanični Vatikan nije voljan da se eventualna posjeta pape Jugoslaviji dovede u kontekst neke zategnute unutrašnje situacije u odnosima sa Katoličkom crkvom.²⁷⁵ Vlast je smatrala da se ne smije zanemariti nesumnjivi interes Svete Stolice da u okviru takozvane „istočne politike“ izvrši neku vrstu polonizacije Katoličke crkve u Jugoslaviji. Svečanost kanonizacije Leopolda Mandića je iskorišćena kao pozornica za manifestaciju nacionalizma i neprijateljstva prema SFRJ od strane hrvatske emigracije. Krivci za ove ispade su, prema ocjeni jugoslovenske vlade, bili i u redovima Katoličke crkve u Hrvatskoj koji su povezani sa političkom emigracijom. Po načinu na koji su ti ispadi organizovani i po broju donijetih nacionalističkih zastava, bilo je očito da je takvo manifestiranje poteklo ako ne iz same Katoličke crkve, onda iz crkvi veoma bliskih emigrantskih redova. Jugoslovenska vlada je smatrala da to ne umanjuje odgovornost Vatikana, pogotovo kada se na teritoriji Svete Stolice na takav način doveo u pitanje suverenitet Jugoslavije s kojom ona ima diplomatske odnose. Na to je ambasador Stenek otvoreno ukazao u razgovoru sa predstavnikom Vatikana.

Nakon svečanosti u Vatikanu, organizovane su svečanosti u Jugoslaviji. Prva je održana 30. oktobra u Maglaju,

.....
²⁷⁵ DACG, 411, k. 40, Savezno izvršno vijeće, Informacija o aktuelnom stanju odnosa sa Vatikanom i Katoličkom crkvom, Beograd, 25. novembar 1983.

prvom Leopoldovom svetištu.²⁷⁶ Prvi životopis Leopolda Mandića napisao je i objavio don Anto Baković, župnik u Maglaju. Životopis je objavljen 1983. godine, pod naslovom „Naš Bogdan“. Tadašnje vlasti BiH su odmah zaplijenile cijeli tiraž ove knjige (5.000 primjeraka), jer je na naslovnoj strani bila fotografija koja je prikazivala događaj proglašenja Mandića za sveca na Trgu Sv. Petra u Rimu na kojoj se vidjela hrvatska zastava bez petokrake zvijezde.

Glavna svečanost „Domovinskog proglašenja“ povodom kanonizacije je trebalo da se organizuje u Crnoj Gori. Informacije su govorile da će se svečanost održati 1984. godine u Herceg Novom na dan koji Vatikan označi kao crkveni praznik posvećen svetom Leopoldu. Odluku o tome trebalo je da donese Biskupska konferencija Jugoslavije. S obzirom na veliki značaj ovog događaja crnogorska vlast je izvršila detaljnu analizu beatifikacije i kanonizacije Leopolda Mandića.²⁷⁷ Crnogorska vlast je zaključila da je Mandić proglašen svetim mimo svih rokova koji su ustaljeni u procesu kanonizacije. Koliko je Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji bio potreban novi hrvatski svetac i do koje mjere je bilo ishitreno proglašenje Mandića svetim pokazuje i upoređenje procesa kanonizacije Mandića sa kanonizacijom prvog

.....
²⁷⁶ DACG, 411, k. 40, (SSIP), Uprava za iseljništvo i emigraciju, Informacija o hodočašću u Vatikanu povodom proglašenja Leopolda Mandića za sveca, Beograd, 15. novembar 1983.

²⁷⁷ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Informacija o aktivnostima Rimokatoličke crkve povodom proglašenja Leopolda Mandića svetim, Titograd, 28. septembar 1983.

hrvatskog sveca Nikole Tavelića. Tavelić je umro 1391. godine, a proglašen je blaženim 1889. godine, odnosno 498 godina nakon smrti, a svetim 1970. godine, odnosno 91 godinu nakon beatifikacije ili 589 godina nakon smrti. Mandić je umro 1942. godine a proglašen je blaženim 1976. godine, odnosno samo 34 godine nakon smrti, a svetim 1983. godine, tj. samo 7 godina nakon beatifikacije i 41 godinu poslije smrti. U dotadašnjoj istoriji Katoličke crkve nije bilo brže kanonizacije osim proglašenja poljskog sveca Maksimilijana Kolbea 1982. godine. To je potvrdilo tezu da je papa Jovan Pavle II kroz ubrzane kanonizacije želio da ostvari političke ciljeve Vatikana. Crnogorska vlast je smatrala da je proglašenje Mandića svetim od velikog značaja za dalju afirmaciju Katoličke crkve i vjere, posebno na području Boke Kotorske. Za to su bili zainteresovani svi crkveni velikodostojnici, a naročito kardinal Kuharić. S druge strane, proglašenje hrvatskog sveca na području Boke potpuno se uklapalo, kako u opštu strategiju i politiku pape i Vatikana prema Jugoslaviji, tako i u nastojanja ove crkve za ujedinjenjem svih hrišćanskih crkava pod Vatikanskim patronatom. Dok su hrvatski nadbiskupi u kanonizaciji Mandića vidjeli sredstvo za realizaciju hrvatskih nacionalnih ciljeva, Sveta Stolica je u tome vidjela mogućnost da utiče na političke prilike u Jugoslaviji i da promoviše svoje viđenje ekumenizma i obnove vjerskog života. U vezi toga, kroz proces kanonizacije stalno je isticano kako je Mandić svoj život, rad, žrtvu i vjerske pokore želio da prikaže kao jedinstvo svih hrišćana, glorifikovane su njegove teze: „Redovnik mora biti ili

potpuni redovnik ili ništa“, „Sadašnje društvo velikim dijelom se udaljilo od Boga pa ga treba privesti istini i pravdi“ i da su katolici „oruđe crkve“ (ovu Mandićevu tezu napomenuo je i papa u posjeti *ad limina*).

I demografski podaci su uticali na jaču nacionalnu aktivnost Katoličke crkve u Boki Kotorskoj. Prema popisu stanovništva Crne Gore 1981. godine broj Hrvata se smanjio u odnosu na 1971. godinu, i činili su samo 1,18% stanovništva Crne Gore.²⁷⁸ Nastavljen je trend apsolutnog i procentualnog opadanja. Hrvata je u Crnoj Gori 1981. godine bilo 6.904 ili za 2.288 manje nego 1971. godine. U Boki Kotorskoj su 1981. godine živjela 5.222 Hrvata ili 1.960 manje nego 1971. godine. S obzirom na to da nije bilo značajnijeg iseljavanja, ovo se tumačilo kao ugroženost nacionalnog identiteta jer su se katolici u Boki izjašnjavali i kao Jugosloveni i kao Crnogorci. Zato je dugoročno opredjeljenje Katoličke crkve bilo da od Kotorske biskupije stvori jak centar vjerskog života i uticaja na južnom Jadranu, odakle bi se taj uticaj vremenom širio prema ostalim djelovima Crne Gore i Hercegovine. Crkveni velikodostojnici su smatrali da je stvaranje takvog centra moguće, s obzirom na katoličku tradiciju u Boki Kotorskoj i pogotovo što je na relativno malom prostoru formiran kult velikog broja blaženika i svetaca, kojima će se organizovati hodočašće i proslave blagdana. Jedan od

.....
²⁷⁸ Grabeljšek, D., & Damnjanović, S., & Jovanović, S., & Kosić-Kovačević, M., *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, knjiga I, Podaci po naseljima i opštinama*. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991.

načina ostvarivanja dominantnog uticaja Katoličke crkve na području Boke i Crne Gore bilo je njeno vezivanje za hrvatski narod. Vlast je smatrala da je jedan od glavnih ciljeva, naročito ekstremnih sveštenika, da se probudi nacionalna svijest, da se izjednači vjersko i nacionalno (katoličko i hrvatsko) i da se manipuliše nacionalnim obilježjem kao izrazom vjeroispovijesti. Kleronacionalističko djelovanje radikalnih pripadnika Katoličke crkve ogledalo se u propagiranju teze „Boka Kotorska je hrvatska teritorija“, poistovjećivanju katoličkih vjernika sa Hrvatima, iskazivanju zabrinutosti za sudbinu Hrvata na ovom području i sumnji u rezultat posljednjeg popisa stanovništva, jer je broj Hrvata vidno smanjen.²⁷⁹

Beatifikacija i kanonizacija Leopolda Mandića bili su sredstvo da se Kotorska biskupija prilagodi politici Katoličke crkve u Hrvatskoj. Kotorska biskupija je u ovome periodu, osim organizovanja nekoliko vjerskih svečanosti, uglavnom bila van raznih inicijativa i akcija unutar Katoličke crkve. To se nije uklapalo u politiku koja je Kotorsku biskupiju vidjela kao dio „Hrvatskog juga“. Da bi se ostvarila ova politika bile su neophodne personalne promjene u Kotorskoj biskupiji, jer apostolski administrator don Gracija Ivanović, koji je bio jugoslovenski orijentisan, nije odgovarao političkim ciljevima Vatikana i hrvatskog kleronacionalizma. Ivanović se 1981. godine

.....
²⁷⁹ DACG, 411, k. 45, Centralni komitet (CK) Saveza komunista (SK) Crne Gore, Komisija za idejni i teorijski rad (Radna grupa), Djelovanje crkve i vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori i aktivnosti Saveza komunista, Titograd, 21. januar 1985.

povukao sa položaja, zbog starosti i lošeg zdravstvenog stanja.²⁸⁰ Za kotorskog biskupa imenovan je generalni vikar Mostarske biskupije dr Marko Perić. Za razliku od Ivanovića, Perić je zauzeo negativan stav prema socijalističkom sistemu i to je često ispoljavao.²⁸¹ Osim toga, zbog nedostatka kandidata iz Crne Gore, kao i kandidata koji će nedvosmisleno zastupati hrvatske nacionalne interese, položaj kotorskog biskupa od tada zauzimaju Hrvati rođeni van Crne Gore. Katolička crkva je smatrala da će dolaskom Perića na čelo Kotorske biskupije ojačati vjerski život u Boki Kotorskoj.²⁸² No, Biskup Perić je umro u junu 1983. godine, pa je Kotorskoj biskupiji opet određen apostolski administrator. To je bio nadbiskup Frane Franić, jedan od najznačajnijih katoličkih velikodostojnika u SFRJ i zagovornik nacionalne politike u crkvi. To je bio dokaz za to koliko je pažnje počelo da se ukazuje Kotorskoj biskupiji.²⁸³ Franić nije preduzeo posebne mjere na planu obnove biskupije, ostavljajući to novom biskupu čije je imenovanje najavio nakon kanonizacije Leopolda Mandića. Tako je u jesen 1983. godine za kotorskog

.....
²⁸⁰ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Informacija o svečanosti RKC povodom ustoličenja novog kotorskog biskupa, Titograd, 20. februar 1984.

²⁸¹ DACG, 411, k. 45, Neka pitanja aktivnosti Rimokatoličke crkve u SR Crnoj Gori, Tiotgrad, jun 1981.

²⁸² DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim aktivnostima vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, maj 1983.

²⁸³ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, SDB, Informacija o svečanosti RKC povodom ustoličenja novog kotorskog biskupa, Titograd, 20. februar 1984.

biskupa izabran Ivo Gugić, pomoćni biskup u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji.

Ustoličenju Gugića za biskupa u katedrali Sv. Tripuna 3. feburara 1984. godine prisustvovali su, između ostalih, apostolski pronuncije Vatikana u SFRJ Michele Cecchini, kardinal Franjo Kuharić i nadbiskup Frane Franić. Na svečanoj misi Franić je pomenuo bokeljske blaženike i svece, a Boku Kotorsku je nazvao „oltarom domovine“ i „zalivom svetaca“. Na svečanom ručku Franić je isticao važnost Kotorske biskupije za Splitsku metropoliju i „čitavu našu domovinsku crkvu“. Nakon toga je održana intronizacija, a potom je pronuncije Vatikana u SFRJ naglasio da će Kotorska biskupija uživati pomoć svih jer iza nje stoji moćna Katolička crkva sa 800 miliona članova. Kardinal Kuharić je održao homiliju u kojoj je naglasio kako biskupu Gugiću povjerava: „ovu crkvu kotorsku, najjužniju i najmanju biskupiju Crkve u Hrvata, ali bogate povijesti“. Gugić je ubrzo, po procjeni vlasti, vrlo uspješno i dosljedno sprovodio generalnu orijentaciju Katoličke crkve na području Boke Kotorske. Uspostavio je veći stepen koordinacije pojedinih aktivnosti Kotorske biskupije sa aktivnostima koje su pripremane u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji.

Biskup Gugić je ubrzo pokazao aktivnost koja se očekivala od njega i po pitanju svetog Leopolda. Početkom marta 1984. godine sa saradnicima je posjetio predstavnike SO Herceg Novi i od njih tražio dozvolu da se 2. maja u Herceg Novom održi velika svečanost povodom proglašenja za

sveca Leopolda Mandića.²⁸⁴ Tražio je da svečanost bude ispred crkve Sv. Jeronima ili da to bude na platou prakilista kod crkve. Ukoliko svečanost ne bi mogla da se organizuje u Herceg Novom Gugić je tražio da se svečanost održi na teritoriji Kotorske biskupije. Predsjednik SO Herceg Novi Nikola Džuović je naveo da bi bilo bolje da se proslava odloži za 1985. godinu, dok se sanira crkva Sv. Jeronima (oštećena u razornom zemljotresu 15. aprila 1979. godine). Džuović je naveo da Herceg Novi u tom trenutku nije spreman da obezbijedi da se jedna takva manifestacija može održati, uz želju da se sve pripremi kako bi proslava bila dostojna i sveca i grada. Biskup Gugić saglasio s ovim, pa je svečanost odložena.

U susret danu „Domovinskog proglašenja“ Leopolda Mandića za sveca, na inicijativu Predsjedništva Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore održan je sastanak istaknutih republičkih, opštinskih, vojnih i policijskih funkcionera krajem aprila 1985. godine u Herceg Novom.²⁸⁵ Nije bilo zvaničnog obavještenja Katoličke crkve, ali se znalo da će se proslava održati u oktobru. Na sastanku je zaključeno da u Boki postoji međusobno rivalstvo i borba za prestiž između Katoličke crkve i SPC što je dovelo do pojave kleronacionalizma, revanšizma, podozrenja i nepovjerenja. Vrh Katoličke crkve u Jugoslaviji je podržavao Kotorsku biskupiju kao „najjužniju crkvu u Hrvata“. Na vjerskim

.....
²⁸⁴ DACG, 411, k. 40, Informacija o obavljenom telefonskom razgovoru sa predsjednikom Skupštine opštine Herceg – Novi, 12. mart 1984.

²⁸⁵ DACG, 411, k. 42, Rezime sa sastanka održanog u Herceg Novom 29. aprila 1985.

skupovima su plasirane teze o poistovjećivanju vjerskog i nacionalnog, i ispoljavana je zabrinutosti zbog stanja Katoličke crkve u Crnoj Gori. U sklopu ove strategije, koja je inspirisana iz inostranstva, Katolička crkva je planirala da održi „Domovinsko proglašenje“ Mandića za sveca. Na ovom sastanku je naglašeno da se moraju poštovati ustavno i zakonsko određenje da je ispovijedanje vjere privatna stvar i ustavno pravo svakog čovjeka, i da je zabranjena zloupotreba vjerskih osjećanja ljudi u cilju podjele na vjernike i ateiste, ili raspirivanja vjerske i nacionalne netrpeljivosti ili mržnje. Za vlast je bilo neprihvatljivo da se sa crkvenih propovjedaonica napadaju bratstvo i jedinstvo, samoupravljanje i socijalizam, nezavisna i nesvrstana politika Jugoslavije. Navedeno je da komunisti moraju shvatiti da spor između države i crkve nije zbog religije, već zbog njene zloupotrebe i korišćenja u političke svrhe i pretvaranja crkve u mjesto okupljanja opozicionih snaga. Zato je zaključeno da se građanima mora objasniti suština i namjera Katoličke crkve u vezi „Domovinskog proglašenja“ Leopolda Mandića za sveca.

Početak septembra Katolička crkva je najavila da će „Domovinskoj proslavi“ svetog Leopolda prisustvovati do 10.000 vjernika iz Jugoslavije i inostranstva, svi jugoslovenski biskupi, uključujući kardinala Kuharića i pronuncija Vatikana u Jugoslaviji Francesco Colasuonno.²⁸⁶ „Domovinska

.....
²⁸⁶ DACG, 411, k. 42, Informacija o djelovanju crkve i vjerskih zajednica sa posebnim osvrtom na tzv. „Domovinsko proglašenje“ L. Mandića za katoličkog sveca i zadaci Saveza komunista u vezi s tim, Herecg Novi, 30. septembra 1985.

proslava“ je zakazana za 20. oktobar 1985. godine.²⁸⁷ Planirano je da počne 19. oktobra dočekom kardinala Kuharića i pronuncija Colasuonna u katedrali Sv. Tripuna, i da se završi 20. oktobra svečanom koncelebracijom pred crkvom Sv. Jeronima u Herceg Novom. „Domovinska proslava“ je predstavljala završnu manifestaciju Katoličke crkve, kojom je uz podršku Vatikana zaokružena njena višegodišnja aktivnost na planu oživljavanja katoličke vjere i njenog pojačanog vjerskog djelovanja u cilju povećanja broja vjernika na području Boke Kotorske. Ovaj događaj je izazvao veliku aktivnost crnogorske vlasti. Predsjednik i sekretar Vjerske komisije Crne Gore su se sastali sa biskupom Gugićem i od njega su tražili procjenu broja vjernika koji će prisustvovati svečanosti. Biskupu je rečeno da bi preko 2.000 vjernika pričinjavalo organizatorima i gradu velike teškoće, jer je dvorište crkve Sv. Jeronima bilo ograničeno za primanje tolikog broja ljudi. Gugiću je skrenuta pažnja na zakonske propise koji su regulisali način održavanja vjerskih skupova i na neophodnost da u vezi sa pripremanja skupa redovnije komunicira sa nadležnim organima iz Herceg Novog. Nakon toga je u Herceg Novom održan širi sastanak kome su, pored predstavnika tri bokokotorske opštine, prisustvovali predstavnici Savezne i Republičke Vjerske komisije i predstavnici Sekretarijata unutrašnjih poslova (policije). Razgovarano je o bezbjednosnim i idejno-političkim aspektima u vezi s ovom proslavom Katoličke crkve. Dogovoreno je da se sličan sastanak održi 10. oktobra

²⁸⁷ DACG, 411, k. 40, Informacija u vezi sa proslavom Rimokatoličke crkve povodom godišnjice proglašenja za sveca Leopolda Mandića, Titograd, 3. oktobar 1985.

kako bi se detaljnije dogovorili oko svih operativnih radnji u vezi s ovom proslavom jer se očekivalo da će biskup Gugić do tada dostaviti pouzdanu informaciju o broju vjernika koji će doći na proslavu. Guguć je proslijedio program proslave i poziv predsjedniku Vjerske komisije dr Božidaru Tadiću da dođe na proslavu.

„Domovinska proslava“ kanonizacije Leopolda Mandića počela je 19. oktobra 1985. godine u katedrali Sv. Tripuna u Kotoru, gdje je održana svečana akademija, bez elemenata vjerskog obreda (mise, molitive, i sl) tako da je katedrala praktično bila pretvorena u dvoranu. Tako je ova vjerska manifestacija dobila obilježje društvenog skupa, što je i bio cilj organizatora. Svečanosti je prisustvovalo oko 700 osoba, a kapacitet katedrale je oko 1.500 ljudi. Pored kardinala Franja Kuharića i pronuncija Colasuonna, na svečanosti je bilo još 8 biskupa, predstavnici kapucinskog reda iz Italije i Jugoslavije, i delegacija italijanskog grada Barlete. Među prisutnima su predstavnici SPC i IVZ, kao i predstavnici vlasti iz Kotora i Vjerske komisije Crne Gore. Od ukupnog broja pristunih, oko 500 hodočasnika je bilo iz drugih krajeva Jugoslavije i inostranstva, uglavnom starijih osoba, dok je sa područja Kotora bilo oko 100 starijih vjernika, a među njima i jedan broj vjernika SPC. U govorima biskupa Gugića i kardinala Kuharića veličan je život i djelo sveca Mandića, posebno njegovo rodoljublje i ekumenizam, ali nije istaknuta njegova nacionalna pripadnost. Pozdravne govore su održali i predstavnici SPC i IVJ. Sveštenik SPC je naglasio svece u okviru SPC što je shvaćeno kao pariranje svetom Leopoldu Mandiću i

Katoličkoj crkvi, i izazvalo je osjećaj neprikladnosti i pretjerivanja za ovakve kurtoazne prilike, dok je predstavnik IVJ čestitao katolicima kanonizaciju i istakao bratsku saradnju između različitih konfesija. Nakon pozdravnog govora vokalni oktet iz Splita je izveo svoj program, a časne sestre iz Kotora recital u kome je dat prikaz života svetog Leopolda gdje je posebno izraženo rodoljublje i ekumenizam u njegovom djelovanju. Kao znak ekumenizma splitski vokalni oktet je na kraju programa izveo tri staroslovenske pjesme na način kako se pjevaju u pravoslavnim crkvama. Svečanost u Kotoru je obavljena u skladu sa zakonom dozvoljenim vjerskim okvirima i krajnje korektno, uz naglašavanje tolerancije i ekumenizma.

Glavni dio svečanosti održan je 20. oktobra u Herceg Novom u crkvi Sv. Jeronima. Prisustvovala su sva lica koja su učestvovala na svečanoj akademiji u Kotoru, kao i oko 3.000 vjernika, uglavnom starijih osoba, najviše iz SR Hrvatske (Zgreb, Split, Dubrovnik). Zvanični crnogorski list *Pobjeda* je, za razliku od proslave beatifikacije koju je prećutala kao i svi zvanični mediji, izvijestila o proslavi kanonizacije.²⁸⁸ No, prema tvrdnjama ovog lista, svečanosti u Herceg Novom je prisustvovalo samo oko 2.000 vjernika. Za razliku od akademije u Kotoru gdje su elementi vjerskog djelovanja bili minimalni, svečanost u Herceg Novom je imala sva obilježja vjerske manifestacije uobičajene za ove prilike. Pozdravni govor je održao biskup Gugić, a potom je pročitano pozdravno pismo pape

.....
²⁸⁸ Ž., A. „Sloboda vjere – pravo čovjeka“, *Pobjeda*, 21. 10. 1985. s. 2.

Jovana Pavla II. Zatim je uslijedila svečana propovijed kardinala Kuharića u kojoj su isticane zasluge svetog Leopolda, citirane papine riječi, a potom je naglašeno Leopoldovo hrvatsko porijeklo.

Na svečanom ručku u hotelu „Plaža“ u Herceg Novom biskup Gugić je pozdravio prisutne i zahvalio vlasti za organizovanje ove ceremonije. Na ručku je govorio i dr Božidar Tadić, potpredsjednik Izvršnog vijeća (Vlade) SR Crne Gore i predsjednik Vjerske komisije Crne Gore. On je zaobišao sukobe između vlasti i Katoličke crkve, i istakao je pozitivne odnose. Pozvao je da se rad vjerskih zajednica odvija u skladu sa zakonom, uz obećanje da će sloboda vjernika biti poštovana kao integralni dio sloboda i prava čovjeka. Tadić je naveo da će se socijalistički sistem i dalje uporno boriti protiv svih pokušaja da se izazivaju sukobi i podjele na osnovi konfesionalnih i sličnih opredjeljenja. Tadić je izjavio da sa predstavnicima vjerskih zajednica tradicionalno postoje dobri odnosi saradnje, povjerenja i međusobnog uvažavanja. Na kraju je naglasio da u tom burnom i po mnogo čemu dramatičnom vremenu, kada se obavljaju pripreme za 21. vijek, ni jedna religija koja bi izabrala razdvajanje ljudi na osnovama vjerske ili nacionalne isključivosti nema budućnost.

No, Tadićeve poruke su odmah opovrgnute. Tvrdnje predstavnika Katoličke crkve o hrvatskom porijeklu svetog Leopolda izazvala je negodovanje prisutnih predstavnika SPC. Pravoslavni sveštenik D. Marić se na svečanom ručku u svom govoru polemički osvrnuo na stavove Katoličke

crkve. Iznio je tezu da sveti Leopold ima pravoslavno porijeklo, da je kao pravoslavac proveo 16 godina u Boki, i da od tada počinje njegova služba katolika. Teza o pravoslavnom porijeklu Mandića bila je raširena u Boki i na osnovu toga su rasle tenzije između dvije crkve u svojatanjima svetog Leopolda. To je značilo i da ekumenistički pokret, koji je Vatikan očekivao beatifikacijom i kanonizacijom Mandića, u Boki nije dao rezultate. Naprotiv, takav ekumenizam je doveo da zatezanja odnosa sa Pravoslavnom crkvom. SPC je u vezi s ovim slučajem smatrala da je zvanično proklamovani ekumenizam Katoličke crkve samo finiji način uspostavljanja hegemonije Katoličke crkve u odnosu na druge vjerske zajednice. Biskup Gugić je izjavio da sveti Leopold treba da postane sredstvo za širenje pobožnosti, odnosno širenje katolicizma u Boki. U SPC su svečanu manifestaciju povodom godišnjice posvećenja Leopolda Mandića doživljavali kao sužavanje prostora za svoje djelovanje. Na osnovu toga su smatrali da treba da se jače angažuju kako bi pokazali katolicima da je Boka prevashodno pravoslavna. Na osnovu ovih teza došlo je do pojačanog djelovanja obiju crkava i otvorenijeg izražavanja vjere kroz različite povode i oblike, a posebno kroz nacionalistička ispoljavanja i podvajanja na području Boke.

Završna domovinska svečanost povodom kanonizacije Leopolda Mandića u organizaciji Kotorske biskupije nije u potpunosti uspjela, s obzirom na skromne efekte i relativno mali broj prisutnih vjernika, posebno sa područja Boke Kotorske. Katolička crkva se nadala da će ovoj manifestaciji prisustvovati oko 10.000 ljudi, ali to nije ostvareno iz više

razloga. Proslava nije bila pravovremena jer je organizovana tek dvije godine nakon kanonizacije. Proslava se uklopila između dvije velike manifestacije Katoličke crkve: obilježavanja 1.100 godina od smrti svetog Metodija u Rimu i završne svečanosti Godine mladih u Zagrebu, koja je bila čak 30. hodočašće 1985. godine, pa se kod vjernika osjetila prezasićenost. Potom, Organizacioni odbor za ovu manifestaciju je kasno počeo s pripremama i propagiranjem proslave, a s obzirom na to da su neki crkveni velikodostojnici otkazali dolazak, izostale su brojne posjete vjernika iz drugih oblasti Jugoslavije. Značajan uticaj na nedolazak vjernika iz Boke na ovu manifestaciju pripada koordinisanoj akciji vlasti Crne Gore i Boke, jer su sprovedi širu akciju tokom koje je stanovništvu ukazivano na štetno političko i nacionalno djelovanje klera. Zbog toga je na proslavi bio i mali broj prisutnih sa područja kotorske i hercegnovske opštine. Zato se može reći da je proslava kanonizacije ostala u sjenici proslave beatifikacije.

Beatifikacija i kanonizacija Leopolda Mandića su iskorišćene za vjerske, političke i nacionalne ciljeve Svete Stolice i Katoličke crkve u Jugoslaviji i Crnoj Gori. Direktno i značajno učešće crkvenih velikodostojnika iz Jugoslavije, predstavnika Svete Stolice i papa Pavla VI i Jovana Pavla II svjedoče o ogromnom značaju ovih manifestacija. Brzina beatifikacije i kanonizacije su potvrdile taj značaj. Sveta Stolica je željela da ovim manifestacijama oživi vjerski život i da širi katoličanstvo u skladu sa svojom ekumenskom politikom. Na taj način je željela da podriva socijalistički sistem. Katolička crkva u Hrvatskoj je ove manifestacije

iskoristila da promoviše hrvatski nacionalizam. Zato su na ovim svečanostima katolički velikodostojnici iz Hrvatske plasirali teze o hrvatskom karakteru Boke Kotorske i Kotor-ske biskupije. Time su nastojali da zaustave trend opadanja broja Hrvata u Crnoj Gori odnosno Boki Kotorскоj, i da Boku preko vjere vežu za Hrvatsku. Katorska biskupija je u početku bila pasivna prema ovoj politici, jer njen Ordinarijat nije prihvatio hrvatski nacionalizam i imao je dobre odnose sa vlastima. To se promijenilo dolaskom biskupa Perića i Gugića, kada počinje drugačija nacionalna politika Katorske biskupije. Ovo djelovanje Svete Stolice i Katoličke crkve je izazvalo diplomatske i političke probleme. Beatifikaciju, i naročito kanonizaciju Mandića iskoristila je hrvatska (posebno ustaška) politička emigracija da promoviše svoju politiku. To je ugrozilo odnose Svete Stolice i SFRJ. Crnogorska vlast je tokom ovih dešavanja u Boki Kotorскоj imala veliku aktivnost kako bi se crkvene manifestacije svele u zakonske okvire i kako bi se spriječila zloupotreba religije u političke i nacionalne svrhe. Ovo se direktno odrazilo i na aktivnost Pravoslavne crkve, što je dovelo do rivalstva između dvije konfesije. U periodu kada je SFRJ tonula u sve veću političku krizu, ovi događaji su doprinijeli porastu nacionalizama koji su 1991. godine doveli do raspada SFRJ. Tako je Leopold Bogdan Mandić, gotovo anonimni franjevac-kapucin koji je život proveo posvećen ispovijeda-nju i ekumenizmu, samo na osnovu činjenice da je rođen u Herceg Novom postao sredstvo Katoličke crkve u širenju vjere, borbe protiv socijalizma i promovisanja hrvatskog nacionalizma.

VJERSKI POGLAVARI U SR CRNOJ GORI

Aktuelni vjerski velikodostojnici socijalistički period crnogorske istorije često opisuju kao vrijeme velikog progona vjerskih zajednica i religije. Ako bi se prihvatili njihovi stavovi, zaključak bi bio da su u tome periodu crkva, vjerske zajednice, sveštenici, vjerski službenici, monaštvo i vjernici svakodnevno maltretirani i hapšeni, da su životarili u ilegali i da su njihovi odnosi sa državom i socijalističkim vlastima bili neprijateljski. Ovakve krajnje negativne ocjene o socijalizmu i položaju vjerskih zajednica i religije u tome sistemu daleko su od istine, što potvrđuju činjenice i primjeri koji se o odnosu države i vjerskih zajednica iznose u ovom radu, a koji potiču iz arhivskih izvora.

Pravni položaj vjerskih zajednica je bio uređen posebnim zakonom, tako da su one bile unutar, a ne van socijalističkog sistema. Ustavom i zakonima sloboda vjeroispovijesti je garantovana kao lično pravo svakog građanina. Savezni i republički ustavi i zakoni su omogućili slobodu rada i djelovanja vjerskih zajednica, a građani su imali slobodu da, ako to žele, budu vjernici, da obavljaju vjerske obrede i da zbog toga ne trpe posljedice, ali i da

zbog toga nemaju ni privilegije. Svaki građanin-vjernik, uključujući i sveštenike, mogao je biti i mnogi su bili članovi najmasovnije političke organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN). Logično je da građani-vjernici i sveštenici nijesu bili članovi Saveza komunista, ali su kao članovi SSRN bili dio društvene zajednice, ostvarivali sva građanska prava i bili primjerni i prihvaćeni građani socijalističkog društva. Pri tome, vjerom se nije mnogo javno hvalilo ni paradiralo, već je ona na pristojan i primjeren način bila dio intime građanina-vjernika i njegove porodice.

Neusmijivo je da je u socijalističkom sistemu favorizovan marksizam, odnosno ateistički pogled na svijet. Svako jačanje religije vlast je tumačila i kao izazov za svoj položaj. Zato je religija bila na margini javnog života. No, tu se socijalistička praksa poklopila sa vjerskom teorijom, jer su sve religije i po njihovim unutrašnjim pravilima samozatajne, asketske i mistične. Potom, socijalistička vlast je kontrolisala svaku javnu vjersku manifestaciju, jer je religiju smatrala konkurentnom komunističkoj ideologiji. Istina je i da je socijalistička vlast nacionalizovala veliki dio imovine vjerskog karaktera i da je tako vjerske zajednice lišila znatnog dijela prihoda, zbog čega su one otežano funkcionisale.

No, važno je navesti da nijesu vjerske zajednice bile jedine kojima su nacionalizovani prije svega značajni zemljišni posjedi, već da je nacionalizacija sprovedena prema svima koji su imali zemljišne posjede iznad zakonom određenog

maksimuma. Zbog materijalne oskudice vjerskih zajednica i zbog nepopularnosti religije malo ko se odlučivao za sveštenečki poziv.

Socijalistička vlast i Savez komunista Crne Gore su se oštro borili protiv svakog pokušaja da se vjerske zajednice i vjera zloupotrijebe u političke svrhe, a naročito za izazivanje međuvjerske i međunacionalne mržnje. Sveštenici koji su se time bavili bili su krivično gonjeni i kažnjavani, kao i svaki drugi pojedinac koji se na taj način bavio politikom. Vjerske zajednice nijesu mogle da djeluju kao parapolitičke ni paranacionalne organizacije. Takvi pokušaji su dosljedno suzbijani i kažnjavani. To je bilo opravdano s obzirom na činjenicu da se vjerske zajednice ni prema svojim autonomnim propisima nijesu smjele baviti pitanjima svjetovne vlasti, političkih i nacionalnih organizacija. S obzirom na viševjerski i višenacionalni karakter Crne Gore, kao i na traumatično iskustvo iz Drugog svjetskog rata kada su djelovi najuticajnijih vjerskih zajednica i brojni sveštenici direktno učestvovali u borbi na strani okupatora i fašističko-nacističkih kvislinga, ovakva ograničenja u socijalizmu su bila neophodna kako se ne bi ponovili međuvjerski i međunacionalni sukobi i kako se vjerske zajednice i religija ne bi opet zloupotrijebile. Socijalistička vlast je ovakvom politikom dala priliku vjerskim zajednicama da se oslobode lošeg nasljeđa prošlosti i da, baveći se isključivo vjerom i širenjem međuvjerske sloge i saradnje, poboljšaju svoj položaj, da učestvuju u razvoju socijalističke Jugoslavije i, naročito, u promociji bratstva i jedinstva.

Uz očekivana i očigledna ograničenja socijalističkog sistema može se reći da su vjerske zajednice u socijalizmu bile slobodne da se bave isključivo vjerskim poslovima, i da svoja prava i slobode nijesu smjele zloupotrebljavati u političke svrhe. Od početka 60-ih godina, odnosno od kada je proglašena Socijalistička Republika Crna Gora, vjerske zajednice i njihovi poglavari su ovo gotovo dosljedno poštovali. U svakoj vjerskoj zajednici je bilo pojedinačnih, a rijetko organizovanih, nastojanja da se prije svega kroz javne vjerske proslave istakne i nacionalni karakter vjerske zajednice i vjernika, ali to nije promijenilo suštinu odnosa. Vjerski poglavari su nastojali da na bazi ustavnih i zakonskih prava, sloboda, odgovornosti i ograničenja, izgrađuju dobre odnose sa državom, vlastima i drugim vjerskim zajednicama. Tako su istovremeno realizovali vjerske interese i izvršavali svoju dužnost prema socijalističkom sistemu. Posebno su isticali važnost međuvjerske saradnje, tolerancije i njegovanja tradicionalno dobrih međuvjerskih odnosa u Crnoj Gori. Time su doprinosili jačanju bratstva i jedinstva i promovisali su međuvjersku i međunacionalnu saradnju. Vjerski poglavari su u tome periodu izgradili odgovarajući model saradnje sa socijalističkom vlašću i pronašli su optimalno funkcionisanje vjerskih zajednica u socijalističkom sistemu. Zato su uglavnom imali afirmativan stav o socijalizmu. To su otvoreno saopštavali, a posebno prilikom održavanja najznačajnijih vjerskih svečanosti.

Tako je bilo prilikom svečanog otvaranja katoličke crkve Presvetog Srca Isusovog na Koniku u Titogradu 1969.

godine gdje je prisustvovalo oko 1.500 ljudi.²⁸⁹ Na crkvi su bile istaknute zastava SFRJ, zastava Crne Gore i papaska zastava. Domaćin je bio nadbiskup barski i primas srpski dr Aleksandar Tokić, a svečanosti su prisustvovali mitropolit crnogorsko-primorski Danilo Dajković sa dva sveštenika, i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović. Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo je imao počasno mjesto u oltaru crkve. Otvaranju crkve je prisustvovao sekretar Republičke komisije za vjerska pitanja Božo Martinović i predstavnici Skupština Opština Titograda i Bara. Nadbiskup Tokić je istakao dobre odnose između crkve i države u Crnoj Gori, i poručio je da novopodignuta crkva nikad neće služiti nikakvom separatizmu niti šovinizmu. Izaslanik Svete Stolice Mario Kanja je naglasio da crkva u Titogradu treba da posluži bratstvu crnogorskog i albanskog naroda u Crnoj Gori. Ručak za zvanice je organizovan u hotelu „Podgorica“. Zdravicu je održao mitropolit Danilo koji je istakao tradicionalnu vjersku toleranciju u Crnoj Gori koja može poslužiti za primjer ne samo kod nas već i dalje. U istom smislu je govorio katolički sveštenik iz Kotora don Niko Luković, a besjedu je održao i hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović.

Katolička crkva i njeni velikodostojnici u Crnoj Gori su ovom proslavom pokazali pozitivan odnos prema vlastima,

²⁸⁹ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 25, Zabilješka o otvaranju katoličke crkve u Titogradu, 30. jun 1969. godine; Dragutin Papović, „Izgradnja katoličke crkve u Podgorici“, *Matica*, br. 65, proljeće 2016, str. 481–482.

Crnoj Gori, Jugoslaviji, socijalističkom sistemu, drugim vjerama i iznad svega poštovanje prema suštini svoje vjere. Gotovo identičan odnos prema socijalističkoj vlasti i sistemu je izrazio poglavar Islamske zajednice u Crnoj Gori hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović, koji u jednom izvještaju iz 1975. godine navodi: „Ne treba nikada izgubiti iz vida da su pripadnici islama svih narodnosti baš u novoj socijalističkoj Jugoslaviji, samoupravnoj zajednici ravnopravnih naroda, došli do potpune ravnopravnosti sa ostalim narodima i narodnostima u našoj zemlji... Starješinstvo Islamske zajednice i ubuduće će nastojati da svoju saradnju sa narodnim vlastima razvija sa ostalim društveno-političkim organizacijama, radeći na učvršćivanju bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima i na učvršćenju naše samoupravne socijalističke zajednice Jugoslavije i naše uže domovine SR Crne Gore.“²⁹⁰

U ovome periodu vjerski velikodostojnici su imali uglavnom korektne, a neki i bliske odnose sa vlastima. To se najviše odnosilo na mitropolita crnogorsko-primorskog Danila. Mitropolit Danilo je krajem 1964. godine operisan u nikšićkoj bolnici. Tim povodom za njegovo zdravlje su se interesovali najviši crnogorski zvaničnici, među kojima i predsjednik Izvršnog vijeća SR Crne Gore Veselin Đuranović, koji je mitropolitu uputio pismo. Mitropolit je Đuranoviću odgovorio pismom u kome je naveo:

.....
²⁹⁰ DACG, 411, k. 34, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice SR Crne Gore od 5. XII 1973. do 1. IV 1975. godine, Titograd, 1. IV 1975; Dragutin Papović, „Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori 1965–1990“, *Matica*, br. 75, jesen 2018, str. 357.

„Gospodine predsjedniče, Primio sam Vaše pismo od 24. 12. 1964. u kome izražavate interesovanje o mom zdravlju poslije izvršene operacije u nikšićskoj bolnici. Mogu Vas uvjeriti, da je dr Drago Vukotić ljekar-urolog, koji je izvršio operaciju, uložio maksimum svoje volje i truda da mi bolijest olakša i da što prije napustim bolnicu. I ostalo osoblje bilo je prema meni vrlo pažljivo. Ovdje moram podvući pažnju predsjednika Skupštine opštine g. Velizara Perunovića, koji me je vrlo često posjećivao i sa svoje strane nastojao da mi bolovanje olakša. Isto tako i g. Dragiša Maksimović direktor „Željezare“ i g. Luka Kopri-vica sekretar Mjesnog komiteta (SKJ), a i mnogi drugi građani grada Nikšića. Ovim se zahvaljujem Vama g. pred-sjedniče i Izvršnom vijeću SR Crne Gore, na interesovanju za moje zdravlje i nagoviještenu uslugu u pogledu daljeg liječenja.“²⁹¹ Ovakva briga i pažnja koju je socijalistička vlast ukazala mitropolitu Danilu ubjedljivo svjedoče i o karakteru odnosa i o tome da je mitropolit uvažavan kao da je bio visoki državni funkcioner. Mitropolit Danilo je cijenio i priznao takve relacije pa je 1968. godine naveo da u Crnoj Gori postoje dobri odnosi između države i crkve i dodao: „Ja uvijek ističem na svakom mjestu da u Crnoj Gori imam dobre odnose sa organima vlasti, do sada nije-sam nikad imao nikakvih teškoća sem u pojedinim slučajevima sa nekim šefom mjesne kancelarije ili sl. Inače mogu samo da se pohvalim na odnose i postupke u Crnoj

.....
²⁹¹ DACG, 411, k. 19, Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo – Predsjedniku Izvršnog vijeća SR Crne Gore, g. Veselinu Đuranoviću, Cetinje, 6. I 1965.

Gori“.²⁹² Istom prilikom mitropolit je sekretaru Republičke vjerske komisije Božu Martinoviću saopštio: „Recite drugu Žarkoviću (Vidoju) da u mitropolitu crnogorskom ima prijatelja, iako se po nekim pitanjima ne slažem sa njim“. Ovakav odnos mitropolita i crnogorskih funkcionera je pokvaren 1969. godine kada je crnogorska vlast odlučila da ukloni kapelu Karađorđevića sa Lovćena i da umjesto nje sagradi mauzolej u kome će počivati Njegoš. Uslijedila je oštra polemika između crnogorske vlasti i SPC, uključujući i mitropolita Danila koji je imao niz žustrih sastanaka sa predstavnicima crnogorske vlasti. Bilo je jasno da se tu najmanje radi o vjerskom, već o dominantno političkom i nacionalnom sukobu. Zato je crnogorska vlast prema SPC i mitropolitu bila beskompromisna. Bilo je žestokih javnih polemika i kampanja. Crnogorska vlast je čak razmišljala da pokrene smjenu mitropolita Danila, ali se ovo nije odrazilo na ostala vjerska prava koja su po Ustavu i zakonu pripadala SPC, odnosno Mitropoliji crnogorsko-primorskoj. Mitropolija je i dalje mogla da slobodno obavlja svoju vjersku funkciju.

Prilika da se to pokaže bila je proslava 300. godišnjice manastira Ostrog koja je, uz dozvolu i učešće predstavnika crnogorske vlasti, obavljena 12. maja 1971. godine.²⁹³ To

²⁹² DACG, 411, k. 24, Zabilješka o razgovoru sa mitropolitom crnogorsko-primorskim Danilom, Titograd, 29. IV 1968.

²⁹³ DACG – 411, k. 29, Zabilješka o crkvenoj proslavi 300-te godišnjice smrti Vasilija Ostroškog, obavljena 12. maja 1971. godine u Gornjem i Donjem manastiru Ostrogu, Titograd, maj 1971; Dragutin Papović, „Odnosi Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve tokom izgradnje Njegoševog mauzoleja“, *Matica*, br. 69, proljeće 2017, str. 254–255.

se desilo upravo u periodu oštrog verbalnog i institucionalnog sukoba crnogorske vlasti i SPC, odnosno MCP, oko kapele i mauzoleja na Lovćenu. Proslavi je prisustvovao patrijarh German i 9 vladika, među kojima i mitropolit Danilo. Na proslavi je učestvovao veliki broj sveštenika i kaluđera iz čitave Jugoslavije, brojni profesori teologije među kojima: dekan Teološkog fakulteta dr Blagota Gardašević, profesor teologije dr Čedo Drašković, dekan Bogoslovije u Sremskim Karlovcima arhimandrit Milutin Stojadinović, rektor Bogoslovije u manastiru Krki Nikolaj Mrđa, urednik „Pravoslavlja“ Milisav Protić i protođakon Žunjić, šef kabineta patrijarha Germana. Proslavi su prisustvovali predstavnici drugih konfesija u Crnoj Gori: arcibiskup barski i primas srpski Aleksandar Tokić i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice Šukrija ef. Bakalović. Proslavi je prema procjenama prisustvovalo oko 10.000 građana iz gotovo svih krajeva Jugoslavije. U Gornjem manastiru, u crkvi gdje su mošti svetog Vasilija, episkop raško-prizrenski Pavle je 12. maja obavio liturgiju, a potom je ispred manastira obavljena druga liturgija u kojoj je učestvovao patrijarh German uz asistenciju vladika i brojnog sveštenstva. Patrijarh je održao kratku besjedu o svetom Vasiliju i tom prilikom se ograničio na poštovanje prema svecu, ističući veliki kult koji svetac uživa kod crkve i vjernika, navodeći da je po uticaju odmah poslije kulta Sv. Save. Istakao je i da kult Sv. Vasilija poštuju katolici i muslimani. Tokom besjede patrijarh nije izlazio iz usko religioznih okvira. Patrijarh je u kasnijem razgovoru istakao da je manastir Ostrog drugi Sion (brežuljak u

Jerusalimu na kojem je Davidov hram). Patrijarh je nakon crkvenog obreda dijelio vjernicima krstiće i tom prilikom se oko njega okupilo dosta naroda, a patrijarh je kasnije rekao: „Vi Crnogorci kad nekog mrzite hoćete da ga udavite, a isto tako i kad ga volite“. Među vjernicima je bilo katolika i muslimana.

Nakon ceremonijala u Gornjem manastiru, u crkvi Donjeg manastira je formalno otvoreno redovno godišnje zasjedanje Arhijerejskog sabora a njegov rad je nastavljen 14. maja u Beogradu. Pred Donjim manastirrom je održana akademija koju je otvorio mitropolit Danilo. Predavanje o svetom Vasiliju Ostroškom je održao dr Čedo Drašković, koji je govorio o biografsko-istorijskom značaju svetog Vasilija Ostroškog, naglašavajući da on nije bio za unijatstvo. Naveo je da bi manastir Ostrog trebalo uvrstiti na međunarodnu listu spomenika kulture od osobite važnosti. U umjetničkom dijelu akademije izvedene su nekolike horske kompozicije od hora studenata teologije, dvije recitacije Alekse Šantića o Ostrogu, monolog igumana Stefana iz „Gorskog vijenca“ (izveo glumac Boro Begović iz Titograda) i crnogorska pjesma „Oj, Vrsuto“. Jedan guslar je ispjevao fragment iz narodne pjesme o manastiru Ostrog. Potom je organizovan ručak na kojem je bilo preko 200 zvanica. Za ručkom je mitropolit Danilo pozdravio patrijarha i goste. Prema ocjenama predstavnika vlasti, mitropolit je u zdravici bio odmjeren. Istakao je da jubilarna proslava u Ostrogu nema ni nacionalni, ni kulturni, čak ni crkveno-religijski karakter, već samo dug crkve i vjernika prema Vasiliju Ostroškom kao svecu. Sekretar Republičke vjerske komisije Božo

Martinović je sa par konvencionalnih rečenica pozdravio patrijarha i prisutne, i zahvalio se na gostoprimstvu. Patrijarh German je u zdravici govorio o značaju proslave, o kultu svetog Vasilija Ostroškog i odao je visoko priznanje mitropolitu Danilu, izjaviši da se proslava u Ostrogu gotovo poklapa sa 10-godišnjicom mitopolitova dolaska na čelo crnogorske eparhije, da je dosta učinjeno na očuvanju i obnovi crkvenih objekata, osvježanju crkve i da su ti uspjesi postignuti zahvaljujući i razumijevanju vlasti. Patrijarh je napomenuo da je bilo i spornih pitanja, ali da ona nijesu nerješiva.

Nakon ručka u Ostrogu, patrijarh je sa episkopima otišao u Titograd, gdje su ga primili potpredsjednik Izvršnog vijeća dr Mijat Šuković i članovi Republičke vjerske komisije Vasilije Vukadinović i Božo Martinović. Uz patrijarha su bila petorica vladika, a među njima mitropolit Danilo, patrijarhov šef kabineta i urednik „Pravoslavlja“. Tokom razgovora nije postavljeno nijedno pitanje iz odnosa država-crkva. Patrijarh se interesovao o privrednom razvoju Crne Gore, odnosno o: Aluminijskom kombinatu, Bjelopavličkoj ravnici, kultivaciji Ćemovskog polja, o preduzećima „Radoje Dakić“ i „Obod“, o odnosima sa Albanijom i mogućnostima realizacije plana o isušivanju Skadarskog jezera, o turizmu i broju radnika u inostranstvu iz Crne Gore. Šuković je odgovarao na patrijarhova pitanja, i nakon sat razgovora patrijarh je istakao značaj susreta predstavnika crkve i države, razmjene mišljenja i rješavanja spornih pitanja, uz napomenu da sa malo obostrano dobre volje pitanja nijesu nerješiva. Šuković je odgovorio da je

spreman da razgovara o svim pitanjima sa predstavnicima crkve kada se za to izrazi želja i potreba, što je patrijarh prihvatio i pozvao Šukovića da ga posjeti u Beogradu. Patrijarh je odsjeo u Titogradu u hotelu „Crna Gora“ a 13. maja se vratio u Beograd.

Odsustvo srdačnosti u razgovorima i činjenica da patrijarha nije primio crnogorski vrh, odnosno predsjednici Vlade i Skupštine, bili su jasan pokazatelj o zaoštrenosti odnosa. No, korektne poruke sa ove proslave su značajne ako se ima u vidu da se ovo dešavalo u jeku oštrog sukoba Crne Gore i SPC oko Njegoševog mauzoleja na Lovćenu. Iako je SPC bila uporna da ostane kapela, a crnogorska vlast je bila upornija i izgradila mauzolej, odnosi nijesu prekidani. Nije bilo osvete vlasti zbog takvog stava crkve, o čemu svjedoči činjenica da je vlast dozvolila da se održi ova značajna svečanost u manastiru Ostrogu. Poslala je svog predstavnika na svečanost, a potom je srpski patrijarh primljen kod potpredsjednika crnogorske Vlade. S druge strane, ni SPC, odnosno Mitropolija crnogorsko-primorska nije ovu masovnu vjersku proslavu iskoristila da raspiruje političke i nacionalne strasti. Naprotiv. Patrijarh je odao priznanje crnogorskoj vlasti za doprinos uspjesima crkve u Crnoj Gori. Svečanost je obavljena u okviru Ustava i zakona, i u okviru najbolje vjerske i međukonfesionalne prakse i tradicije.

Sukob oko kapele i mauzoleja je bio oštar, ali se to nije bitnije odrazilo na zagaranтована vjerska prava i slobode Mitropolije crnogorsko-primorske. U jednom pismu Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore iz oktobra 1973. godine

mitropolit Danilo je naveo: „Prošlo je 12 godina kako smo došli na čelo Mitropolije crnogorsko-primorske, čije se područje osim jedne opštine (Pljevlja) poklapa sa teritorijom SR Crne Gre. Za sve to vrijeme, sa vrlo malim i neznatnim izuzecima, slobodno smo obavljali svoju dužnost kako Mi, tako i područno Nam sveštenstvo. U djelokrug naše dužnosti pored administrativno-sudskih poslova, brige o crkvama i manastirima, spada pravo i dužnost obilaska područne Nam eparhije, vršenja bogoslužjenja u crkvama i manastirima, i poučavanja vjernih propisima svoje vjere. Nijesmo zaboravili, da prilikom svake svoje besjede i pouke opomenemo vjerne na dužnosti i obaveze, koje imaju prema svojoj domovini i onima koji njome upravljaju držeći se sv. Pisma koje kaže: „Bogu Bogovo, a caru carevo“. Moramo naglasiti, da smo odnosom država – crkva i Narodnim vlastima u SRCG bili zadovoljni, iako nijesmo ni do danas regulisali sve imovinsko-pravne odnose u smislu Zakona o Agrarnoj reformi, raznim nacionalizacijama i eksproprijacijama. Takvo je stanje bilo sve do kraja 1969. godine, kada je postavljeno pitanje rušenja Lovćenske crkve. No i tada, ni crkva, ni Mi nijesmo ničim promijenili svoju želju i nastojanje, da odnosi država – crkva ostanu i dalje dobri, kao što su do tada bili. Na drugoj strani nije se tako ni shvatilo ni postupilo, ali Mi nijesmo istom mjerom odgovorili, već nastavili i svoj rad i svoj odnos kao i ranije. Pitanje neslaganja crkve i mauzoleja prepustili smo redovnom sudu i pravdi“.²⁹⁴

.....
²⁹⁴ DACG – 411, k. 31, Pravoslavni mitropolit crnogorsko-primorski – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnim vijeću SR Crne Gore, Cetinje, 19. X 1973.

Za realizaciju zvanične politike i interesa u odnosima država – crkva, i u nastojanju da Pravoslavna crkva i sveštenstvo imaju isključivo vjersku funkciju, značajnu ulogu je imao Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore. Udruženje je osnovano 14. i 15. juna 1945. godine u Nikšiću i bilo je prvo sveštениčko udruženje koje je formirano u socijalističkoj Jugoslaviji. Okupljalo je gotovo sve pravoslavne sveštenike u Crnoj Gori. U Mitropolji crnogorsko-primorskoj je 1984. godine bilo 70 sveštenika i sveštenomonaha, od kojih su 56 bili članovi Udruženja, a 14 van Udruženja. Od toga 4 nikada nijesu bili članovi Udruženja, a 10 je napustilo Udruženje ili su ih organi Udruženja izbrisali iz članstva jer nijesu ispunjavali uslove. Statutom Udruženja je bio predviđen program saradnje sa narodnim vlastima i društvenim organizacijama na svim nivoima i u punom međusobnom povjerenju. O istoriji, radu i ciljevima Udruženja, o odnosu sa državom i vlašću i, uopšte, o SPC u Crnoj Gori nakon 1945. godine najbolje je ukazao sekretar Udruženja proto Komnen Radusinović na XIV redovnoj Skupštini Udruženja koja je održana u oktobru 1984. godine u hotelu „Crna Gora“ u Titogradu.²⁹⁵ Toj Skupštini Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore prisustvovali su: mitropolit crnogorsko-primorski Danilo, predsjednik Starješinstva Islamske zajednice Crne Gore hadži Idris ef. Demirović i predstavnici Republičke konferencije SSRN

.....
²⁹⁵ DACG, 411, k. 40, Izvještaj o radu Saveza Udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore od 4. oktobra 1979. godine do 25. oktobra 1984. godine podnesen na Skupštini održanoj u Titogradu 25. oktobra 1984. godine.

Crne Gore, Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Udruženja pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije i SR Srbije.

Radusinović je naveo da je Drugi svjetski rat donio veliko stradanje, da je zemlja opustošena, opljačkana i popaljena, da je sveštenički kadar prepolovljen, narod desetkovan, a crkve u većini razorene i uništene. Izjavio je da je u Crnoj Gori skoro polovina sveštenika sa svojim arhijerejem napustila zemlju i pošla sa okupatorom. To je bila jasna osuda politike mitropolita Joanikija Lipovca. S druge strane, Radusinović je ocijenio da je sveštenstvo koje je ostalo bilo duboko rodoljubivo i to u ogromnoj većini, ali je bilo obezglavljeno i bez ikakvih materijalnih sredstava za egzistenciju. Nakon rata, imperativ je bio pokrenuti sveštenstvo i da se crkva što prije izvede na liniju životne stvarnosti i nađe kontakt sa novom državom i novim društvom. Zadatak je bio da se Udruženje organizuje i da uspostavi odnose crkve sa državom. Radusinović je istakao da je to istovremeno značilo: „Otvoriti sveštenstvu oči da bolje sagleda novonastalu situaciju u kojoj crkva treba da se izjasni: prihvata li novu vlast, koja je donijela zemlji i narodu slobodu?“ Radusinović je naveo da su vlast i sveštenstvo pravilno shvatili ovaj izazov i naveo je: „Srećom u ovakvoj situaciji pobijedili su obostrano razumni, dobronamjerni i dalekovidni ljudi. Ljudi koji su imali sve kvalifikacije velikih narodnih vođa i pokreta za slobodu“. Radusinović je na ovaj način pozdravio trijumf socijalističke revolucije i narodnooslobodilačkog pokreta, a prihvatanje socijalističke vlasti i uključivanje crkve u

novi poredak ocijenio je kao razumnu i dobronamjernu odluku sveštenstva.

Zahvaljujući takvoj politici Udruženja i ogromne većine pravoslavnog sveštenstva, Udruženje se izborilo za poboljšanje materijalnog obezbjeđenja velikog broja sveštениčkih udovica i siročadi i iznemoglih sveštenika. Kao rezultat toga, Udruženje je uspjelo da izdejstvuje Ugovor o socijalnom osiguranju sveštenika. Prema tvrdnjama Radusinovića socijalistička vlast je Udruženju, od njegovog obnavljanja u Nikšiću 1945. godine, poklonila punu pažnju i odmah pružila moralnu i materijalnu pomoć rodoljubivom udruženom sveštenstvu. Ta pomoć vlasti Udruženju bila je konstantna u manjoj ili većoj mjeri zavisno od ekonomske moći društvene zajednice. On je izjavio da je udruženo sveštenstvo svojim radom, stavom i saradnjom na planu obnove i izgradnje zemlje našlo svoje društveno mjesto. Smatrao je da su državno zakonodavstvo, ustavi i razni republički zakoni i propisi, sve više i bolje regulisali položaj sveštenika kao članova društvene zajednice i služitelja crkve i oltara. Naveo je da su u svim raspravama oko donošenja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica nadležni organi sa puno pažnje saslušali glas udruženog sveštenstva i da su mnoge primjedbe bile dobro i pravilno prihvaćene i time je status sveštenstva iz godine u godinu povoljnije rješavan. Potvrdu da je to bio ispravan put Radusinović je našao u izjavama najodgovornijih ljudi u Crnoj Gori koji su kreirali politiku društva prema vjerskim zajednicama i koji su više puta izrekli objektivne ocjene i priznanja Udruženju za doprinos u ure-

đivanju odnosa između države, crkve i crkvene hijerarhije. Radusinović je izjavio da nije bilo ni lako ni popularno od 1945. godine probijati barijere nesporazuma i predrasuda s obzirom na novi karakter vlasti i političkih snaga koje su izvele nove i dalekosežne promjene u društvu. Uprkos tim teškoćama, Udruženje je bilo prisutno u društvenoj stvarnosti i imalo je program rada. Zato je Radusinović poručio: „Život nas pokreće da budemo aktuelni i kreativno prisutni u životu crkve i društva kome pripadamo“.

Udruženje je istovremeno ostvarivalo svoju glavnu devizu: služenje crkvi i otadžbini. Radusinović je naveo da će Udruženje i dalje raditi za što korektnije odnose po principu – slobodna crkva u slobodnoj državi, jer je smatrao da samo saradnja i normalizacija odnosa crkve i države daje mogućnost napretka crkve i realizacije njene jevanđeljske misije u savremenim tokovima razvoja savremene samoupravne stvarnosti. Ovakvim ocjenama Radusinović je, u stvari, naveo da socijalistička vlast nije progonila crkvu ni sveštenike. Radusinović je direktno naveo da sveštenici imaju slobodu u socijalističkom sistemu. Izjavio je: „Slobodno obavaljamo svoje društveno-staleške poslove, kao i svoju sveštenopastirsku djelatnost u okvirima zakonskih propisa“. Radusinović je pri tome slobodno izrazio pripadnost Udruženja Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Izjavio je da Udruženje gaji veliku ljubav prema Svetosavskoj crkvi.

Zbog zapaženog konstruktivnog rada Udruženja, Predsjedništvo SFRJ je 1982. godine odlikovalo 12 sveštenika i

sveštenomona pravoslavne crkve u Crnoj Gori, a odlikovanja je uručio predsjednik Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama u Crnoj Gori Veselin R. Đuranović u prisustvu mitropolita Danila, predstavnika društveno-političkih organizacija Crne Gore. Tom prilikom su uručena priznanja i sveštenicima katoličke i muslimanske vjeroispovijesti. U ime nagrađenih zahvalio se protojerej Veselin Čukvas, dugogodišnji predsjednik Saveza udruženja, a 1984. godine Čukvas je bio predsjednik Saveza udruženog pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije i član Savjeta SR Crne Gore. Naglasio je da će sveštenstvo Crne Gore i dalje ići postavljenim putem saradnje sa predstavnicima društvenog života, i da drugog puta ne može i ne smije biti.

Gost na ovoj Skupštini Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva bio je predsjednik Starješinstva Islamske zajednice hadži Idris ef. Demirović. Demirović je u ime Udruženja muslimanskog sveštenstva (Ilmije) u SR Crnoj Gori izjavio da je počastvovan pozivom da prisustvuje ovoj Skupštini i poželio je mnogo uspjeha u radu za dobro Udruženja, crkve i cijele zajednice.²⁹⁶ Pored ovih protokolarnih i uobičajenih pozdrava, Demirović je ukazao na značaj međuvjerske saradnje i poštovanja, na značaj bratstva i jedinstva i na mjesto i ulogu religije u društvu. Tom prilikom je poslao poruke koje su ukazale na suštinu hrišćanstva, islama, ekumenizma i humanizma. Demirović je izjavio: „Smatram posebno važnim ovdje, pred ovim

.....
²⁹⁶ DACG, 411, k. 40, Pozdravni govor ef. Demirovića na Skupštini udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore održane u hotelu „Crna Gora“, 25. X 1984. godine.

cijenjenim skupom, izraziti naše iskreno zadovoljstvo za razvoj bratske saradnje između naših udruženja i vjerskih zajednica na ovom našem tlu koja može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Ovakvi odnosi i saradnja su imperativ našeg zajedničkog življenja i opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva i jedinstva, a to je imperativ Jevanđelja, Kur'ana i svih božijih poslanika.“ Idrizović je naveo da je u istoriji ovih religija bilo i uskogrudosti, vjerske isključivosti, pa čak i konfrontacija, ali je tvrdio da za to nije bilo nikakvog osnova ni opravdanja u vjerskim učenjima. Naglasio je da hrišćanstvo propovijeda ljubav, čak i prema neprijateljima, i citirao je Jevanđelje: „Ljubite neprijatelje svoje, blagosiljajte one koji vas kunu, činite dobro onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone...“ (MT 5,6). Naveo je i da islam takođe izričito traži ljubav i poštovanje ljudskog života i dostojanstva, svačijeg vjerovanja i uvjerenja („Ljude smo stvorili dostojanstvenim“, „Vama vaše, a meni moje vjerovanje“, „Nema prisilja u vjeri“ – riječi su iz Kur'ana). Demirović je istakao da je Muhamed a.s. upozoravao: „Krv jednog muslimana vrijedi koliko i krv drugog“. Demirović je ukazao i na važan događaj iz života Muhameda a.s. kada se preselio iz Meke u Medinu, osnovao zajednicu i postao šef države. Tada mu je došla jedna hrišćanska delegacija iz arabijske provincije Nedžran, sa episkopom Ebul Harisom na čelu na razgovor o onome što je Kur'anom objavljeno. Nakon povratka Ebul Harisa u svoje mjesto Muhamed a.s. mu je poslao ovo pismo: „U ime Boga milostivog samilosnog! Od poslanika Muhameda

Episkopu Ebul Harisu, episkopima Nedžrana, onima što ih slijede i monasima njihovim: Njihovo je sve što se nalazi u rukama njihovim, bilo toga malo ili mnogo, njihove crkve, kapelice i samostani, njima zaštita Božija, njegova poslanika. Nijedan episkop neće biti premješten iz svog sjedišta, nijedan monah iz svog samostana, nijedan sveštenik iz svoje parohije. Nijedno od njihovih prava i ovlašćenja neće biti izmijenjeno ili otuđeno ili bilo koja stvar i običaj na koji su navikli. O ovome je osigurana vječita zaštita Božja i njegova poslanika – sve dok se budu iskreno ponašali i djelovali u skladu sa svojim zadacima. Oni neće biti podvrgnuti pritisku i nasilju, niti će sami biti nasilnici“. Demirović je naveo da ove riječi nijesu bile samo deklarativne, već i pravno praktične. Izjavio je da je Bog htio da se razlikujemo u vjerovanjima i uvjerenjima, ali da Bog voli i traži da se međusobno volimo i poštujemo kao braća, i da ko voli živi duže i srećnije. Demirović je svojom vjerskom i patriotskom dužnošću smatrao da se ove temeljne vrijednosti stalno usađuju i njeguju u srcima i svijesti vjernika i da se na taj način potvrđuju svoja vjerovanja. Na kraju je naveo: „Boli našeg društva su i naši boli“. Izjavio je da Udruženju želi uspjeh u radu „jer će i nas vaši uspjesi radovati, jer su to uspjesi naše braće po Bogu i domovini“.

Ovakvi vjerski skupovi i svečanosti na kojima su se susretali velikodostojnici najuticajnijih vjerskih zajednica bili su česti u Crnoj Gori. Na njima su potvrđivani principi iskrene međuvjerske saradnje i poštovanja, bratskih odnosa, dobre saradnje sa državom i vlastima i poštovanja bratstva i

jedinstva – temeljnog načela socijalističkog društva Crne Gore i Jugoslavije. Pri tome, vjerski poglavari nijesu istakli gotovo ni jednu značajniju zamjerku prema socijalističkim vlastima. O tome svjedoči i svečanost koja je organizovana povodom završetka radova na premještanju manastira Piva u septembru 1982. godine. Svečanosti su, pored srpskog patrijarha Germana i mitropolita Danila, prisustovali barski nadbiskup Petar Perkolić i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori hadži Idris Demirović. Nadbiskup Perkolić je naveo: „Prijatna mi je dužnost da u svoje ime i u ime svojeg kolege, kotorskog biskupa preuzvišenog gospodina dr Marka Perića pozdravljam sve ovdje prisutne i da ujedno izrazim svoje zadovoljstvo da se kao predstavnik Katoličke crkve u Crnoj Gori nalazimo u društvu velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve na čelu sa Njegovom Svetošću patrijarhom g. Germanom, kao i uglednih osoba iz društveno-političkog i kulturnog područja Republike. Najljubaznije se zahvaljujemo Preosveštenom gospodinu Mitropolitu crnogorsko-primorskom gospodinu Danilu što nas je počastio pozivom da prisustvujemo po drugi put sagrađenom manastiru Piva, da promatramo njegovu ljepotu, da se divimo jednom srećno završenom poduhvatu izmjještanjem jednog tako značajnog objekta, poduhvata, koji će ostati zabilježen kao svjedočanstvo što su sve naši ljudi sposobni, a ovo što su uradili svjetskog je značaja i odjeka. Današnji čin osveštanja vjerski je čin kojim se ovaj objekat posvećuje i ponovo osposobljava za vjerske svrhe u prvom redu za bogoslužjenje, radi čega je ono i bilo sagrađeno. Makar on bio i kulturno-istorijski spomenik, on je i vjerski

objekat, posvećeno mjesto, ima svoju posebnu dimenziju i vrijednost, pa prema tome, zaslužuje posebnu pažnju i obzir. Meni i mojem kolegi po prvi put se pružila prilika da vidimo Pivski manastir, njegovo bogatstvo, njegov ambijent i da se svemu tome divimo. Razgledajući ovaj i ovakav objekat čovjek doživljava vjekove, doživljava prošlost i sadašnjost, očevidac je jedne bogate baštine, ponos ovog podneblja a i dostojno udivljenja i drugih naroda, koji su imali sretniju prošlost od nas ovdje, pa su mogli graditi, slikati, vajati u slobodi i nezavisnosti u povoljnijim uslovima. No, unatoč tome i mi ovdje, na nemirnom ali ponosnom Balkanu imamo se čime dičiti, jer su i naši narodi bili sposobni izvesti ovakva i slična djela po kojima možemo ponosna čela stati uz bok kulturnim narodima. Čestitam sestrinskoj Pravoslavnoj crkvi na bogatoj baštini sačuvanoj kroz vjekove. Čestitam na ovom svjedočanstvu vjere u Boga i ljubav i prema svome narodu. Oni koji su gradili ovakva djela i održavali ih kroz vjekove – to dvoje nisu dijelili. Manastiri su bili žarišta vjere, ali i kulture i domoljublja. I u uslovima teškim i nepovoljnim oni nemaju samo svoju materijalnu i istorijsku vrijednost nego i duhovnu. Radujemo se da je ovaj spomenik vjere i kulture sačuvan u svojoj originalnosti budućim pokoljenima po prenošenju sa stare na novu lokaciju zahvaljujući poduhvatu radnika, inženjera i umjetnika angažovanih od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore. Osoblju koje je ovaj zahvat ostvarilo treba čestitati ne samo na sretno i uspješno završenom poslu, nego i na smjelosti i hrabrosti da se prihvati ovog nimalo lakog posla, posla punog odgovornosti. I prema prošlosti i prema

sadašnjosti, i prema društvu i prema Crkvi. Samo društvo, tj. vlasti koje su potpomogle i poduprle ovaj zahvat dali su dokaz uvažavanja ovakvih vrijednosti, dali dokaz saradnje sa crkvenim porukama. Sve je to pozitivno, konstruktivno i ohrabrujuće. Makar se u ovom slučaju radilo o objektu SPC, mi, predstavnici Katoličke crkve, tome se veoma radujemo, jer dobro je uvijek dobro bez obzira ko ga čini, kom je namijenjeno i ko ga uživa. Neka dobra bude sve više i više! Uvijek i posvuda! Kao vjerska osoba a u vezi sadašnjem slavlju dodaću: Bogu na čast i narodu na korist! Želim završiti ovo mojih pozdravnih par riječi riječima Sv. Pisma – a i dolikuje – riječi su iz knjige Hageja povodom druge gradnje jerusalimskog hrama pod Zarubabelom. Tu piše: ‘Moje je zlato, moje je srebro – riječ je Gospoda nad vojskama. Slava ovog drugog doma biće veća nego prošloga – riječ je Gospoda nad vojskama i na ovom ću mjestu dati mir – riječ je Gospoda nad vojskama.’ Ove riječi se mogu primijeniti i na ovaj hram. Neka bude stoga ovaj drugi slaviji od prvoga i neka ovo mjesto bude mjesto mira! U to ime kličem svima: Živjeli!²⁹⁷

Međuvjersko poštovanje i saradnju, kao i zadovoljstvo odnosima sa vlastima i položajem vjernika u socijalističkom sistemu istakao je i poglavar Islamske zajednice hadži Idris ef. Demirović.²⁹⁸ Izjavio je: „Vaša Svetosti,

.....
²⁹⁷ DACG, 411, k. 39, Govor nadbiskupa barskog Petra Perkolića u manastiru Piva.

²⁹⁸ DACG, 411, k. 39, Pozdravna reč imama Hadži Idrisa ef. Demirovića predsjednika Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori na ručku u manastiru Pivi.

Gospodo, Čini mi posebno zadovoljstvo što mi se ukazala prilika da u ime Starješinstva i pripadnika Islamske zajednice u SR Crnoj Gori i u svoje ime pozdravim Njegovu Svetost Patrijarha SPC g. Germana i ovaj cenjeni skup. Ujedno koristim priliku da izrazim zahvalnost Nj. Pr. pravoslavanom mitropolitu crnogorsko-primorskom g. Danilu što nam je svojim pozivom omogućio da budemo počašćeni učešćem u ovom Vašem slavlju. Iskreno čestitamo Pravoslavnoj crkvi ovo slavlje povodom osvećenja manastira Pive u kojem će se, od danas, veličati svevišnji Bog, kao i prije, do njegovog izmještanja radi izgradnje hidroelektrane Piva. Ova današnja svečanost predstavlja sjajno svjedočenje o vjeri u Boga, međusobnoj ljubavi, vremenu i društvu u kojemu živimo. Dijelimo zajedno sa vama radost ove veličanstvene svečanosti, jer je to radost naše braće po Bogu i domovini. Vjera u Boga u sudnji dan nalaže nam da se međusobno volimo i živimo kao braća. Nemoguće je vjerovati u Boga za stvoritelja svih ljudi a sa njima ne živeti kao sa braćom. ‘Nije pravi vjernik onaj koji ne želi drugom ono što želi sebi’ – poruka je Muhameda a.s. Drago mi je što ovdje mogu istaći da je bratska saradnja između Islamske zajednice, Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori takva da može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Primjera ovakve saradnje ima mnogo i na svim nivoima. U ovakvoj bratskoj saradnji normalno je što se naši nerijetko međusobno pomažu, pomažu u podizanju džamija i crkava i zajednički proslavljaju njihova otvaranja. Međusobno se posjećuju prilikom vjerskih praznika i zajednički se opraštaju od

svojih prijatelja na grobu. Zajednički dijele dobro i zlo. Mi ćemo i dalje nastaviti i razvijati takvu saradnju, bratsku ljubav i međusobnu solidarnost među svim ljudima. Ovo je imperativ Kur'ana. I ne samo Kur'ana. Smijem tvrditi da on čini suštinu svih objava i svih svetih knjiga. Svi Božji poslanici su podjednako tražili ljubav i bratsku slogu među ljudima. Ovaj je imperativ i našeg zajedničkog življenja i svih opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva i jedinstva. Vjernici mogu biti sretni što se na ovim principima izgrađuje naše društvo i tome dati svoj puni doprinos, vršeći na taj način svoju vjersku i patriotsku dužnost. Svaki grijeh prema društvu koje je omogućilo svojim članovima slobodu, rad i vjersku aktivnost, istodobno je grijeh prema Islamu. Čovječanstvu je danas više nego ikada potrebna međusobna ljubav, razumijevanje i solidarnost. U tome vjera može i treba dati svoj puni doprinos. Vjera i vjernici u tome potvrđuju i opravdavaju svoje postojanje. Muhamed a.s. kaže: 'Najbolji od svih ljudi je onaj koji najviše koristi ljudima'. Molim Boga da i ovaj Božji hram u miru i slobodi služi Bogu i ljudima do sudnjega dana.“

Predstavnici vlasti i vjerski poglavari su do kraja socijalističkog sistema promovisali dobru saradnju države i vjerskih zajednica, kao i međuvjerski sklad. Bili su svjesni činjenice da je takvo postupanje od presudnog značaja za mir, stabilnost, progres i sreću svakoga u Crnoj Gori, i da su za takvo stanje jednako zaslužni socijalistička vlast i oni. Vjerski velikodostojnici su uzvišenim govorima na međuvjerskim svečanostima i uopšte u javnosti tokom cijelog

socijalističkog perioda promovisali nabolje vrijednosti svoje vjere, a pri tome su poštovali vlast i vjersku slobodu koju im je omogućio socijalsitički sistem. To su istovremeno bile i najbolje vjerske pouke, jer su u njima isticani najznačajniji i najhumaniji citati iz glavnih vjerskih knjiga. Vjerski poglavari su koristili ustavom i zakonom zagaranтовane vjerske slobode, i nastojali su da se vjerske zajednice i vjere koje su zastupali ne zloupotrijebe u političke svrhe. I predstavnici socijalističke vlasti su se uglavnom korektno odnosili prema vjerskim velikodostojnicima i javno su isticali zasluge vjerskih zajednica.

O karakteru stava vlasti prema vjerskim zajednicama svjedoči govor sekretara Republičke vjerske komisije Vukosava Dobrilovića koji je na svečanosti otvaranja džamije u Veljem Selu u Baru 16. 07. 1989. godine izjavio: „Sama izgradnja ovakvih objekata izričito govori o uspješnom ostvarivanju vjerskih prava i sloboda, koja su u našoj zemlji izdignuta na nivo ustavnih opredjeljenja. I u ovim vremenima, koja, kao što svi znamo i osjećamo, nijesu nimalo laka, mi moramo sve učiniti, da se očuvaju slobode savjesti i vjeroispovijesti i da se zaštiti ustavno pravo svakoga čovjeka, da se na nivou sopstvenih ubjeđenja slobodno opredjeljuje oko pogleda na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama. Nadam se da dijelim vaše mišljenje, ako kažem da postojanje različitih vjerskih zajednica u našoj zemlji pa i u sredini gdje se danas nalazimo nije prepreka, nego, šta više, i podstrek međuljudske saradnje. Čini mi se da to potvrđuje naša istorija, kako starija tako i novija. Kada smo u velikim iskušenjima

vremena bili zajedno, zajedno smo i dobijali, kada smo se god međusobno suprotstavljali i svađali svi smo gubili. Mislim da su ova istorijska iskustva i pouke baš danas od posebnog značaja. Svi mi, bez obzira na pogled na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama pripadamo istom društvu i sudbina toga društva naša je zajednička sudbina. Osjećao sam za dužnost da ovo kažem, jer u ovim teškim trenucima nažalost i na strani ateista i na strani vjernika ima pojedinaца, koji tu istinu zaboravljaju. Dozvolite da i ovoga puta konstatujem da se u SR Crnoj Gori odnosi republičkih organa i Islamske zajednice već decenijama uspješno razvijaju i obogaćuju na naše obostrano zadovoljstvo. Republička komisija će i u svom daljem radu doprinositi takvom razvoju i saradnji. Rezultati ove saradnje su nesporni. Zajedničkim nastojanjima postigli smo vidne uspjehe u obnavljanju kulturno-istorijskih spomenika koji zaslužuju divljenje. Ti spomenici u svojoj ljepoti, u svom sjaju već otpočeka nose odlike starine u koje su utkane odlike mladalačke svježine, koje su imale prvog dana. Rekao bi čovjek da se u tim djelima vije miris vječna cvijeća i da u njima živi duša koja nikad ne stari kako reče Plutarh. Sve nas to obavezuje da ih sačuvamo i ostavimo generacijama i generacijama. Zajedničkim naporima smo uspijevali da se urbanističkim planovima naselja riješe pitanja lokacije vjerskih objekata. Doprinosili smo uspješnom razjašnjavanju imovinsko-pravnih problema i drugih pitanja značajnih za rad i položaj ove vjerske zajednice. Želim posebno da istaknem uspješnu saradnju ove Komisije sa Starješinstvom Islamske zajednice u SR Crnoj Gori

a naročito sa njegovim predsjednikom gospodinom Idrisom Demirovićem. Posebno mi je drago što vidim da ovaj današnjoj svečanosti prisustvuju i predstavnici drugih konfesija, što takođe svjedoči o duhu međukonfesionalne saradnje i što zaslužuje podršku svih nas. Ovo ističem što ovakva saradnja doprinosi ne samo međuvjerskim nego i međunacionalnim odnosima u pravcu razvijanja jačanja bratstva i jedinstva, kao velike tekovine naše revolucije. Gospodine predsjedniče, gospodo i gospođe, drugarice i drugovi, neka i ova današnja svečanost i ovaj objekat za koji je vezana, doprinese saradnji među ljudima na stvaranju dobrih djela bez ikakva licemjerstva, jer štaviše i vjera u Boga koja se ne potvrđuje dobrim djelima predstavlja lažnu licemjernu i praznu frazu.²⁹⁹

O tome kako su se vlast i organi SR Crne Gore odnosili prema vjerskim zajednicama i prema religiji može se zaključiti i na osnovu činjenice da je SR Crna Gora do 1990. godine uložila velika budžetska sredstva u obnovu sakralnih objekata koji su oštećeni ili uništeni u zemljotresu 1979. godine. Prema zvaničnim podacima tada je stradalo 626 vjerskih objekata, od čega lakše 320, djelimično 194, a 112 je potpuno uništeno.³⁰⁰ Do 1990. godine je, prema nepotpunim podacima Republičkog fonda za obnovu i izgradnju područja postradalog od katastrofalnog zemljotresa, obnovljen 241 vjerski objekat, među kojima i veliki

.....
²⁹⁹ DACG, 411, k. 43, Pozdravni govor V. Dobrilovića na otvaranju džamije u Veljem Selu – Bar, 16. VII 1989.

³⁰⁰ DACG, 411, k. 43, Saziv za sjednicu Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 17. VII 1990.

broj kulturno-istorijskih spomenika (Cetinjski manastir, manastir Savina, Morački manastir). Obnova je započeta na još 47 vjerskih objekata. Svi značajni i veći vjerski objekti su obnovljeni sredstvima društvene zajednice preko Republičkog fonda, a manji vjerski objekti (pretežno seoske crkve) obnovljeni su samodoprinosom građana i učešćem opštinskih Samoupravnih interesnih zajednica za kulturu.

Ovakvo dominantno djelovanje vlasti, crkve, vjerskih zajednica, vjerskih poglavara, sveštenika, vjerskih službenika i vjernika u periodu socijalizma nije bilo rezultat ni pritiska, ni straha, ni oportunitizma, već najvećim dijelom iskrenog nastojanja da se vjerske zajednice i religija integrišu u socijalističko društvo, da istovremeno služe vjeri i otadžbini, da grade i čuvaju odlične međuvjerske odnose i da ne dozvole da se vjera zloupotrijebi u političke ili nacionalističke svrhe. Da je to bilo iskreno i da su vjerski poglavari u socijalističkoj Crnoj Gori bili slobodni u vršenju svoje vjerske funkcije potvrđuju izjave i djelovanje ovih vjerskih poglavara nakon što je u Crnoj Gori promijenjena vlast 1989. godine, odnosno nakon kraja socijalističkog poretka. Tako je u jednom od svojih posljednjih javnih obraćanja mitropolit crnogorsko-primorski Danilo za Božić 1990. godine u intervjuu datom *Pobjedi* s poštovanjem govorio o prethodnoj socijalističkoj vlasti.³⁰¹ Naveo je da je ta vlast imala i dobre rezultate. On je izjavio da su odnosi između crkve i države bili korektni i dobri, i da je svake godine od političara dobijao čestitke sa željama da odnosi između vjerskih zajednica budu dobri i pravdoljubivi.

.....
³⁰¹ „Graditi kult ljubavi“, *Pobjeda*, 7. I 1990, str. 4.

Naveo je da je samo jednom imao ozbiljnijih problema i to oko izgradnje Mauzoleja na Lovćenu, jer je smatrao da je trebalo poštovati Njegoševu prvobitnu želju. Mitropolit Danilo je smatrao da je Crna Gora primjer za dobre odnose između konfesija i da u tome Crna Gora može poslužiti kao škola drugima. Naveo je: „U Crnoj Gori žive pripadnici raznih vjera i vjeroispovijesti, i mnogi bi očekivali probleme. Ali, ja vam mogu reći da su odnosi između konfesija na dostojnoj visini. Oni su to i do sada bili. Ako bi neko htio da se uči kako se odnose konfesija jedna prema drugoj onda bi trebalo da dođe u Crnu Goru. Ima nesporazuma među ljudima, jer u životu se i to događa, ali ono što je važno – oni nijesu podsticani religijom. Već odavno u brakove ulaze ljudi različitih vjeroispovijesti i žive uzorno. Ne znam da se brakovi razvedu zbog religijske netrpeljivosti. Ljudi treba da žive u slozi“.

I poglavar Islamske zajednice, hadži Idris ef. Demirović je imao gotovo identično i veoma primjereno i odgovorno djelovanje prije i nakon promjene vlasti i sistema u Crnoj Gori 1989. godine. Idrizović je tada bio i predsjednik Vrhovnog sabora Islamske zajednice u Jugoslaviji. Kako je tada vidio društvenu ulogu vjere najbolje je pokazao kada je povodom sukoba na Kosovu i političke krize u Jugoslaviji početkom feburara 1990. godine uputio javni proglas u kome je naveo: „Dragi vjernici! Težak je ovaj trenutak. Prolijeva se bratska krv u našoj domovini. Kidaju se osnovne niti koje nas vežu. Prizori su to straha djece koji ih lišava svojih radosti u roditeljskom domu. Ovo što se danas

dogada suprotno je uzvišenoj misiji čovjeka koju mu je Bog odredio. On je stvorio čovjeka kao najuzvišenije stvorenje i stavio mu na raspolaganje sve što je na nebesima i na zemlji. Obdario ga je razumom. Učinio je njegov život, čast, dom i imetak neprikosnovenim. Zabranio mu je sijanje smutnje, prolijevanje krvi, rušenje čovjeka – te Božje građevine, kako reče Muhamed a.s.: ‘Ovaj čovjek je Božja građevina. Proklet bio onaj koji tu građevinu ruši’. Ovi uzvišeni principi i poruke, date ljudima, su koliko vjerske, toliko ljudske i opštecivilizacijske. Njih smo nasljeđivali i razvijali u našim domovima u svijetloj tradiciji naroda koji je uvijek znao da cijeni svoju i tuđu čast i dostojanstvo. Braćo draga, u naše doba ne može biti mira da nije častan. Ne može biti bratskog krvoprolića da nije nečasno. Nema nijednog među nama svima u našoj domovini kome sadašnji trenutak ne bi imao nešto važno da kaže: Zapamtite, svi putevi naše buduće sudbine, ma koliko različiti bili, spajaju se u jedno – da se kao ljudi poštujemo i cijenimo. Mir i sreća su nedjeljivi. Ako ih želimo za sebe, treba da ih želimo i za sve one koji svoja vjerovanja drugačije ispoljavaju, kao i one koji imaju drugačiji pogled na svijet. Ako ih tražimo samo za sebe, ni mir ni sreća nam nikada neće biti dodijeljeni. Dajmo ih našoj braći danas, da bi nam bili vraćeni odmah. Nužno je u ovom času da se vratimo razumu i da bratski pružimo ruku jedan drugome na Kosovu i u cijeloj našoj domovini. Manimo se bratskih sukoba, jer u njima uvijek strada i vjernik i čovjek. Umjesto toga, stvarajmo uslove međusobnog razumijevanja kako bi u zajedništvu, slozi i uzajamnom poštovanju izgrađivali

sretniji život, jednako sretan i pravedan za sve i na Kosovu i u zemlji. Braćo! Sjetite se ove Kur'anske poruke: 'Vjernici svrstavaju se svi na strani mira!'³⁰²

Iako položaj vjerskih zajednica u socijalističkom sistemu nije bio idealan i iako je bilo problema, izjave i djelovanje vjerskih poglavara u SR Crnoj Gori svjedoče da oni socijalistički sistem i vlast nijesu smatrali neprijateljskim ili progoniteljskim. Naprotiv, u tome sistemu bila su precizno definisana ustavna i zakonska prava i slobode vjerskih zajednica. Zabrana je postojala samo za zloupotrebu vjere u političke svrhe, a naročito u pogledu širenja međuvjerske i međunacionalne mržnje. No, ta zabrana nije značila ograničavanje vjerskih sloboda. Ta zabrana je štitila ne samo suštinu socijalističkog poretka, nego je jednako štitila i vjerske zajednice od pogubnih uticaja iz politike i nacionalističkih ideologija. U socijalističkom periodu, vjerske zajednice i vjerski poglavari su se isključivo bavili vjerskim poslovima, i pri tome su promovisali međuvjersku saradnju, patriotizam, zajednički i bratski mir, sreću i blagostanje. Zahvaljujući takvom djelovanju vjerske zajednice u periodu socijalizma su bile najbliže svom izvornom značenju. Zato je tada bilo i najviše iskrenih i časnih vjernika. Nesumnjivo je da su u ovome periodu vjerski poglavari dali ogroman doprinos jačanju tradicionalno dobrih međuvjerskih i međunacionalnih odnosa u Crnoj Gori.

---

³⁰² DACG, 411, k. 43, Proglas hadži Idrisa Demirovića, Titograd, 2. 02. 1990.

Nakon socijalističkog sistema, vjerske zajednice su same sebi dale pravo i slobodu da se mogu baviti i politikom, i to bez odgovornosti. To se može tumačiti i kao širenje slobode vjerskih zajednica, ali je suština u tome da je povratak i ulazak u oblast politike i nacionalizma nanio očiglednu i višestruku štetu i njima i društvu. Ako se uporede socijalistički i postsocijalistički period, suštinska razlika je u tome da su se u socijalizmu vjerske zajednice i poglavari bavili isključivo vjerskim poslom, da su bili odgovorniji, humaniji i tolerantiji, i da su zajedno sa vlastima čuvali vjeru od uticaja politike i politiku od uticaja vjere. Nakon socijalističkog perioda, a naročito od početka XXI vijeka jasna je tendencija da vjera postaje politika, i da se dešavaju mnoge devijacije u vjerskim zajednicama i u nastupima vjerskih poglavara. Takve pojave nijesu bile moguće u socijalističkom sistemu i bile su neprihvatljive za tadašnje vjerske poglavare u Crnoj Gori. Sigurno je i da je to jedan od razloga zašto danas neki vjerski poglavari uvredljivo i netačno govore o socijalizmu. Podsjećanje na taj period svjedoči o tome koliko su danas neki vjerski poglavari udaljeni od suštine svoje funkcije, i koliko su odmakli u zloupotrebi vjerskih zajednica, religije i vjernika u političke i druge interesne svrhe.

Bilješka o autoru

Dragutin Papović (1980.) je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Nikšiću (Odsijek za istoriju i geografiju) 2003. godine. Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2007. godine. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću 2013. godine. Za docenta na Filozofskom fakultetu u Nikšiću (Studijski program istorija) izabran je 2020. godine. Objavio je knjige: *Primjeri filantropije u Crnoj Gori do kraja XX vijeka*, *Protivnici vlasti u Crnoj Gori 1945–1948*, *Rani ratovi*, *Priilozi za istoriju nauke i kulture u Crnoj Gori 1945–1990* i *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1990*. Tokom 2015. i 2016. godine obavljao je dužnost generalnog direktora Direktorata za odnose sa vjerskim zajednicama u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava Crne Gore. Kao kandidat Demokratske partije socijalista izabran je za poslanika na izborima za Skupštinu Crne Gore 2016. i 2020. godine.

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	5
Odnosi Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve tokom izgradnje Njegoševog mauzoleja	13
Srpski kleronacionalizam i pojava ideje o obnovi Crnogorske pravoslavne crkve	91
Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori (1965–1990)	139
Unutrašnji sukobi u Barskoj nadbiskupiji (1965–1970)	201
Katolička crkva i nacionalizam u Crnoj Gori: Beatifikacija i kanonizacija Leopolda Bogdana Mandića	231
Vjerski poglavari u SR Crnoj Gori	285
<i>Bilješka o autoru</i>	319

Dragutin Papović: VJERSKE ZAJEDNICE I NACIONALIZMI U CRNOJ GORI (1965–1991) / *Biblioteka: Kultura i istorija* / *Izdavač: Matica crnogorska* / *Za izdavača: Ivan Ivanović* / *Urednik: Marko Špadijer* / *Grafička priprema: Danka Barović* / *Korektura: Saša Živković* / *Dizajn korica: Suzana Pajović* / *Štampa: Grafo Bale, Podgorica* / *Tiraž: 500*

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-39-045-7
COBISS.CG-ID 24787716

